

Birgitte Johansen

Likestilling i frihetens tid

– En kritisk analyse av den norske familiepolitikken
og dens likestillingsprosjekt

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, desember 2010

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Institutt for sosiologi og statsvitenskap

NTNU

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Doktoravhandling for graden philosophiae doctor

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Institutt for sosiologi og statsvitenskap

© Birgitte Johansen

ISBN 978-82-471-2448-2 (trykt utg.)
ISBN 978-82-471-2449-9 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandling ved NTNU, 2010:230

Trykket av NTNU-trykk

INNHold

Forord.....	5
Oversikt over artiklene.....	7
1. Innledning.....	9
1.1 Internasjonal, faglig debatt.....	12
1.2 Nasjonal, faglig debatt.....	13
1.2.1 Den brede sti.....	14
1.3 Min tilnærming og avhandlingens problemstilling.....	17
1.4 Avhandlingens struktur og leserveiledning.....	18
2. Avhandlingens faglige bakgrunner.....	21
2.1 Innledning.....	21
2.2 Feministisk velferdsstatsforskning.....	21
2.2.1 Særlig innflytelsesrike arbeid.....	22
2.2.2 Omsorg som utgangspunkt.....	23
2.3 Den norske velferdsstaten og familiepolitikken.....	24
2.3.1 Arbeidslinja og nyere utviklingstrekk i norsk familiepolitikk.....	24
2.3.2 Familiepolitikk som omdiskutert likestillingsinstrument.....	26
2.4 Valgfrihet og diskurs som nyere, familiepolitiske forskningstema.....	28
2.5 Omsorg, foreldreskap og barndom.....	30
2.6 Det fleksible arbeidslivet og fleksible organisasjoner.....	32
2.6.1 Fleksibilitet og styring.....	32
2.6.2 Det fleksible arbeidsmarkedet.....	33
2.6.3 De fleksible organisasjonene.....	34
2.7 Oppsummering.....	35
3. Regjering og styring.....	37
3.1 Innledning.....	37
3.2 Om regjering.....	37
3.2.1 Styringen, befolkningen, statsrasjonaliteten og familien.....	39
3.2.2 Individualisering og samfunn.....	40
3.2.3 Familiepolitikken og likestilling som ”multitool”.....	41
3.3 Indirekte styring.....	42
3.3.1 Ansvarliggjøring og av-svarliggjøring som teknologi.....	44
3.3.2 Frihet og valgfrihet i familiepolitikken.....	45
3.3.4 Styring, prosess, relasjon og punkt.....	46
3.3.5 Ekspertise og styring.....	47
3.4 Oppsummering og teoretisk operasjonalisering.....	48
4. Vitenskapsteori, metodiske og analytiske betraktninger.....	51
4.1 Innledning.....	51
4.2 Vitenskapsteoretiske betraktninger.....	51
4.2.1 Den sosiale kunnskapen.....	51
4.2.2 Den situerte kunnskapen.....	52
4.2 Design og metode.....	55
4.2.1 Problemstilling, design og prosess.....	55
4.2.2 Metode, materiale, gjennomføring og analyse.....	55
4.2.3 Forskningsetiske erfaringer.....	67
5. Problemstillingen, artiklene og diskusjon.....	69
5.1 Innledning.....	69

5.2 Familiepolitikens indirekte styring.....	69
5.3 Indirekte styring i det fleksible arbeidslivet.....	71
5.4 Kjønnede foreldreskapsforståelser og foreldres valg.....	74
5.5 Kunnskap, profesjon og styring av styring.....	76
5.6 Videre forskning.....	77
5. 7 Oppsummering og diskusjon.....	78
5.7.1 Kort oppsummering.....	78
5.7.2 Likestillingsprosjektet, heterogeniteten og friheten.....	80
5.7.3 Noen avsluttende, prinsipielle anmerkninger.....	82
Referanser.....	85
Vedlegg 1: Informasjonsbrev.....	93
Vedlegg 2: Intervjuguider.....	97
Vedlegg 3: Kronologisk oversikt over familiepolitiske ordninger 1909-2009.....	113
Vedlegg 4: Oversikt over analyserte familiepolitiske dokument.....	119
Artikler 1- 4.....	125

Tabelloversikt

Tabell 1. De familiepolitiske dokumentene fordelt på tiår.....	57
--	----

Forord

Arbeidet med avhandlinga har vært en lang prosess som har involvert mange medhjelpere.

Først vil jeg takke doktorgradsprosjektets finansiører. Doktorgradsprosjektet er finansiert av Norges Forskningsråd ved Velferdsprogrammet, via det NOSEB - styrte paraplyprosjektet *”Det moderne barn og det fleksible arbeidsmarked. Institusjonalisering og individualisering av barn i lys av endringer i velferdsstaten”*, ledet av Anne Trine Kjørholt og Jens Quotrup. Paraplyprosjektet hadde flere delprosjekt, hvorav et ble kalt *”Fleksible arbeidskulturer og foreldres tidskonflikter”* som mitt doktorgradsprosjekt var del av. Prosjektet var ledet av Berit Brandth og Elin Kvande. Jeg takker derfor Norges Forskningsråd for å ha finansiert doktorgradsprosjektet mitt. Prosjektlederne fortjener en stor takk for å ha gitt meg denne sjansen ved å ansette meg. Jeg vil takke NOSEB for muligheten til å ha kontorplass og til å ta del i sentrets faglige og sosiale aktiviteter.

Jeg hadde heller ikke klart å fullføre arbeidet uten støtte fra veilederen min, Berit Brandth. Berit har vært en samvittighetsfull, tålmodig, pålitelig og interessert veileder som alltid har tatt i mot meg og mine mer og (i større grad) mindre ferdige tekstutkast og resonnement på en konstruktiv måte. Det har sikkert vært en prøvelse mang en gang! Jeg har fått arbeidet fritt og det har gitt meg mulighet til å utvikle meg i egen retning i forhold til det definerte prosjektet hun og Elin hadde lagt til grunn. Tusen takk!

Deretter vil jeg rette en stor takk til informantene mine som har delt sine opplevelser som småbarnsforeldre, arbeidstakere og førskolelærere med meg. Uten dem hadde det ikke blitt noen avhandling!

I arbeidet med avhandlinga har jeg vært tilknyttet to ulike prosjektgrupper, en med base på NOSEB og en med base på ISS. Begge prosjektgruppene har vært gode faglige arenaer. Det har vært lærerikt og moro! Jeg takker derfor NOSEB-gjengen som besto av Anne Trine Kjørholt, Jens Quotrup, Tora Korsvold, Randi D. Nilsen for laget. Monica Seland har vært min medstipendiat på NOSEBs prosjektgruppe. Jeg vil rette en spesiell takk til Monica for tiden sammen på dette prosjektet som (faglig) samtalepartner, oppmuntrasjonsråd og inspirator. Håper sjansen byr seg til videre samarbeid! På ISS har prosjektgruppen bestått av Elin Kvande, Berit Brandth, Brita Bungum og Hege Børve. Takk for godt og oppmuntrende samarbeid og trivelige turer sammen!

Videre vil jeg takke redaktører og anonyme kommentatorer som har behandlet og kommentert artiklene mine både i antologiene og i tidsskriftene. Tilbakemeldingene har hevet den faglige kvaliteten og gitt meg mange gode erfaringer og nyttig lærdom. Tusen takk!

Andre kolleger har betydd mye for arbeidet. Bente Rasmussen skal ha takk for å ha introdusert meg til både arbeidsforskningsfeltet og til artikkelskriving. NOSEB- kollega Minna Rantalaho introduserte meg for governmentality-begrepet. Vi har hatt mange kjempespennende og for meg lærerike samtaler om familiepolitikk og likestilling, i tillegg til givende artikkel-samarbeid. Gry Mette Haugen på NOSEB har bidratt med konstruktiv lesing og hatt en åpen kontordør og bokhylle. Jeg vil videre takke Josèe, Line, Barbra og alle de andre stipendiatene og kollegene på NOSEB for hyggelige stunder og trivelige lunsjer i disse årene.

I perioden har jeg deltatt i et stipendiatnettverk som har vært faglig og sosialt viktig. Takk for samarbeidet til Kari, Gunhild, Margunn, Ellen og alle de andre som har deltatt og bidratt.

Så vil jeg takke ”sosiologidamene” for å ha gjort denne reisen farbar. Kjersti Anette hjalp meg eksempelvis med transkripsjon. I tillegg har mange i perioden arbeidet som stipendiater. Jeg har opplevd en utrolig støtte i å ha venninner i samme arbeidssituasjon. Frustrasjoner og gleder har vært lette å dele! Tusen takk til Tonje, Barbra og Marit for bidrag i form av samtaler av (mer eller) mindre faglig karakter, kommentarer på utkast, korrekturlesing og praktiske råd. Tale, Birgit og Trine har også vært gode å ha i gatekafeen på Dragvoll! Jeg sender også varme tanker til venninner utenfor academia som har støttet meg. Hege Therese skal ha stor takk for å ha lest korrektur!

Sist, men definitivt ikke minst vil jeg takke familien min: En stor takk til min ”svigermor” Sonja og ”svigerfar” Helge for alltid å ha stilt opp som barnevakt, gjerne på svært kort varsel, og dermed avhjulpet en stipendiattilværelse uten betalt fravær med syke barn.

Jeg vil sende en kjempetakk til min storesøster Elisabet for å ha vært min personlige og faglige ”coach”, som alltid har gitt meg selvtillit og tro på at jeg ville klare å gjennomføre prosjektet. Min kloke mamma fortjener også en kjempetakk for å ha vært en støttende og lyttende samtalepartner. For ikke å snakke om den praktiske hjelpen hun har ytt som ”hvit tornado”!

Min kjære Øyvind har bidratt sterkt til at jeg har rodd dette i land med hodet og humøret i behold. Han har vært en uvurderlig støtte som alltid har holdt ut med meg, med godt humør, tålmodighet og representert et sunt korrektiv. I tillegg har han i slutfasen finansiert løsningen 80 % jobb til 50 % lønn. Tusen, tusen takk til deg og til gullene mine Ole Håvard, Guro Karine og Åse Marie for å ha tatt denne reisen sammen med meg.

Trondheim, 01. 11. 2010

Birgitte Johansen

Oversikt over artiklene

- 1) *Johansen, Birgitte (2010): Far som familiepolitikkers trojanske hest. Fedrekvoten som maktteknologi, Sosiologi i dag (1-2) 11-34.*
- 2) *Johansen, Birgitte (2007): "Fleksibilitet som utfordrer til mødres deltidsarbeid?" (196-217) I "Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet", Kvande, E og Rasmussen, B (red.). Oslo: Fagbokforlaget*
- 3) *Johansen, Birgitte (juni 2010): Day care, flexible workers and the combination of work and childcare. I "The modern child and the flexible labour-market. Child Care Policies and Practices at a Crossroads?" Kjørholt, A. T og Quotrup, J (red). Palgrave*
- 4) *Johansen, Birgitte (2009): Førskolelærere og barns oppholdstid i barnehagen. Nordisk Barnehageforskning 2 (3) 99-113.*

1. Innledning

Denne avhandlingen omhandler familiepolitikens likestillingsprosjekt. For å få et grep om familiepolitikens likestillingsprosjekt begynner jeg med meg selv. Jeg vokser opp på 1970-80-tallet i en familie med en dobbeltarbeidende mor og far. Gata jeg bor i befolkes av hjemmевærende mødre og deres familier. Moren min tok ulønnet permisjon i flere måneder da jeg ble født, for foreldrepermisjonen var på 3 måneder. Da min søster ble født på 60-tallet hadde foreldrene mine praktikant fra landet. Jeg husker fra jeg var liten, at det kunne være et puslespill for foreldrene mine å kombinere betalt arbeid og omsorg. Jeg tilbringer siste året før jeg begynner på skolen hos mormor for dagammaen min begynte på husflidsskolen. Det var ikke så lett å få barnehageplass i en tid med lav barnehagedekning¹. Jeg husker at jobben var viktig for min mor. Å være hjemmевærende var ikke et alternativ for henne: ”Det er viktig å tjene egne penger, må ikke gjøre deg avhenging av en mann. Få deg utdanning, få deg en jobb. Kom deg ut av huset og treff andre mennesker!”. Det er sagt i etterdønningene av 1970-tallets likestillingskamp. Hun gir meg en tidlig innføring i samtidens likestillingsprosjekt og jeg er barn av min tid. Jeg vokser opp med mange norske jenter og gutter med samme likestillingsprosjekt. Vi vokser sammen med en velferdsstat som gradvis utvikler familiepolitikens ordninger. Velferdsstatens mål er å gjøre det lettere for både kvinner og menn å kombinere lønnet arbeid med omsorg for barn. Staten ønsker at det skal være mulig å forsørge seg selv, og samtidig kunne yte omsorg. Det er familiepolitikens likestillingsprosjekt, slik jeg ser det.

Familiepolitikens likestillingsprosjekt legger opp til en kombinasjon av betalt arbeid og omsorg for eksempel gjennom utbygging av barnehageplasser og foreldrepermisjonsordninger. Den henger sammen med arbeidslinja i den generelle sosialpolitikken. Arbeidslinja er et av velferdsstatens viktigste styringsprinsipp, og viser til ønsket om at flest mulig av borgerne i arbeidsfør alder skal delta i lønnet arbeid. Slik blir flest mulig selvforsørget og økonomisk selvstendige, og ikke en økonomisk byrde for velferdsstaten (Halvorsen 1993). Arbeidslinja virker bl.a. ved at deltakelse i lønnet arbeid belønnes ved at man tjener opp trygderettigheter, eksempelvis rett til betalt foreldrepermisjon. Familiepolitikken har blitt betraktelig utvidet i tråd med arbeidslinja siden mine foreldre var dobbeltarbeidende. Familien og arbeidslivet har også forandret seg. Likevel ser det ut til at dobbeltarbeid og familiepolitikens likestillingsprosjekt beholder sin aktualitet og relevans.

---

¹ I 1975 hadde kun 7 % av alle barn institusjonsplass (Korsvold 2005).

Både likestilling og familiepolitikk debatteres jevnlig og sammen. Det er flere grunner til det. En sentral årsak er at likestilling er en grunnleggende verdi i det norske samfunnet. Dette reflekteres bl.a. i norske debatter om innvandring og integrering, der likestilling brukes til å definere det norske vi er redde for å miste og rede til å kjempe for. Verdien likestilling konstituerer Norge som et liberalt demokrati som tilbyr kvinner og menn like rettigheter, plikter og muligheter i livet. Det er en generell enighet at ingen skal diskrimineres på grunnlag av kjønn, men at menn og kvinner skal ha samme rettigheter, plikter og muligheter i livet. Hva likestilling skal innebære, er derimot gjenstand for samfunnsdiskusjon. Sentrale skillelinjer er hvorvidt man skal fokusere på kvinner og menns forskjeller eller likheter relatert til omsorg, en parafrase over Wollenstonecrafts dilemma². På den ene siden løftes spesifikke kvinnelige egenskaper ved barneomsorg fram, slik som amming. På den andre siden likestilles fedre og mødre som omsorgspersoner. En annen skillelinje i debatten er mellom ulønnet omsorgsarbeid hjemme og lønnet arbeid "ute". Skal det femininiserte, ulønnete omsorgsarbeidet i hjemmet oppvurderes, anerkjennes og gis mer verdi og dermed bidra til likestilling, eller skal man heller oppmuntre kvinner til deltaking i lønnet arbeid og selvforsørgelse? Kontantstøtte-debatten aktualiserte skillelinja. Den fulgte således en lang diskusjon om omsorgslønn som har løpt siden 1970-tallet. I sum har likestilling på enkelte områder karakter av å være "a moving target".

Familiepolitikken på sin side berører hverdagslivet til svært mange mennesker i Norge. Får du barn, bruker du familiepolitiske ordninger. Barnehagedekningen har for eksempel økt betraktelig på 2000-tallet og er snart en universell ordning (Ellingsæter & Gulbrandsen 2003). Dekningsgraden for barn mellom 1-6 år er nå 87, 2 %³. Barnehager er en viktig familiepolitisk ordning som tillater kombinasjonen av arbeid og omsorg ved å frigjøre tid til betalt arbeid. Fedre har også endret omsorgspraksis og tilbringer mer tid med sine barn på grunn av fedrekvota (Brandth & Kvande 2009). Samfunnsendringer relatert til familiepolitiske ordninger viser at likestillingen i Norge er på fremmarsj. Likevel mener den sittende barne- og likestillingsministeren, Audun Lysbakken, at fedre fremdeles ikke yter nok barneomsorg i forhold til mødre. Han støtter derfor en lovfestet tredeling av foreldrepermisjonen; en mer direkte inn- gripen fra statlig side. Høyrekvinnene svarte med å foreslå å fjerne hele fedrekvoten og gjøre

---

² Wollenstonecrafts dilemma er beskrevet av Pateman (Pateman 2000) og diskuterer hvorvidt man skal basere kvinners medborgerskap på kvinners særegenhet eller på likefot med menn. Begge disse veiene til medborgerskap i møte med en patriarkalsk virkelighet underordner kvinner.

³ http://www.ssb.no/emner/02/barn_og_unge/2009/barnehage/

hele foreldrepermisjonen valgfri⁴ slik Dagens Næringsliv 19.01.10 hevder. Høyrekvinnene argumenterer for at fedrekvoten som ordning dikterer et familieliv som staten ikke har noe med. Likestillingen er kommet så langt at det er unødvendig å kvotere foreldrepermisjonen, lyder argumentasjonen til Høyrekvinnene. Familiene skal velge mer selv og ikke påtvinges statlige løsninger. Nettopp diskusjonen om valgfriheten har preget samfunnsdebattene om familiepolitikken på 2000-tallet. Dette gjenfinnes i ordsiftet rundt kontantstøtteordningen, men også foreldrepermisjonen har blitt fleksibilisert. Graden av statlig innblanding i familiers valg og praksiser for å fremme familiepolitikkenes likestillingsprosjekt, er et tilbakevendende tema som opptar mange, senest i debatten rundt Marie Simonsens og Ingunn Yssens likestillingsbok "Bråk". Her argumenterte høyt utdannede kvinner som hadde valgt husmortilværelsen for at deres valg måtte være mulig⁵. Spørsmålet berører sentrale elementer i vårt liberale samfunn. For direkte intervensjon fra statens side i folks hverdagsliv, kan oppleves som brudd på grunnleggende liberale verdier. I likestillingsspørsmålet er dette paradoksalt, for her er innblandingen siktet mot å øke borgernes (mødrenes) frihet.

Tidsklemmedebatten har også preget den norske samtalen på 2000-tallet. Den viser at det stadig er problematisk å kombinere arbeid med å yte omsorg, selv med noen av verdens rausere familiepolitiske ordninger. Norge har også et svært kjønnssegregert arbeidsmarked og vi er langt fra målet om likelønn (NOU2008: 6). Kvinners høye andel deltidsarbeid er et annet viktig kjønnet mønster i arbeidslivet. Deltidsarbeid henger sammen med det kjønnssegregerte arbeidslivet og likelønnsspørsmålet. I dag jobber 43 prosent av de sysselsatte kvinnene deltid⁶. Svært mange mødre arbeider deltid i forhold til fedre. Småbarnsfedre ser derimot ut til å jobbe lengre dager enn andre menn. Kvinner tar fremdeles hovedansvar på hjemmebane. Situasjonen har blitt beskrevet som det tosporete foreldreskapet (Kitterød 2007). Den kjønnede forskjellen i arbeidstid gjør at Syltevik og Wærnes (2004) kaller den norske modellen "en og en halv forsørgermodell". Tid og tidsbruk blir sentrale tema når likestilling debatteres.

En og en halvforsørgermodellen illustrerer at familiepolitikkenes likestillingsprosjekt bare delvis praktiseres i norske familier. Spriket mellom rettigheter og praksis har vært en sentral spenning for arbeidet med avhandlingen. Hvorfor er det slik at til tross for en aktiv familiepolitikk (noen vil si for aktiv) ser vi kjønnede mønstre som tilsier at det er en lang vei å gå før

---

⁴ <http://www.dn.no/forsiden/politikkSamfunn/article1819381.ece>

⁵ <http://www.aftenposten.no/leve/article3546672.ece>

⁶ <http://www.ssb.no/arbeid/>: andelen for menn er 13 %.

familiepolitikkenes likestillingsprosjekt er i mål? Hvorfor er fedrene fremdeles mer på jobb en mødrene? Paradokset er spennende og dagsaktuelt, noe diskusjonene rundt TV-programmet "Hjernevask" viser. Jeg vil derfor i avhandlingen gjøre en kritisk analyse av familiepolitikken. Hvor og hvorfor butter det imot for familiepolitikken?

1.1 Internasjonal, faglig debatt

Jeg er ikke alene om å ha et faglig engasjement i familiepolitiske spørsmål og familiepolitikkenes likestillingsprosjekt. Interessen for familiepolitikk og likestilling har virkelig nådd nye høyder de siste ti - tjue årene i internasjonal velferdsforskning. Tidligere var dette et felt for spesielt interesserte feminister, men spørsmål om velferdsstat og likestilling ble for alvor integrert i mainstream, internasjonal velferdsstatsforskning etter Esping- Andersens bok "Social Foundations for Post- Industrial Economies" (1999). Boka svarte på feministisk kritikk reist av bl.a. Ann Orloff (1993) og Nancy Fraser (1994) mot hans tidligere svært innflytelsesrike arbeid om velferdsregimer (Esping- Andersen 1991 (2004)) som verken behandlet familie, reproduksjon eller kjønn. I Esping- Andersens bok fra 1999 gjøres likestilling og kvinners mulighet til utdanning og deltakelse i arbeidslivet til helt sentrale elementer i velferdsstatens overlevelse i en postindustriell økonomi. Esping- Andersens bakteppe er Europas behov for utdannet, fleksibel arbeidskraft (kvinner) til kunnskapsøkonomien og fallende fødselsrater. Han etterlyser et system og en policy som tillater en kombinasjon mellom arbeid og omsorg. Også Carnoy (2002) og Gornick og Meyers (2003) etterlyser familiepolitikk som tillater kombinasjonen av betalt arbeid og barneomsorg i en internasjonal kontekst. Nettopp denne kombinasjonsløsningen finnes i de nordiske, sosialdemokratiske landenes familiepolitikk, inkludert den norske, noe arbeidslinja eksemplifiserer.

Debatten og fokuset på de nordiske landenes familiepolitikk viser oss at familiepolitikken også er et statlig, samfunnsøkonomisk styringsredskap som kan rettes mot andre mål enn likestilling av rettferdighetshensyn. Esping- Andersens forskning spør om ikke manglende likestilling kan sette hele det velferdsstatlige prosjektet i fare fordi manglende likestilling gir lav fødselsrate og lav kvinnelig arbeidsdeltaking. Nyere, parallell forskning på velferd er i denne sammenheng interessant. Wilkinson og Pickett finner i sin forskning at samfunn med lav sosial ulikhet scorer høyere på viktige levekårparametre (Wilkinson & Pickett 2009). Familiepolitikkenes likestillingsprosjekt retter seg mot å jevne ut økonomiske forskjeller mellom kvinner og menn. Likestillingen kan dermed påvirke hvordan samfunn scorer på velferdspa-

rametre. I sum viser dette at likestillingsprosjektet befinner seg i kjernen av velferdsstatlige problemstillinger.

1.2 Nasjonal, faglig debatt

Den norske familiepolitikken har vært under forskningslupen i mange år. Også familiepolitikens begrensning i likestillingsspørsmålet har blitt diskutert. I lang tid har det blitt påpekt et sprik mellom en familiepolitikk som oppmuntrer til kvinners arbeidsdeltaking og menns mulighet til å yte omsorg på den ene siden, og på den andre siden den manglende likestillingen i Norge (Ellingsæter & Solheim 2002: 53).

Spriket mellom statlig initierte rettigheter/signaler og hva kvinner og menn, mødre og fedre gjør, er illustrerende for Norges **likestillingsparadoks** (Solheim & Teigen 2006). En forklaring på spriket har vært at likestillingsproblematikken i for stor grad har blitt plassert i relasjonen velferdsstat- og familien, uten at kjønnede prosesser i arbeidslivet i like stor grad har blitt tatt med i forskning (Ellingsæter & Solheim 2002). Ellingsæter og Solheim (ibid) etterlyser en diskusjon om politikken begrensning. Jeg tolker det slik at en diskusjon om politikken begrensning kan videreutvikle en teoretisk kjønnspektdebat, men også brukes som inngang til å forske videre på sosial praksis. Både den kjønnede organiseringen av arbeidslivet og det forhold at likestillingsdebatten har strandet i relasjonen stat - familie må ligge til grunn for forskning på familiepolitikken begrensning i likestillingsspørsmålet (ibid). Det trengs derfor mer forskning på familiepolitikk som integrerer arbeidslivets prosesser. Forskning på likestilling må tilnærmes ut fra aksene politikk - praksis, en akse som kan forstås som å løpe langs mikro- og makrodimensjoner i samfunnet.

Likestilling, familiepolitikk og valgfrihet har blitt diskutert i sammenheng. Tidligere forskning har vist at norsk familiepolitikk på 2000-tallet har vært dominert av en valgfrihetsdiskurs (Brandth et al. 2005a; Ellingsæter 2007). Forskning dokumenterer at når familiepolitiske ordninger fleksibiliseres, følger befolkningen tradisjonelle kjønnede mønstre. Far velger betalt arbeid i større grad enn mor, som velger omsorg (Ellingsæter & Leira 2006; Ellingsæter 2007). Forskning viser også at foreldres arbeidsliv er en viktig kontekst for valg av familiepolitiske ordninger. Kontantstøtten for eksempel, brukes ikke av foreldre i "det nye arbeidslivet", i fleksible og kunnskapsintensive organisasjoner (Brandth & Kvande 2005). Funnene tydeliggjør at valg ikke foretas i sosiale "tomrom" og at disse sosiale rommene har betydning for hvordan foreldre velger i forhold til familiepolitiske ordninger. Lammi-Taskula (2006)

peker på at arbeidsliv, økonomi og moderskapsdiskurser som viktige forståelser som påvirker foreldres valg. Dette støttes også av Halrynjo og Lyng (2009) som understreker betydningen av å synliggjøre forståelser som ligger til grunn for ”individuelle” valg i skjæringsfeltet mellom arbeid og omsorg. Det er derfor interessant at Crompton (2006) argumenterer for at det har vært et fokus på kvinners og menns preferanser og valg i forskning på omsorgspraksiser (bl.a. representert ved Hakim, se f. eks (Hakim 2002)). Crompton er kritisk til denne forskningen og etterlyser et fokus på hvordan valgpreferanser skapes sosialt. Det sosiale rommet i form av forståelser som valg tas i, blir derfor interessant å utforske videre fordi det kan gi innblikk i hvordan familiepolitikken ”treffer” virkeligheten til foreldre med små barn, hva den støter borti og hvordan et likestillingsparadoks produseres. Et relevant spørsmål kan være hvordan familiepolitikken selv påvirker foreldres forståelser av å kombinere betalt arbeid med omsorg.

1.2.1 Den brede sti

En stor del av forskningen på familiepolitikk har fokusert på de familiepolitiske ordningene, hvordan disse er organisert, deres bruk og effekt (for oversikt over nordisk forskning se (Rantalaio 2009: 10). Dette er interessant og relevant forskning. Et viktig poeng er imidlertid at velferdsstaten også består av normative anordninger (Daly 2000:43). Det er viktig i studier å inkludere hvordan familiepolitikken virker gjennom de signalene den sender til foreldre om sosialt aksepterte måter å organisere barneomsorgen på. På denne måten bidrar policy og policydiskurser til å konstruere sosiale normer og verdier i et samfunn (Hiilamo & Kangas 2009; Rantalaio 2010b). Det er maktpåliggende å analysere familiepolitikken og dens virkemåte ut fra en forståelse som inkluderer normative føringer, i tillegg til lover og regler. Foucault kobler et slikt dobbelt fokus med maktbegrepet. Han hevder at analyser av statsmakt som kun retter blikket på lovverk, konstitusjon, staten og statsapparatet fører til at maktbegrepet blir fattigere (Foucault 1980a: 158). Foucault (ibid) fastslår at makt er mer komplisert enn som så, mer ugjennomtrengelig og gjennomtrengende enn et sett av lover eller et statsapparat. Slik jeg ser det, må statens maktutøvelse overfor befolkningen forstås som mer enn kun lovreguleringer, ordninger/tilbud og administrasjon. Statlig maktutøvelse kan også ta andre, mer indirekte former, noe som blir grundig behandlet teoretisk senere i avhandlingen.

Analyser av familiepolitikk bør med andre ord inkludere mer indirekte former for maktutøvelse. Konkret betyr det at foreldres sosiale handlingsrom, her tenker jeg spesielt på normative og kjønnete forståelser som settes i spill, må inkluderes i analyser av familiepolitikken. Et

sentralt spørsmål blir hvordan familiepolitikken søker å påvirke hva foreldre mener er riktige og gale prioriteringer i egne foreldrepraksiser og i forhold til foreldreansvaret. Det kan også være forståelser av hvordan foreldre bør handle i forhold til egen arbeidslivsdeltaking. Spørsmålene rører ved foreldres meningsmessige repertoar; det som foreldre anser som meningsfulle praksiser og valg. Dette omfatter de praksiser det er mulig å tenke meningsfylt, rasjonelt og moralsk over. Hva som ansees som meningsfullt og normalt kan variere, konkurrere, være innholdsrikt men også smalt og trangt. Jeg bruker derfor begrepet ”**meningsmessig handlingsrom**”⁷ for å beskrive de forståelsesmessige aspektene man må se praksis ut fra. Å bruke begrepet meningsmessige handlingsrom gjør det mulig å se at noen kan søke å påvirke handlingsrommet ved f. eks å definere dem videre eller smalere. I så måte bygger begrepet på diskursteoretisk tenking som fokuserer på hvordan diskurser fungerer som betydningsmessige rammer for handling og væremåte, vår meningshorisont og virkelighetsforståelse (Brandth & Kvande 2003: 41)⁸.

Samtidig ser vi at tidligere forskning slår fast at arbeidssituasjonen foreldre befinner seg i legger føringer på hvordan de bruker familiepolitiske ordninger. Å inkludere foreldres arbeidslivskontekst blir derfor viktig i en bred tilnærming. Ved å omfatte arbeidslivets prosesser vil en se hvordan arbeidslivet legger føringer på foreldres meningsmessige handlingsrom. Nye kontrollmekanismer i moderne arbeidsorganisasjoner som baserer seg på å bygge sterke organisasjonskulturer rettet mot å påvirke ansattes holdninger bl.a. deres lojalitet blir her relevante [se f. eks Kunda (1992) og Hochschild (1997)]. Bakgrunn er endringene som har funnet sted i arbeidslivet. Arbeidslivet har endret seg mot mer fleksibilitet og kunnskapsproduksjon (Kvande & Rasmussen 2007). Dette har påvirket både organisasjonsmodeller og kontrollformer arbeidende foreldre er utsatt for. Det nye arbeidslivet blir derfor en viktig kontekst for analyser av den norske familiepolitikken, og hvordan den søker å realisere dens likestillingsprosjekt.

Også familielivet har endret seg de senere årene. Jeg tenker spesielt på forholdet mellom foreldre og barn. Flere har påpekt at grunnen til denne endringen ligger i at barn har blitt del av

---

⁷ Begrepet ligner Sirnes' (1999:31) som i en diskursteoretisk sammenheng bruker begrepet ”mentale mulighetsrom”. Jeg velger å bruke begrepet ”meningsmessig handlingsrom” fordi jeg mener det refererer sterkere til en symbolsk interaksjonistisk forskningstradisjon som vektlegger søken etter mening, at mening kan være gjenstand for endring og forhandling, enn ordet mental. I tillegg bruker jeg begrepet ”handlingsrom” fordi det i større grad referer til handling og praksis enn ”mulighetsrom”. Meningsmessig handlingsrom griper mer umiddelbart forholdet om hva som gir handling mening enn ”mentalt mulighetsrom”.

⁸ Jeg velger å nedtone bruken av diskursbegrepet i avhandlingen fordi jeg ikke gjør en diskursanalyse. Jeg er imidlertid inspirert av diskursteori, spesielt arbeidet til Dorothy Smith (1990).

foreldres valgte livsprosjekt i større grad en før (Beck & Beck-Gernsheim 2002; Jensen 2003). Dette har endret ansvarsforholdet mellom foreldre og barn. Foreldre får i større grad enn tidligere ansvar for å investere i barna og barnas fremtid. Frønes (1998) slår fast at det ikke lenger er ansvarlig å sende barna ut sammen med andre barn i nabolaget og regne med at det blir folk av dem. Det barnesentrerte foreldreskapet innebærer også at ulike typer ekspertise, slik som barnepsykologer og pedagoger får større betydning som veiledere for foreldre i deres streben etter å konstruere gode barndommer for sine barn (ibid). Tid brukt på barn er et godt eksempel på hvordan foreldre kan investere i sine barn. Økt makt til ekspertisen kan imidlertid også sees i sammenheng med ekspertisens og kunnskapens sterke rolle i det senmoderne samfunnet, slik Giddens bl.a. har belyst (Giddens 1990). Kunnskap er bygget inn i alle deler av samfunnssystemet. Det kan være i form av teknologi, eksempelvis datateknologi. Men kunnskap og ekspertise gjennomsyrrer også sosiale relasjoner og hvordan vi forholder oss til andre og oss selv (Giddens 1991). Slik kunnskap har betydning for foreldres meningsmessige handlingsrom.

Foreldreskap og omsorg er kjønnnet (Ellingsæter 2004). Ellingsæter fastslår at kombinasjonen arbeid og omsorg er spesielt problematisk for kvinner. Å bruke tid på barn knyttes til forståelse av en riktig morskjærlighet. Omsorgen som mor skal tilby får derfor et grenseløst aspekt ved seg. Mor skal alltid være tilgjengelig (ibid). En bred analyse av familiepolitikken og hvordan den treffer virkeligheten må ta høyde for slike endringer (og kontinuitet) i samfunnsdiskurser om foreldreskapet. Disse kan påvirke foreldres valgpreferanser og omsorgspraksiser i koblingen med deltaking i betalt arbeid. Forståelse av kvinners og menns foreldreskap kan kobles til kjønnete prosesser i arbeidslivet. Kvinner kan bli definerte som annenrangs arbeidskraft fordi man forventer at de, på grunn av graviditet og barneomsorg, ikke er like pålitelige og karriereinnstilte som menn.

I sum viser del 1.2.1 betydningen av et bredt fokus på familiepolitisk analyse som omfatter meningsmessig handlingsrom, arbeidsliv, foreldreskap og ekspertise. Det er lite forskning som ser dette i sammenheng og knytter dette til problemstillinger om liketilling. Det trengs i tillegg et teoretisk perspektiv som omfavner disse punktene og gjør analyse mulig. Mitt teoretiske verktøy blir regjeringsspektivet som vil bli presentert nærmere i kapittel 3.

1.3 Min tilnærming og avhandlingens problemstilling

Familiepolitikkenes likestillingsprosjekt er i bunn og grunn rettet mot å reformere samfunnet og forbedre det ut fra en gitt forståelse av hva likestilling skal innebære. Det dreier det seg om statlig styring av samfunnets kjønnete mønster. Et problem for statlig styring i liberale samfunn som vårt, er hvordan man skal utøve makt overfor befolkningen, så å si få befolkningen til å gå i samlet tropp, når man ikke kan tvinge noen. Selv om det finnes elementer av tvang i samfunnet vårt, er frihet likevel et grunnleggende trekk. Her er det viktig å understreke at jeg tenker på en mer grunnleggende frihet, enn den snevre valgfriheten som kommer til syne i neo-liberale diskurser. Den neoliberale valgfriheten er selvsagt beslektet, men ikke den samme. Den snakker om brukere/kunder og ikke borgere. Den "vide" friheten gjenspeiles i samfunnets individualiseringsprosesser som skaper en forventning om å velge eller skape sitt eget, individuelle liv, også for kvinner (Beck & Beck-Gernsheim 2002).

Det blir dermed viktig å studere hvordan vi som borgere styres mot likestilling i en situasjon preget av frihet og deltaking på mange sosiale arenaer. Hvilken maktutøvelse utsettes vi for og hvorfor? Frihet blir et utgangspunkt for analyse av familiepolitikkenes likestillingsprosjekt, et likestillingsprosjekt som ikke er fullt ut realisert. Avhandlingen har som mål å belyse hva familiepolitikkenes styring mot likestilling støter imot i møtet med "virkeligheten", uten å undersøke elementer som gir prosjektet "medbør". Målet er å si noe om politikkenes begrensning og påvirkningskraft, som igjen kan informere en mer generell kjønnsmaktdebatt om familiepolitikkenes likestillingsprosjekt og virkemåte.

Et regjeringperspektiv som innfallsvinkel til analyse av familiepolitikken tar høyde for frihet og deltaking på ulike sosiale arenaer, og er egnet i forhold til de kunnskapshullene som nå er påpekt. Det gjelder etterlysingen av et bredere fokus i forskningen som innlemmer det moderne arbeidslivets prosesser jf Ellingsæter og Solheim (2002) og Ellingsæter (2004). Dette er en forskning som åpner for å se sammenhenger mellom velferdsstat, arbeidsliv og familie. Foreldre med betalt arbeid befinner seg i krysningspunktet mellom disse feltene.

Det er ikke bare familiepolitikken som søker å påvirke foreldres praksiser gjennom å endre deres meningsmessige handlingsrom. Et bredere fokus etterlyses i familiepolitiske analyser, noe som betyr at mening - og moralproduksjon også bør innlemmes i dem. Analyser av familiepolitikken bør derfor søke å forstå hvordan staten ønsker å påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom i tillegg til å se på selve ordningene. Regjeringperspektivet retter fokus på

prosesser og aktører som kan forme forståelsene som konstituerer foreldres meningsmessige handlingsrom. Det er relevant å utforske hvordan en slik type maktutøvelse kan settes ut i livet og finne sin ”praktiske” form.

En analyse som tar høyde for forståelsesrammer åpner for å stille spørsmål om andre kilder som kan påvirke foreldres forståelser og praksiser. Her vil jeg spesielt peke på den rollen som ekspertise og kunnskap har fått i ”ekspertsamfunnet”. Det er mange ulike profesjoner og vitenskaper som uttaler seg om hva som er barns beste, og foreldre er ofte luttet øre. Dette illustrer det gamle ordtaket om at kunnskap er makt. Av de gruppene som står foreldre nærmest i hverdagen er førskolelærere. En problematisering av ekspertise har vært lite belyst i forskningen på familiepolitikken, og vil bidra til kunnskap om foreldres sosiale handlingsrom i skjæringsfeltet mellom omsorg og arbeid.

Ut fra denne innledningen blir det overordnede spørsmålet i avhandlingen hva familiepolitikens likestillingsprosjekt som styring støtter med og mot i møte med den sosiale virkeligheten. Hvilke forklaringer kan finnes i A) familiepolitikken selv? B) det ”nye” og fleksible arbeidslivet? C) foreldres relasjon til barna? D) ekspertise? E) samspillet mellom disse nevnte feltene?

For å belyse problemstillingene tar jeg i bruk teoretiske element fra et regjeringsperspektiv. Avhandlingens 4 artikler belyser problemstillingene ut fra regjeringsperspektivet.

1.4 Avhandlingens struktur og leserveiledning

Avhandlingen består av 4 artikler og en ”kappe”/sammenskriving. Kappen består av 5 kapitler som presenteres før avhandlingens 4 artikler. Kapitlene er som følger: 1) Det foreliggende introduksjonskapitlet; 2) et bakgrunnskapittel som viser til tidligere forskning som avhandlingen er forankret i, og som danner bakteppe for avhandlingens problemstilling; 3) et teorigapittel som presenterer regjeringsperspektivet som brukes til en teoretisk formulering av avhandlingens problemstilling. Det understrekes at dette perspektivet må sees som et overordnet perspektiv som brukes mer og mindre eksplisitt i artiklenes analyser. Det er mest uttalt i artikkel 1 og 4. Kapittel 4 tar opp vitenskapsteoretiske og metodiske aspekter ved avhandlingen. Metod delen i kapitlet presenterer de tre ulike datasettene som analyseres for å besvare avhandlingens problemstilling. Dette kapitlet tillater en utdyping av vitenskapsteoretiske og metodiske spørsmål som ikke artikkelformatet tillater. Kapittel 5 er et oppsummerings og disku-

sjonskapittel. Her presenterer jeg først hvordan artiklene er tenkt å belyse den overordnede problemstillingen med dens underproblemstillinger ved hjelp av teoretiske moment hentet fra regjeringsspektivet. Denne delen er strukturert etter problemstilling A-D. Problemstilling E belyses i denne gjennomgangen fordi samspillet mellom feltene slik de uttrykkes i artiklene løftes fram. Deretter diskuteres funnene i avhandlingen opp mot problemstillingen, og noen overordnede synspunkter på velferdsstatens likestillingsprosjekt presenteres.

Artiklene presenteres etter kapittel 5. Artikkelen 1 er en analyse av fedrekvoten som en indirekte styringsstrategi i familiepolitikken. Artikkelen skal belyse problemstilling A og E. Artikkelen 2 er en analyse av hvordan foreldre i en offentlig pleie- organisasjon som er fleksibilisert bl.a. ved hjelp av bevegelig arbeidstid, organiserer betalt arbeid og omsorg i samspill med familiepolitiske ordninger sett i et kjønnet perspektiv. Artikkelen belyser i hovedsak problemstilling B, C og E. Artikkelen 3 belyser hvordan freelancere kombinerer arbeid og omsorg i samspill med bruk av barnehagen. Også denne artikkelen belyser problemstilling B, C og E. Artikkelen 4 utforsker ulike oppfatninger førskolelærere har på barns oppholdstid i barnehagen i lys av endringer sektoren har vært gjennom med fokus på introduksjon av New- Public Management-prinsipper. Denne artikkelen belyser i hovedsak problemstilling D, men bidrar til å belyse problemstilling E.

2. Avhandlingens faglige bakgrunner

2.1 Innledning

Dette kapitlet redegjør for hovedtrekk i tidligere forskning som avhandlingen og avhandlingens artikler er forankret i og bygger videre på. I denne forskningen ligger begrunnelser for avhandlingens design, avgrensninger, innhold og diskusjoner. Fordi avhandlingen befinner seg i skjæringsfeltet mellom familiepolitikk, omsorgsproduksjon i familien/barnehagen og det fleksible arbeidsmarkedet, har prosjektet røtter i mange og tildels ulike fagfelt. Det er derfor kun mulig å gjengi funn og faglige diskusjoner i korte trekk.

2.2 Feministisk velferdsstatsforskning

Avhandlingen er forankret i et sentralt feministisk forskningsfelt i skjæringspunktet mellom velferdsstaten, omsorgsorganisering i samfunnet og betalt arbeid i arbeidsmarkedet. Forskningen har hatt og har fremdeles som mål å belyse, drøfte og forstå de kjønnede maktrelasjonene i det moderne samfunnet og hvordan disse er knyttet til organiseringen av velferdsstaten, omsorgen og arbeidsmarkedet, kort sagt den kjønnede arbeids- og ansvarsfordelingen i samfunnet.

En forskningsbasert, feministisk kritikk av ansvars- og arbeidsdeling av omsorgsoppgaver skjedde tidlig i skjæringspunktet mellom velferdsstat, betalt arbeid og omsorg. Hilary Land tok for seg sosialpolitikken i sin artikkel *"Who cares for the family"* (1978:259). Hun fastslo at så lenge kvinner fikk hovedansvar for å tilby "domestic services" for andre familiemedlemmer, ville dette strukturere kvinners hverdagsliv slik at det påvirket deres muligheter i samfunnet og spesielt i arbeidslivet. Kvinners hovedansvar for familiens mangslungne omsorgsproduksjon har blitt beskrevet som kvinners tvungne altruisme (compulsory altruism) (Land & Rose 1985. Referert i Daly & Lewis 2002). Begrepet viser til at kvinner i liten grad kan velge bort omsorgsarbeid, sammenlignet med menn.

Lands observasjon er fremdeles aktuell. Forholdet mellom omsorg, betalt arbeid (i arbeidsmarkedet) og velferdsstat har i lang tid vært gjenstand for forskning. Skjæringsfeltet behandles i sentrale arbeider som bl.a. Pateman (2000), Sainsbury (1996; 1999), Orloff (1993), Leira (1992) og Fraser (1994), Daly og Lewis (2000). Det er i dag generell enighet om at velferdsstaten og familiepolitikken har betydning for samfunnets kjønnede maktrelasjoner, og at dette

henger sammen med kvinners deltakelse i betalt arbeid og samfunnets omsorgsorganisering (Orloff 2006). Forskning i dette skjæringsfeltet har fått ny aktualitet på grunn av utfordringene Europas velferdsstater møter i forhold til demografi, fattigdom og økonomisk vekst.

2.2.1 Særlig innflytelsesrike arbeid

Noen feministiske velferdsforskere har presentert særlig innflytelsesrike arbeid for denne avhandlingen. Denne forskningen skjeler i særlig grad mot arbeidslivet. Ellingsæter og Solheim (2002) problematiserer at kombinasjonen mellom betalt arbeid og omsorg i stor grad forstås som et forhold mellom stat og familie. De etterlyser et større fokus på arbeidslivets prosesser i slik forskning. Dette har vært viktig å ta høyde for i mitt arbeid. Det betyr at jeg har studert samspill mellom fleksible arbeidskontekster og foreldres omsorgspraksiser og hvordan dette veves inn i bruk av familiepolitiske ordninger og forståelser av eget foreldreskap (artikkel 2 og 3). Samtidig har jeg ønsket å binde sammen feltene ved å se hvordan velferdsstaten forholder seg til både familien og arbeidslivet, et tema for artikkel 1.

Nancy Fraser diskuterte forholdet mellom stat, arbeidsliv og omsorg i en inspirerende artikkel fra 1994. Hun fastslo i *“After the family wage: gender equity and the welfare state”*: *“We need something new, a postindustrial welfare state suited to radically new conditions on employment and reproduction”* (Fraser 1994: 592). Fraser kritiserer både en ren likestillingsmodell og en ren forskjellsorientert medborgerskapsmodell som basis for velferdsstatens policy i skjæringsfeltet betalt arbeid – omsorg. En likestillingsmodell er basert på en liberal ide om begge foreldre i fulltidsjobb og markedsbasert eller statlig basert avlastning av omsorgsoppgaver. Dette har blitt omtalt som *“the dual earner modell”* (Crompton 2006: 193). En forskjellsorientert modell søker å fremheve og anerkjenne kvinners omsorg i hjemmet, både finansielt og symbolsk. Crompton plasserer en tradisjonell posisjonering av kvinner som hovedansvarlige for ubetalt omsorg, innenfor en mannlig forsørgermodell (ibid: 193). For Fraser er løsningen å dekonstruere omsorg som kjønnet feminint og rullere menn inn i omsorg. Frasers premisser er kvinners og menns deltakelse i arbeidslivet. Dette innebærer imidlertid at arbeidsorganisasjonene må tilpasses omsorgsansvaret til foreldre. Cromptons *“dual earner-dual carer modell”* (ibid: 193), kan plasseres innenfor denne tenkingen. For Fraser er målet å utvikle politikk som hindrer gratispassasjerer på kvinners ubetalte omsorgsarbeid. Menn som ikke yter omsorg og bedrifter som flyter på det gratis’ omsorgsarbeidet omfattes av kritikken (Fraser 1994: 613). Fraser presenterer dermed en strukturell kritikk mot de som ikke deler på ansvaret for samfunnets reproduksjon og viser at noen (arbeidslivets organisasjoner/menn)

tjener på at kvinner gjøres ansvarlige for omsorgsarbeidet. Joan Acker har kalt bedrifters snylting for "corporate non responsibility towards caring" (Acker 2006).

Acker har også pekt på hvordan kvinners omsorgsansvar på hjemmebane henger sammen med kjønnede prosesser i arbeidsorganisasjoner som underordner kvinner. Hun mener at organisasjonens arbeidstakernorm er basert på "the disembodied worker", en arbeidstakernorm bygget rundt et menneske uten omsorgsansvar. Arbeidstakermodellen viser at det finnes implisitte forventninger og normer til arbeidstakere i arbeidslivet som setter kvinner i en ugunstig posisjon på grunn av deres omsorgsansvar. En arbeidstakernorm som fordrer bl.a. tilstedeværelse, lang arbeidstid og full forpliktelse til arbeidet i kombinasjon med den kjønnede arbeidsdelingen i samfunnet, blir dermed en sentral årsak til at kvinner taper i arbeidslivet. Organisasjoner har med andre ord en kjønnet understruktur som får konsekvenser for kvinner med omsorgsansvar (Acker 1992). Crompton kaller normen for "the ideal career worker" og argumenterer for at arbeidstakernormen understøttes av en mannlig forsørgernorm (enforsørgermodellen) som velferdsstatens ordninger er basert på (Crompton 2006). Samfunnets klassestruktur kjønnnes fordi kvinner taper økonomisk i arbeidslivet på grunn av omsorgsansvaret (Acker 2006).

Avhandlingen er inspirert av denne forskningen. Den gir en fruktbar inngang til å forstå hvordan goder og byrder fordeles i samfunnet, sett i sammenheng med hvem som gjøres ansvarlig og hvem som føler- og tar ansvar for omsorgsproduksjonen. Den viser at når kvinner får (og tar) ansvaret for omsorgen, kan andre tjene på dette. Det oppstår en relasjon mellom individuelt ansvar for omsorg og strukturelle, kjønnede forskjeller og maktrelasjoner i forhold til velferdsstaten, arbeidslivet og familien. Forskningen understreker også betydningen av fokus på de som ikke gjøres ansvarlig eller tar ansvar for reproduksjonsarbeid.

2.2.2 Omsorg som utgangspunkt

I feministisk velferdsforskning finnes arbeid som kritiserer en velferdsstatsmodell som baserer medborgerskap på fulltids, betalt arbeid [se f. eks Lister (2002), Lewis og Giullari (2005) og Lewis (2007)]. Det representerer en kritikk mot arbeidsfetisjismen⁹ i et system som baserer tilgang på goder gjennom deltaking i arbeidslivet (jf den norske arbeidslinja). Argumentet er at et perspektiv som ensidig fokuserer på kvinners (og menns) arbeidsdeltaking verken verdsetter eller anerkjenner betydningen av omsorg og omsorgsproduksjon for samfunnet. Daly (2002) argumenterer for at man skal ta utgangspunkt i produksjon av omsorg i oppbyggingen

---

⁹ Finner ordet bruk om New Labours politikk av Lister (2002).

av velferdsstatlige ordninger og ikke i arbeidsmarkedet. Omsorg er en helt sentral del av samfunnets og økonomiens virkemåte (vi er alle avhengig av omsorg), og dette må anerkjennes og bygges inn i velferdsstaten. I stedet for å jobbe for "the worker citizen", burde man derfor basere ordningene på "the carer citizen" (ibid).

Forskningen har inspirert meg til refleksjon omkring det velferdsstatlige likestillingsprosjektet som i så stor grad vektlegger selvforsørgelse i arbeidsmarkedet, slik arbeidslinja illustrerer. Forskingen gir mulighet til å se betydningen omsorgsarbeidet har for samfunnets virkemåte, og den gir dermed et annet blikk på det betalte arbeidet. Jeg vil understreke at jeg ikke ser dette som "livmorfeminisme" (Björk 1996), siden disse arbeidene vektlegger omsorg som noe både menn og kvinner kan og bør delta i. Omsorg forstås ikke i disse arbeidene som en essensiell kvinnelig egenskap. Denne velferdsforskningen gjør det mulig å reflektere rundt familiepolitikens arbeidslinje som styrer foreldre mot å kombinere betalt arbeid og omsorg, kanskje uten å ta høyde for samfunnsmessige prosesser som kan vanskeliggjøre kombinasjonen den oppfordrer til. Dette inkluderer også refleksjon rundt en likestillingsmodell som i tilnærmingen til sosiale relasjoner baserer seg på individuell selvstendighet og ikke (gjensidig) avhengighet. Et innblikk i det sosiale handlingsrommet som kombinasjonen skal praktiseres i av foreldre, gis i artikkel 2 og 3.

2.3 Den norske velferdsstaten og familiepolitikken

Den norske familiepolitikken er under lupen i denne avhandlingen. Det er derfor nødvendig å se litt nærmere på historiske utviklingstrekk og de nyere diskusjonene, som har vært viktige faglige forankringspunkter for avhandlingen.

2.3.1 Arbeidslinja og nyere utviklingstrekk i norsk familiepolitikk

Fra midten av 1980-tallet og fram til i dag har den norske familiepolitikken vært gjenstand for en rekke reformer og utvidelser. Spesielt på 1990-tallet ble nye reformer introdusert, som fedrekvote, tidskonto og kontantstøtte. I tillegg kom en utvidelse av eksisterende betalt foreldrepermisjon¹⁰. Som en generell trend i utviklinga av de familiepolitiske ordningene ble arbeidslinja styrket, selvfølgelig med kontantstøtten som unntak (Håland 2001).

Arbeidslinja er helt sentral for å forstå norsk sosialpolitikk generelt og familiepolitikken spesielt. Arbeidslinja er en av de velferdsstatlige, styringsmessige grunnprinsipper og har som

---

¹⁰ Se vedlegg 3 som gir en oversikt over utviklingen av de familiepolitiske ordningene.

mål å gjøre medborgerne selvforsørget gjennom arbeidsmarkedet (Halvorsen 1993; Kildal 1998). Kildal (ibid) har beskrevet ulike og til dels moralske argumenter som arbeidslinja funderes i. Først er det sosialøkonomiske argumentet som viser til den økonomiske betydningen for staten ved at flest mulig er selvforsørget og færrest mulig belaster systemet økonomisk. Deretter er det fordelsargumentet som viser til den personlige fordelene med arbeidsdeltaking, bl.a. lønnsarbeidets frigjørende potensial. Kildal viser også til resiprositetsargumentet for arbeidslinja. Argumentet hviler på en ”gjør din plikt-krev din rett” logikk. I familiepolitikken realiseres arbeidslinja gjennom ordninger som skal lette kombinasjonen betalt arbeid og omsorg. Kildals funn viser at arbeidslinja baserer seg på et knippe moralske forståelser.

Kontantstøtten skulle gi foreldre mer tid til barn. Den hadde ikke et likestillingsrasjonale i form av å oppmuntre til å kombinere arbeid og omsorg og bryter dermed med arbeidslinja. Et viktig argument for ordningen var derimot at den skulle øke foreldres valgfrihet (Håland 2001; Brandth & Kvande 2009; Rantalahio 2010b). Leira (2004) diskuterer med utgangspunkt i kontantstøttens innføring, om vi ikke har vært vitne til en refamilisering av omsorgsansvaret i den senere tid. Argumentet støttes av Ellingsæter (2004) som viser til den barnesentrerte tid til barn- diskursen som preget 1990- tallets familiepolitikk. De familiepolitiske ordningene rettet seg også i større grad mot menn, spesielt gjennom innføringen av fedrekvoten i 1993; en ordning som har hatt som mål å gjøre menn mer ansvarlig for omsorg (Brandth & Øverli 1998). Konteksten er et forsterket fedrefokus i den nordiske familiepolitikken generelt (Lammi-Taskula 2006; Rantalahio 2010b). Å gi fedre mer omsorgsansvar gjennom å kvotere dem tid skulle få kvinner tidligere ut i betalt arbeid etter fødsel. Fedrekvoten støtter derfor arbeidslinja i familiepolitikken. Den norske fedrekvoten har vært gjenstand for stadige utvidelser og er i dag på 10 uker. Også økt valgfrihet og fleksibilitet i familiepolitikken har vært diskutert. Dette er et spesielt relevant moment, sett i lys av det teoretiske begrepsverket jeg anvender. Familiepolitikken valgfrihet vies derfor mer plass i kapittel 3.

Den norske barnehagepolitikken har utviklet seg i samme periode. Flere sentrale trekk kan nevnes. Det ene er at barnehagedekningen har blitt høyere og tjenesten er på vei til å bli universell (Ellingsæter & Gulbrandsen 2003). I tillegg har utbygging av barnehagene blitt mer begrunnet ut fra at institusjonen forstås som første steg på innbyggernes livslange læring. Kjærholt snakker derfor om en akademisering av barndommen (Kjærholt 2010). Dette er en interessant, diskursiv utvikling sett i forhold til at barnehagene har vært betraktet som et likestillingsinstrument (Rantalahio 2010a) og dermed et viktig redskap i realiseringen av familie-

politikkens arbeidslinje. Barnehagen frigjør tid kvinner kan bruke i lønnet arbeid. I lys av fokuset på barnehagen som første steg i livslang læring, burde man diskutere om barnehagen gjennom en vektlegging av livslang læring representerer en utvidelse av arbeidslinja til å omfatte barna og deres fremtidige arbeidsinnsats for samfunnet. Andre sektorspesifikke utviklingstrekk er at barnehagetjenestene organiseres av kommunene. De offentlige barnehagene må derfor betraktes i lys av endringer i kommunesektorens tjesesteyting. En generell endring i kommunesektorens tjenesteyting har vært en vridning mot mer brukerorienterte og fleksible tjenester (behandles senere i kapitlet). Brukerorientering og fleksibilitet er begrep som betegner sentrale diskurser i det norske barnehagefeltet (Rantalaaho 2010a). Dette tematiseres forøvrig i avhandlingens artikkel 4.

Trekkene jeg nå skisserer viser en norsk familiepolitikk med et flerdelt fokus (likestilling, omsorg, fedre, utdanning, etc), noe som kan gi opphav til en intern ambivalens. Arbeidslinja som basis for familiepolitikken likestillingsprosjekt ser likevel ut til å være sentral for å forstå både ordningene (med unntak av kontantstøtten) og deres forståelsesmessige og moralske basis. Vridningen i barnehagepolitikken mot et mer uttrykt utdannings- og fremtidsfokus gir til og med grunn til å spørre om arbeidslinja er på frammarsj gjennom en ”kolonialisering” av barnehagefeltet.

2.3.2 Familiepolitikk som omdiskutert likestillingsinstrument

Å fremme verdier som likhet, likestilling og rettferdighet ligger i den velferdsstatlige logikken (Leira 1992). Halvard Vike (2004: 88) hevder at en individuell og radikal uavhengighet er en av de viktigste ambisjonene velferdsstaten har søkt å realisere på vegne av befolkningen. Velferdsstaten ønsker å fremme individuell frihet, forstått som individuell uavhengighet. Velferdsstatens likestillingsprosjekt med sitt fokus på økonomisk frihet, må sees på denne bakgrunnen. Den norske familiepolitikken er en av velferdsstatens viktigste virkemidler i likestillingsarbeidet. Betydningen av arbeidslinja er allerede belyst, det samme er målet om at alle skal kunne kombinere selvforsørgelse gjennom lønnet arbeid med det å yte omsorg. Vektlegginga av selvforsørgelse og individuell uavhengighet finner vi igjen i arbeidslinjas fordelsargument (jf Kildal). Et vanlig, norsk eksempel på sammenhengen mellom likestillingsprosjektet og velferdsstaten er Helga Hernes' (1987) beskrivelser av den kvinnevennlige velferdsstaten og statsfeminismen. Hernes beskrev staten og kvinnene som spillere på lag, et slags partnerskap som fremmet kvinners likestilling i samfunnet. Leira (1992) var imidlertid kritisk til en slik framstilling. Hun argumenterte for at den norske velferdsstaten fra 1970- til 1990-tallet

kun hadde vært kvinnevennlig på et retorisk- og moralsk støttende nivå. Staten hadde ikke tatt konkret ansvar f. eks gjennom utbygging av offentlige barnehageplasser. Norske kvinners inntog i arbeidslivet skjedde mer på tross av enn på grunn av velferdsstaten. Leira viser at de skandinaviske statene ble ansett som relativt sjenerøse. Likevel hadde de, sett i et historisk perspektiv, et residualt preg i forhold til familien og omsorgen. Dette innebar en minimal innblanding fra statens side i hvordan familiene organiserte barneomsorgen. Velferdsstaten baserte ordningene på en kjønnet arbeidsdeling i forhold til omsorg som la det største ansvaret på familiene, i realiteten på kvinnene. Det var med andre ord en implisitt forventning om at kvinner i tillegg til å ta forsørge seg selv gjennom lønnet arbeid også tok omsorgsjobben uten betaling eller andre velferdsstatlige rettigheter knyttet til arbeidet (f. eks pensjon). Leiras funn viser at implisitte, normative forventninger til kvinner og menn var integrert i familiepolitikken.

Den norske familiepolitikken har også blitt beskrevet som et spesielt tilfelle, som "the Norwegian Puzzle" (Sainsbury 1996), med ordninger som støtter både kvinners rett til arbeid, men også hjemmebasert omsorg. Tilgang til ordninger som støtter både defamilisert og familisert omsorg omtales som den norske familiepolitikken dualisme (Ellingsæter 2003). Dualismen kan forstås som en måte familiepolitikken sender ambivalente signaler til foreldrene på i forhold til rette og gale praksiser. En oppvurdering av den hjemmebaserte omsorgen har vært forsøkt forklart med en sterk familieideologi i Norge (ibid). Den sterke familismen forklarer en norsk nøling mot barnehageutbygging i Norge (Korsvold 2008). Frønes (1998: 36) har beskrevet Norge som et husmorland hvor husmoren var familien. Dette har gradvis blitt erstattet av en symmetrisk familie hvor både far og mor har lønnet arbeid (ibid). Også barns beste og den norske barndommen har blitt forstått innenfor rammene av familien (Frønes 1998; Kjørholt 1994; Midjo 1994). Det er grunn til å tro at ikke bare familienes behov, men også barndoms- og familieforståelser har preget utviklingen av den norske familiepolitikken (Frønes 1998). Ellingsæter (2007) argumenter nå for at den norske familietradisjonalismen er i ferd med å svekkes som ledd i moderniseringsprosessen. Det viser seg blant annet i foreldres positive holdninger til barnehagen. Foreldre foretrekker barnehagen framfor andre typer tilsyn for sine barn (Ellingsæter 2003; Ellingsæter & Gulbrandsen 2007).

2.4 Valgfrihet og diskurs som nyere, familiepolitiske forskningstema

Valgfrihet har vokst fram som en sentral, norsk familiepolitisk diskurs utover 2000- tallet. Selv om valgfrihet har vært del av norsk, familiepolitisk retorikk i snart tre tiår, er det først på 1990 og 2000- tallet valgfriheten har blitt beskrevet som et familiepolitisk mål i seg selv (Brandth et al. 2005a). Valgfrihetsdiskursen er ikke særnorsk, men gjenfinnes i nordisk familiepolitikk (Ellingsæter & Leira 2006; Ellingsæter & Gulbrandsen 2007; Hiilamo & Kangas 2009; Rantalaaho 2010b). Valgfriheten er interessant fordi den kan brukes som utgangspunkt for å diskutere hele spektret av familiepolitiske ordninger. Samtidig åpner den både ideologiske¹¹ og styringsteoretiske dører. I valgfrihetsdiskursen forstås valg i stor grad som individuelle og ikke i like stor grad som sosialt forankret. En sentral kritikk fra feminister mot valgfrihet har vært at de sosiale kontekstene for valgene ikke synliggjøres, jf Crompton (2006). Kritikken leses også i boka *Valgfrihetens tid* (Brandth et al. 2005b). Boka peker på det fleksible arbeidslivet som en viktig kontekst for foreldres kjønnede valg av familiepolitiske ordninger, nærmere bestemt fedrekvoten, kontantstøtten og tidskontoordningen. Jeg behandler det fleksible arbeidslivet som en viktig kontekst for foreldres omsorgspraksiser i denne avhandlingen. I artikkel 2 og 3 og til dels også 4 reflekteres dette i utvalget av informanter.

Forholdet mellom familiepolitikken og arbeidslivets organisasjoner har vært tematisert i et kjønnsperspektiv i en årrekke av forskere som Brandth og Kvande. Dette reflekteres i evalueringarbeidene til en rekke familiepolitiske reformer som disse har arbeidet med. Det er snakk om evalueringen av tidskontoordningen [for oversikt over rapporter se Holter og Brandth (2005)], evaluering av kontantstøtteordningen (Bungum et al. 2001); forskning på fedrekvoten (Brandth & Øverli 1998; Brandth & Kvande 2001; Brandth & Kvande 2002; Brandth & Kvande 2003; Brandth & Kvande 2005) og til slutt en interesse for og en kritikk av valgfrihetsprinsippet som har preget den norske familiepolitikken, spesielt siden slutten av 1990-tallet (Brandth et al. 2005b). Det er flere sentrale funn i denne forskningen. Det viser seg at i møte med det fleksible arbeidslivet har familiepolitiske ordninger som ikke er valgfrie, men har et element av mild tvang, eksempelvis fedrekvoten, best effekt i forhold til å endre kjønnede omsorgspraksiser. Når foreldre står overfor valgfrie ordninger som kontantstøtten, velger de tradisjonelt (Brandth & Kvande 2005). Menn velger betalt arbeid og kvinner omsorg. Valgfriheten er derfor problematisk i et likestillingsperspektiv som vektlegger kvinners selv-

---

¹¹ Diskusjon om neoliberalisme faller utenfor denne avhandlingens ramme, selv om det uten tvil er en viktig debatt.

forsørgelse gjennom en kombinasjon av arbeid og omsorg. Valgfriheten ser dermed ut til å undergrave likestillingsprosjektet i møtet med arbeidslivets prosesser.

Man kan få inntrykk av at familiepolitikken har mistet sin likestillingskraft på grunn av valgfriheten, men man må ikke underslå at familiepolitikk virker på foreldres valg. Det er ikke grunn til å underslå at familiepolitikken har betydning for foreldres omsorgspraksiser. Ellingsæter (2006: 122) viser at de familiepolitiske ordningene i Norge til sammen utgjør en mulighetsstruktur som bidrar til å forme foreldres omsorgspraksiser og valg. Familiepolitikken har mulighet til å endre eller legge føringer på foreldres praksiser gjennom ordningene som tilbys. Familiepolitikken må derfor i fokus for å kunne si noe om hvordan foreldres praksis struktureres ut fra den, selv i ”valgfrihetens tid”.

Forskningen på velferdsstat og familiepolitikk har konsentrert seg om rettigheter og rettighetsstrukturer for foreldre i forhold til betalt arbeid og omsorg (Daly 2000:43). I avhandlinga ønsker jeg å utvide perspektivet til å omfatte også velferdsstatens normative føringer og signaler; de forståelsene som familiepolitikken hviler på og hva den signaliserer til befolkningen. Dette vil gi innblikk i det meningsmessige handlingrommet foreldres valg og praksis tas i. Med dette fokuset kobles avhandlinga til en nyere strøm i velferdsstatlig forskning som analyserer forståelsesrammene og diskursene som policyfeltet innrammes av. Ellingsæter bruker eksempelvis et diskursanalytisk fokus i en artikkel om norsk familiepolitikk (Ellingsæter 2007). Også Hiilamo og Kangas (2009) argumenterer for betydningen av politiske diskurser i utviklingen og virkningen av familiepolitikk-feltet i forhold til kontantstøtten. Rantalaaho bygger også på en slik tenking i analysene av den norske barnehagepolitikken og de nordiske kontantstøtteordningene (Rantalaaho 2010a; Rantalaaho 2010b). Analyser basert på diskursbegrepet letter forståelsen av hvordan vi styres mot likestilling i en tid preget av (valg) frihet. Å ta utgangspunkt i policyfeltets meningshorisont og signaler i analyser, kan gi kunnskap om hvordan staten søker å påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom og valg. Selv om det er snakk om valgfrihet, er det tydelig at noen valg oppmuntres normativt, rasjonelt og moralsk, jf arbeidslinja i familiepolitikken. En vektlegging av mening og diskurs skiller seg fra tradisjonell velferdsforskning. Mye velferdsforskning er forankret i positivistisk vitenskaps-tradisjon og viser seg i regimediskusjonene. Store datasett brukes til å argumentere for eller mot ulike velferds-kategorier og regimer [se f. eks Korpi (2000), Esping- Andersen (1991 (2004)), Sainsbury (1996)]. Avhandlingens fokus på forståelser vil bli utdypet i teorikapitlet,

knyttet til regjeringperspektivet og diskutert i forhold til valgfriheten og likestillingsprosjektet i den norske familiepolitikken.

Jeg er interessert i konteksten for foreldres valg og i en utforskning av det sosialt mettede rommet for praksis og valg. Den presenterte forskningen har inspirert meg til å se samspillet mellom familiepolitikken, omsorgsorganiseringen og deltakelse i det fleksible arbeidslivet, slik problemstillingen åpner for. Viktige funn i forskning på det fleksible arbeidslivet vil jeg omtale nærmere til slutt i dette kapitlet, siden det er en sentral kontekst for foreldrevalg. Samtidig åpner kontekst- og meningsfokuset for å se andre elementer som kan påvirke foreldres valg enn bare deres arbeidssituasjon. Jeg finner foreldreskapsforståelser spesielt interessante i så måte, fordi de er sterke meningsrepertoar for moderne foreldre som også omhandler kjønne forståelser av omsorg.

2.5 Omsorg, foreldreskap og barndom

Omsorg er relevant i forhold til avhandlingas problemstilling. Presentasjonen i kapitlet til nå har vist at den kjønnede omsorgsorganisering er et av de sentrale elementene, som i samspill med familiepolitikk og arbeidsmarked belyser familiepolitikkenes likestillingsprosjekt. Den tidligere forskningen tilsier at foreldres omsorgsorganisering må betraktes i lys av kjønnede forståelser knyttet til mødre og fedre. Kvinner ser ut til å få hovedansvaret for omsorgen og dette problematiseres. Lammi-Taskula hevder at kjønnede foreldreskapsdiskurser er en viktig grunn til at nordisk familiepolitikk ikke klarer å gjennomføre likestilling (Lammi-Taskula 2006).

Det finnes en del nyere forskning på foreldreskap som framhever betydningen av barn, barndom og foreldre-barn-relasjonen. Den supplerer dermed et fokus på bare kvinner og menn i forskning på omsorg og likestilling. Denne forskningen tilbyr en innfallsvinkel som i større grad gir mulighet til å studere foreldres ansvarliggjøring i forhold til omsorg for sine barn og hvordan dette er koblet til bl.a. tidsbruk og moralske, kjønnede forståelser av det gode foreldreskapet. Det moderne foreldreskapet henger sammen med utviklingen i moderne barndomsforståelser. Det betyr ikke at kjønn gjøres irrelevant. Tvert imot. Jeg har vært interessert i å betrakte denne endringen i et kjønnsperspektiv i både artikkel 2 og 3. I familiepolitikken har fokuset på foreldreskap gitt seg utslag i at Ellingsæter og Leira (2006) argumenterer for at det er selve foreldreskapet som politiseres i større grad enn tidligere. Nå skal jeg kort rede-

gjøre for det jeg anser som hovedpunkter i denne forskningen som arbeidet med avhandlingen bygger på.

Frønes (1998: 42-43) beskriver hvordan foreldrerollen har endret seg i forhold til barna. En viktig utvikling er overgangen til et barnesentrert foreldreskap og den administrative familien. Frønes hevder at den norske barndommen tidligere ble levd ute, i barnas nærmiljø sammen med andre barn, uten særlig innblanding fra voksne. Det ble oppfattet som tilstrekkelig for ”å gjøre folk av dem”. Foreldrenes liv var ikke sentrert rundt barna. Konteksten er husmoræraen hvor mor alltid var hjemme og tilgjengelig. Dette har endret seg ved en større bevissthet om foreldres betydning for barnets utvikling og en vektlegging av foreldres stimuleringsfunksjon: ”*Det formidles et inntrykk av at foreldre skaper sine barn*” (ibid. 43). Nettopp denne stimuleringen betraktes som sentralt for barnas fremtidige sjanser og utvikling i livet. Det gode foreldreskapet knyttes i derfor i større grad til hvordan foreldre investerer i sine barn gjennom egne praksiser (ibid). Hvordan det valgte og barnesentrerte foreldreskapet praktiseres i dagens Norge viser Stefansen (2008) i sin studie av norske middelklasseforeldre. Stefansen mener utviklingen har ført til at foreldres ansvar nærmest blir uendelig i forhold til sine barn. Målet er å gi barna en optimal barndom og start på livet ved å investere i barnas læring og følelsesmessige utvikling. Her spiller også foreldres tidsbruk en viktig rolle. Ellingsæter (2004) har koblet forståelser av det gode foreldreskapet i Norge til foreldres tid sammen med barna etter prinsippet jo mer tid, jo bedre foreldreskap, eller rettere sagt moderskap. Rammen for disse diskusjonene er tidsklemmedebatten som har løpt jevnt og trutt på hele 2000-tallet. Foreldres tidsbruk på barn henger i tillegg sammen med forståelser av omsorg. Tidsbruk kan også symbolisere omsorg (Haugen 2005). Med dette utgangspunktet kan man spørre hvordan tidsbruk og innholdet i det ansvarlige foreldreskapet representerer en utvidelse av omsorgsbegrepet, samt hvordan dette gir seg kjønnede utslag.

Beck og Beck Gernsheim har betraktet denne utviklinga i relasjon til generelle individualiseringsprosesser i samfunnet (Beck & Beck-Gernsheim 2002). Foreldreskapet har gått fra å være en naturlig del av livet til å bli gjenstand for valg, planlegging og kalkulasjon (ibid: 126). Å få barn blir en del av voksnes livsprosjekt. ”Barnevalget” innebærer en annen type ansvarliggjøring av foreldre enn i en situasjon hvor det ikke er mulig å velge bort barn. Spørsmål om barns beste og hva som er bra for barn blir dermed viktige, fordi slike forståelser guider foreldres praksiser og hvordan de svarer på foreldreansvaret. Jensen (2003) hevder imidlertid at barn har mistet sin verdi nettopp ved at de har blitt gjenstand for valg. Tidligere

var barna helt sentrale i samfunn hvor gårder gikk i arv og barna skulle ta vare på foreldre i alderdommen. Dette er man ikke lenger avhengig av (ibid). Muligheten for bortvalg av barn på individnivå ser likevel ut til å aggregere problemer på et makronivå, reflektert i diskusjonene om lave fødselsrater i Europa, som igjen truer velstandsveksten.

Frønes (1998) antyder ekspertisens rolle i å definere hva som er bra for barn i barnesentrerte foreldreskap uten å utvikle poenget nærmere. Jeg mener det er viktig å utforske ekspertisens rolle i forhold til foreldreskap. Kanskje gjelder dette spesielt i forhold til tidsbruk, siden tid ser ut til å være et viktig aspekt ved foreldreskapets moralske og kjønnede sider. Temaet behandles teoretisk i kapittel 3 og empirisk i artikkel 4.

2.6 Det fleksible arbeidslivet og fleksible organisasjoner

Det siste fagfeltet som avhandlingen er forankret i, er nyere arbeids- og organisasjonsforskning med søkelys på fleksibilitet i arbeidsmarked og arbeidsorganisasjoner. Grunnen til at arbeidslivet spiller en viktig rolle i avhandlinga er allerede belyst. Det er en viktig kontekst for foreldres omsorgspraksiser. Arbeidslivet er i tillegg relevant å inkludere på grunn av arbeidsmarkedets relasjon til velferdsstatens funksjon. Velferdsstaten forstås som avhengig av økonomien, arbeidslivet og arbeidsmarkedet [se bl.a. Pierson (1999)], noe som reflekteres i det sosialøkonomiske argumentet for arbeidslinja (Kildal 1998). I arbeidslinja ligger et forsørgeransvar som gjør det interessant å studere det arbeidslivet foreldre skal forsørge seg i og kombinere med ulønnet omsorgsarbeid.

Jeg skal nå kort redegjøre for den forskningen på feltet som arbeidet med avhandlingen er forankret i, nærmere bestemt forskning på det ”nye” og fleksible arbeidslivet. Mye av forskningen som refereres er fra engelsk/amerikansk kontekst. Den har likevel påvirket den særnorske debatten om ”det nye arbeidslivet”. Børve (2008) argumenterer for at globale utviklingstrekk som fleksibilisering i arbeidslivet, også finner veien til norske organisasjoner. Nyere debatter om arbeidslivets utvikling har dreid seg om ny-byråkratiet. Variasjonsbredden i det norske arbeidslivet er stort, her er imidlertid fokuset på fleksibilitet og de kontrollformer utviklinga har medført. Likevel argumenterer Thomppson og Alvesson (2005) for at organisasjonsmessig fleksibilitet har kommet for å bli.

2.6.1 Fleksibilitet og styring

Oljekrisa i 1973 kan sies å ha satt i gang diskusjoner om strukturelle endringer i økonomien som omfatter fleksibilisering i arbeidslivet og arbeidslivets organisasjoner. Etter oljekrisa

skjøt globaliseringen av økonomien ny fart og konkurransen ble større fra utenlandske firma. (Hertz 2001). Konkurransen førte til en problematisering av byråkratiske organisasjoners mulighet til å håndtere endring og konkurranse [se Kanter (1989)]. Det ble i den faglige diskursen snakk om nedbygging av hierarkiske organisasjoner og fleksibilisering av arbeidsorganisasjoner. Dette omhandlet og tanker om å myndiggjøre ansatte, slik Bowen og Lawler (1995) snakket om empowerment. Empowerment gir angivelig ansatte mer ansvar, men og mer frihet til selv å bestemme hvordan arbeidet skal utføres. Å gi ansatte mer frihet og ansvar for produksjonen blir spesielt vektlagt i organisasjoner som tilbyr service eller er basert på kunnskapsproduksjon [se f. eks Thompson og Warhurst (1998)]. Det blir viktig at den ansatte får mulighet til å tilpasse løsninger til kundens behov for tilby et godt og konkurransedyktig produkt. Det er kunden som er i sentrum (Taylor 1998)¹². Endringene får konsekvenser for karriereveier og ikke minst nye former for indirekte, organisasjonsmessig kontroll, faglige diskusjoner og forskning som avhandlingen er inspirert av.

2.6.2 Det fleksible arbeidsmarkedet

På et arbeidsmarkedsnivå diskuteres "the end of the corporate career" (Peiperl et al. 2000). Ansatte må belage seg på å skifte arbeidsplass ofte. Perioden for årelange klatringer i store byråkratiske, hierarkiske organisasjoner er over (Beck 2000; Sennet 1998). Dette betyr at prosessene i selve arbeidsmarkedet, som et marked for kjøp og salg av arbeidskraft, blir tydeligere. Representative arbeidstakerne for det nye arbeidslivet er de som forlater organisasjonene helt og blir selvstendig næringsdrivende, "contract workers" (Barley & Kunda 2004; Kunda 1992; Kunda et al. 2002). Arbeidstakere som lever av kunnskap og kreativitet konstituerer den nye "creative class" (Florida & Wrang 2008). Forskningen er bakgrunn for ønsket om å utforske skjæringsfeltet mellom arbeidsmarkedsmekanismene, omsorgsorganisering og familiepolitiske tiltak, jf avhandlingens artikkel 3.

Den ideologiske konteksten for utviklinga er neo-liberalismen, hvor deregulering av markeder og tilbaketreking av offentlig sektor står sentralt. Markedstenking som mentalitet gjennom-syrer det sosiale (Harvey 2007; Hertz 2001; Tranøy 2007). Markedsrasjonalitetens konsekvens er den enkeltes ansvarliggjøring for sin egen risiko og fiasko. Argumentet var grunnleggende i Sennets (1998) kritikk av den fleksible kapitalismen, "*The Corrothion of Character*", og det gjentas i oppfølgeren "*The Culture of the New capitalism*" (Sennet 2006). Indivi-

---

¹² Her er det verdt å nevne at det parallelt løp en diskusjon om en stikk motsatt trend, en ytterligere standardisering og taylorisering av arbeidsoppgaver i såkalte McJobs (Ritzer 2008).

duell håndtering av risiko for å miste inntekt og dermed muligheten til å forsørge seg selv belyses i artikkel 3. Dette kobles til foreldres praktisering av barneomsorg.

I forhold til deregulering av arbeidsmarkeder, er det norske arbeidslivet regulert av to- parts-samarbeidet, sterke fagorganisasjoner og Lov om arbeidsmiljø. Likevel viser Børve i en case-studie av en internasjonalt, norsk kunnskapsbedrift at slike arbeidslivstradisjoner kommer under press i møte med internasjonal konkurranse og deregulerte arbeidsmarkeder (Børve, E. 2008). Funnene gjør det interessant å utforske videre deregulerte sider ved norsk arbeidsliv i forhold til foreldres omsorgspraksiser og bruk av familiepolitiske ordninger.

2.6.3 De fleksible organisasjonene

Parallelt med fleksibilisering av arbeidsmarkedet vokser interessen for kunnskapsbaserte organisasjoner. Det postindustrielle arbeidsliv og økonomi er kunnskapsbasert (Esping-Andersen 1999). Dette setter nye krav til organisering av arbeidsorganisasjoner. Byråkratiet, med hierarki og ”papirmølle” kritiseres for ikke å være tilpasset kunnskapsarbeidet. I sum går en viktig faglig organisasjonsdebatt fra midten av 1990- tallet langs de ”flate”, fleksible og kunnskapsbaserte organisasjonene. Avhandlingen er inspirert av forskning som omhandler styring og kontroll av ansatte i ”flate organisasjoner”. I organisasjoner med lite formelt hierarki tar styring og kontroll av de ansatte andre former enn i de byråkratiske, fordistribuserte og tayloristiske organisasjonene. I de ”gamle” organisasjonstypene er kontrollen av de ansatte tydelig og detaljstyrt, slik den beskrives som ideell i *The Principles of Scientific Management* (Taylor 1911 (1967)).

I post-byråkratiske, kunnskapsdrevne og fleksible organisasjoner får kontrollmekanismene andre utfall og kan forstås som mer indirekte. Autonomi, frihet og forventninger i arbeidssituasjoner blir viktigere (Rasmussen & Johansen 2005). Et nytt, styringsmessig fellestrekk i både offentlige og private organisasjoner er fokuset på empowerment, desentralisering av ansvar jf Bowen og Lawler (1995). Empowerment innebærer at den enkelte ansatte gjøres ansvarlig for resultatene og utføringen (kvaliteten). Ansatte kan få større frihet til selv å bestemme arbeidets utførelse. En slik frihet fører til bedre produkter (ibid). Empowerment er omdiskutert som organisatorisk kontrollform. Rasmussen argumenterer for at i offentlige organisasjoner kan empowerment bidra til at organisasjonene blir grådige blant annet fordi den ansatte får ansvar for mange arbeidsoppgaver uten at det følger med ressurser. I møtet med brukerne ansvarliggjøres den ansatte (Rasmussen 2004).

I forhold til nye organisasjonsmessige kontrollmekanismer kobles dette også til bedriftskulturer. Dette beskrives av Kunda i "Engeneering culture" og Hochshilds "The Time Bind" (1997). Epstein et al. (1999) viser hvordan tidskulturer og tidsnomer blir sentrale verktøy for å styre ansattes tidsbruk i organisasjonens favør og til å mobilisere de ansattes arbeidsmotivasjon. I Norge snakker Sørensen (1993) om "honningfella" og Kvande (1999) om grådige og forførende organisasjoner. Forskningen viser at organisasjoner legger til rette for at arbeidet skal være spennende og utfordrende i større grad enn før, som en måte å motivere arbeidstakere til innsats på. Begrepet tidskultur har stått sentralt lenge, blant annet i en nyere artikkel av Børve og Kvande (2006) som problematiserer tidskulturer som kjønnete. I sum viser denne forskningen at organisasjoners styring av arbeidstakere i moderne organisasjoner retter seg mot de ansattes meningsmessige og moralske handlingsrom. Veien er kort til normalarbeidstakermalen som allerede er diskutert. Crompton fastslår at til tross for stigende organisasjonsmessig anerkjennelse av likestilling og ansattes omsorgsansvar, er likevel den ideelle karrierearbeider en person som er villig til å svare på alle organisasjonens krav, å bruke mye tid på jobb. Dette kobler hun i likhet med Acker (2006), til kvinners muligheter i arbeidsmarkedet (Crompton 2006).

Utviklingen mot fleksible og "flate" organisasjoner bl.a. basert på empowerment preger også organisasjonsutviklingen i offentlig sektor. På 1990-tallet utvikles New Public Management (NPM) diskurser for offentlige organisasjoner, også i Norge (Ramsdal & Skorstad 2004). NPM er styringsprinsipper for organisasjoner i offentlig sektor inspirert av styringsprinsipper i privat sektor. Konteksten er en offentlig sektor med behov for å spare på budsjettene, men samtidig følge opp politikernes løfter og god omsorg (Vike 2004). Offentlig sektor er spesielt aktuelt i en norsk kontekst fordi svært mange kvinner arbeider (deltid) i offentlig sektor¹³. Disse endringene danner bakgrunnen for både artikkel 2 og 4.

2.7 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg gjort rede for tidligere forskning som avhandlingens arbeid er inspirert av og bygger på. Forskningen danner en faglig ramme for prosjektet og har bidratt til å fokusere arbeidet med problemstillingen.

---

¹³ <http://www.ssb.no/likestilling/>

Jeg bygger videre på ulike momenter som er presentert i dette kapitlet for å belyse problemstillingen, eksempelvis at familiepolicikken må sees i sammenheng med velferdsstatlige ordninger, kjønnet omsorgsproduksjon og arbeidsliv. Videre har tre presenterte forhold hatt spesiell betydning for arbeidet med avhandlingen i forhold til familiepolicikken: Betydningen av normative og forståelsesmessige sider ved familiepolicikken; fokus må ikke kun være på selve ordningene samt at arbeidslinja som et styringsmessig prinsipp for familiepolicikken må tas i betraktning. Arbeidslinja oppmuntrer til kombinasjon av arbeid og omsorg.

Betydningen av normative og moralske aspekter som kan påvirke utforming og bruk av familiepoliciske ordninger påpekes. Dette er spesielt viktig i forhold til fokuset på valgfrihet. Blikket må rettes utover selve familiepolicikken, mot de felt den ”treffer”. Derfor har jeg på den ene siden pekt på relevante tema som moderne foreldreskap og tidsbruk og ekspertise. På den andre siden, det fleksible arbeidslivet med sin normalarbeidstaker, mekanismer og prosesser. Her har fokuset ligget på arbeidsmarked og risiko samt indirekte organisasjonsmessige styringsteknikker rettet bl.a. mot arbeidstakeres holdninger til å bruke tid på jobb.

Et fellestrekk i hele kapitlet er vektleggingen av (individuell) ansvarliggjøring som vi finner både i familiepolicikken, i foreldreskapsdiskurser og i endringer i arbeidslivet. Allerede nå er det derfor lett å gjøre temamessige koblinger i forhold til problemstillingen. For eksempel er det interessant å koble sammen prosesser i arbeidslivet som peker mot lange dager med forventninger til tidsbruk på barn, slik de uttrykkes i det barnesentrerte og kjønnete foreldreskapet. Spesielt interessant blir det, når slike normative forståelser av tidsbruk forfektes av ekspertise. Det blir tydelig at foreldre da befinner seg i spenningsfelt mellom mange forventninger, normative forståelser og økonomiske realiteter. I det videre skal jeg anlegge et regjeringsperspektiv på disse forholdene. Perspektivet skal bidra til å knytte sammenhengene nærmere opp til avhandlingens problemstilling og likestillingsparadokset.

3. Regjering og styring

3.1 Innledning

Forrige kapittel presenterte fagfelt og tidligere forskning som avhandlingens problemstilling er forankret i og som artiklene relaterer seg til. I dette kapitlet skal problemstillingen kobles sterkere til teoretiske moment hentet fra regjeringperspektivet. Teorien vil gjøre det lettere å belyse den overordnede problemstillingen, se artiklene i sammenheng og dermed belyse familiepolitikken møte med virkeligheten.

Perspektivet velges fordi det gir en inngang til å belyse hvordan artiklene kan knyttes til spørsmålet om familiepolitikken begrensinger og muligheter. Begrepsapparatet gjør det mulig å se hvordan familiepolitikken plasserer seg i forholdet mellom staten og befolkningen. Det forklarer teoretisk sammenhengen mellom frihet og styring i moderniteten, hvordan styring finner sted fra ulike hold rettet mot individet. Det vektlegger også individuell ansvarliggjøring og ekspertisens betydning. Perspektivet er egnet til å forklare prosesser i komplekse relasjoner i koblingene mellom velferdsstat, familie og arbeidsliv.

3.2 Om regjering

Governmentality (governmentalite') er et begrep som Michel Foucault utviklet for å sette navn på samfunnsprosesser og styringsformer han så utviklet seg historisk i staten fra 1600-tallet og framover (Foucault 1991; Foucault 2002). På norsk oversettes governmentality til regjering (Neumann 2002). Foucault identifiserte endringer i styringen i denne tidsperioden som gir grunnleggende forståelser for styring av moderne samfunn, også velferdsstaten. En betegnelse han ga endringene, er governmentaliseringen av staten. Governmentalisering forstå jeg som at den **indirekte**, statlige maktutøvelsen mot befolkningen blir sterkere. Foucault ser ikke bort fra betydningen av lover og regler i styringen av en befolkning. Det er et ensidig fokus på denne typen styring han kritiserer ved hjelp av regjeringperspektivet. Spørsmålet om maktutøvelse svekkes ved et ensidig fokus på lover og regler: "*Power is quite different from and more complicated, dense and pervasive than a set of laws or a state apparatus*" (Foucault 1980a: 158). Hvordan denne indirekte styringen settes ut i live og finner sin form som en styringsteknologi vil bli nærmere behandlet i pkt 3.3.

En viktig årsak til governmentaliseringen var at liberale ideer ble grunnleggende elementer i samfunnets oppbygging. Ideer om medborgerskap og individets frihet erstattet en forståelse av den enkelte som keiserens undersott og eiendom. Regjering tolker jeg som en maktform tilpasset en situasjon preget av medborgernes frihet og fravær av tvang. Det er en maktform som baserer seg på at individene er frie og som er rettet mot å styre og regulere friheten på en slik måte at de som styres tar ”de riktige” valgene i makthavernes øyne. Styringen skal **regulere friheten**. Regjering som maktform baserer seg på koblingen mellom et (av mange) ”makt punkt” og de som styres, og deres ”indre” som formeninger om rett og galt, rasjonelt og irrasjonelt. Det er en indirekte styring fordi den rettes mot det jeg til nå har omtalt som det meningsmessige handlingsrommet til befolkningen. Makten søker å påvirke befolkningens følelser av rett og galt, hva man forstår som normalt, rasjonelt og irrasjonelt, ansvarsfølelser, holdninger og kunnskap. Det er nettopp slike aspekter som fyller foreldres valg og praksis med mening. Styringen tilbyr et repertoar som individene må reflektere og handle ut fra. På denne måten søker makten å påvirke individenes meningsmessige og moralske handlingsrom, regulere friheten og bidra til hensiktsmessig praksis. Regjering er en indirekte styringsform som virker på menneskenes forståelser og følelser i motsetning til direkte diktat og tvang. Den kommer som et supplement til styring gjennom lover og regler. En slik styringsform har en rekke konsekvenser for styringens kraft, forutsigbarhet og utfall. Styringsformen er også knyttet tett til kunnskap og bruk av kunnskap.

Regjeringsperspektivet på makt gir mulighet til å relatere mikro- og makronivå i samfunnet fordi man ser hvordan makroaktører prøver å påvirke individers forståelser evt. vice versa. Regjeringsbegrepet har derfor delvis blitt betraktet som Foucaults svar på kritikken om at han var for fokusert på mikronivåets maktprosesser (Macleod & Durrheim 2002). Her finnes et koblingspunkt til feministisk tenking. Slik maktutøvelse og styring kan i høyeste grad ha kjønnede aspekter. Et feministisk perspektiv på regjering tilsier at meningsmessige handlingsrom er kjønnede, likeledes de forståelser man ønsker å styre etter eller implementere.

Perspektivet kan også brukes på styring som skjer på andre samfunnsfelt enn staten. Dette kan være i arbeidsorganisasjoner, slik jeg allerede har vært inne på i kapittel 2. I det videre skal jeg behandle noen generelle teoretiske synspunkt om governmentaliseringen og hvordan den kan relateres til dagens velferdsstat og likestillingsprosjektet. Til slutt behandler kapitlet hvordan den indirekte styringen finner sin form, teknikalitet, virkemåte eller strategi. Det er i

”teknikalitetene” koblingen mellom mikro- og makronivå blir tydelig og tillater en teoretisk operasjonalisering av problemstillingen.

3.2.1 Styringen, befolkningen, statsrasjonaliteten og familien

En indikasjon på statens governmentalisering, var at befolkningen dukket opp som objekt for statlig styring og intervensjon (Foucault 1988a; Foucault 2004). Tidligere var territoriet styringsobjektet for den regjerende eneherskeren (Foucault 2002). Befolkningen som enhet og mål for styring fantes ikke. Befolkningen vokste fram som mål for styringen i takt med fremveksten av den liberale staten. Det ble et økt fokus på befolkningens ve og vel. Befolkningens lykke og velbefinnende blir interessant for staten fordi den er avhenging av befolkningens velferd for egen virkemåte, overlevelse og fremgang (prosperity). Å befatte seg med befolkningens velbefinnende blir en viktig del av statsrasjonaliteten (raison d'etat). Befolkningen er ikke mer enn det staten har omsorg for, for statens egen del. Den blir et instrument for statens overlevelse og styrke (Foucault 1988a). Nettopp dette siste poenget er viktig. Det viser at statsrasjonaliteten har en instrumentell tilnærming til befolkningen: *”Happiness of individuals is a requirement for the survival and development of the state. It is a condition; it is an instrument, and not only simply a consequence. People’s happiness becomes an element of state strength”* (Foucault 1988a: 158).

En konsekvens av den nye, instrumentelle statsrasjonaliteten blir styring mot det som defineres som det felles beste (Foucault 1991: 95). En økt vekt på det felles beste og befolkningens velferd gir mening til dannelsen av moderne velferdsstater og det sosiale medborgerskapet som omfatter likestilling. Å handle med det felles beste som mål kan også kobles til innføringen av det Foucault beskriver som sikkerhetsanordningene (dispositifs de sécurité) (Neumann 2003). Sikkerhetsanordningene er mekanismer eller intervensjonsmåter hvis funksjon er å opprettholde sikkerheten, tryggheten til økonomiske prosesser og prosesser i befolkningen (fertilitet, mortalitet, helse etc) (Gordon 1991). Dette diskuterer Foucault blant annet i *”Leçon du 18 janvier 1978”* (Foucault 2004). Fokuset er på å holde sirkulasjonen i samfunnet i gang, sirkulasjonen av mennesker, av varer og penger. Sirkulasjonen er viktig for å få det hele til å virke best mulig. Foucault knytter her sikkerhetsanordningene opp til framveksten av liberalismen og den frie flyten av mennesker og varer som ideal (ibid). Friheten blir et virkemiddel for å få det hele til å virke bedre, gitt at den reguleres slik at den støtter det felles beste.

Governmentaliseringen av staten fører til at familiens rolle endres. Liberalismen, som vokser fram parallelt som politisk og økonomisk rasjonalitet, bidrar til å plassere samfunnsfelt utenfor statens ”nedslagsfelt”. På den ene siden utvikles det sivile samfunn hvor familien spiller en sentral rolle og på den andre siden markedet og økonomien (Rose & Miller 1992). Verken familien eller økonomien er lenger del av kongens hushold. I en liberal forståelse bør staten blande seg minst mulig direkte inn i familien og økonomien. Staten er likevel avhengig av at feltene fungerer for å holde ”flyten” i gang. Dette er nettopp de to feltene som nå oppleves som å være i konflikt med hverandre i tidsklemmedebatten. Gjennom governmentaliseringen av staten, skifter familien posisjon fra å være modellen for samfunnets oppbygging med den patriarkalske far på toppen (jf eneherskeren/gud), til å bli et instrument for å få befolkningen og samfunnet å ”virke” best mulig (Foucault 1991). Familien blir: *”an element internal to population, and as a fundamental instrument in its government”* (ibid: 99). Å se familien som styringsinstrument har inspirert meg i arbeidet med artikkel 1 og diskuteres videre i pkt 3.2.2.

3.2.2 Individualisering og samfunn

En rasjonalitet rettet mot å styrke staten og det felles beste omfavner ikke bare befolkningen. Individene spiller en viktig rolle. Paradoksalt nok skjer det i følge Foucault en konsolidering av samfunnet gjennom individualisering. Foucault (1988a: 162) slår fast: *”I think that the main characteristic of our political rationality is the fact that this integration of the individuals in a community, or in a totality results from a constant correlation between an increasing individualization and the reinforcement of this totality”*. Den moderne statsrasjonaliteten knytter individ og fellesskap sammen; mikronivå og makronivå forstås i sammenheng.

Foucault mente at det var i dette “double bind” mellom individualisering og totalisering fokuset må rettes i samfunnskritikken. Han var kritisk til denne moderne maktformen som innebar en sterk instrumentalisering vis a vis den enkelte. Ved å diskutere hvordan individualisering blir en viktig måte å styrke samfunnet på, åpnes en sentral kilde til samfunnskritikk, motstand og endring (Macleod & Durrheim 2002). Slik gir regjeringsperspektivet mulighet til å forstå og kritisere forholdet mellom individ og samfunn. Dette innebærer hvordan den enkelte knyttes opp til store samfunnsmessige spørsmål som produksjon og reproduksjon og eventuelt hvilke asymmetriske (kjønnede) maktrelasjoner som kan oppstå i prosessen. Kritikken kan rettes mot neoliberale strømninger i samfunnet. Innenfor en neoliberal tenking blir individet sentralt og må mobiliseres, eller gjøres i stand til å mobilisere seg selv. Målet med dette er en styrking av nasjonens konkurransevne i en globalisert, kapitalistisk økonomi (Larner 2000).

Sett i dette perspektivet er ikke veien lang fra en neoliberal rasjonalitet til en velferdsstatlig styringsrasjonalitet og arbeidslinjas samfunnsøkonomiske argument. Mobilisering av individet sett i forhold til ”det felles beste” omhandles i artikkel 1 om fedrekvoten.

3.2.3 Familiepolitikken og likestilling som ”multitool”

Regjeringperspektivet åpner for nye kjønnede problemstillinger relatert til familiepolitikken og likestillingsmålet. Norge har modernisert kjønnede relasjoner og familierelasjoner ved å realisere arbeidslinja gjennom de familiepolitiske ordningene. De skandinaviske statene med rause, familiepolitiske ordninger, har høy kvinnelig arbeidsdeltakelse, høy fertilitet og en aktiv familiepolitikk som oppmuntrer til å kombinere omsorg med arbeid (produktivitet og økonomisk vekst) (Ellingsæter & Leira 2006; Ellingsæter & Gulbrandsen 2007). ”Flyten” i systemet ser ut til å være god. En familiepolitikk som oppmuntrer til kvinnelig arbeidsdeltaking og som muliggjør en kombinasjon av arbeid og omsorg er jo nettopp det vi har sett Esping-Andersen argumentere for. Det er en familiepolitikk som gjennom vektleggingen av det individuelle ansvaret for å kombinere lønnet arbeid og omsorg slår flere fluer i en smekk. Spørsmålet om produksjon av omsorg løses, spørsmålet om arbeidskraft løses, og spørsmålet om likestilling som sentral verdi for det velferdsstatlige prosjektet tas hånd om.

Likevel er beveggrunnen ikke likestilling i seg selv eller at individuell selvforsørgelse er et selvstendig mål, jf Kildals frigjøring/fordelsargument. Esping-Andersen bringer spørsmålet om velferdsstatens overlevelse sammen med spørsmålet om likestilling. Det er med andre ord en instrumentell innstilling til likestilling som kommer til syne: *”Gender equality is becoming a lynchpin of any post-industrial equilibrium”* (Esping-Andersen 2002: 10). Det er i grunnen den manglende flyten i det europeiske systemet som Esping-Andersens krisebeskrivelse funderes i. Krisen omhandler en haltende demografisk utvikling i Europa i form av mangel på både barn og (fremtidig kompetent) arbeidskraft. Den ugunstige utviklinga innebærer økonomiske problemer og spørsmål om sosial ulikhet og manglede utjevning. I følge denne argumentasjonen er det både demografiske og økonomiske utfordringer i tillegg til problemene med sosial ulikhet som kan angripes med familiepolitikken. I realiteten er dette konsekvensene av det Hochschild i 1995 omtalte som *”the care deficit”* (Hochschild 1995). Kvinner bruker i større grad enn tidligere tid på betalt arbeid, ikke på ubetalt omsorgsarbeid. Dette omsorgsunderskuddet er i ferd med å få alvorlige samfunnsmessige konsekvenser. Enforsørgermodellens fall (the decline of the male breadwinner jf Lewis (2001)) fører til dårlig flyt i systemet. Esping-Andersen (1999) slår derfor fast at uten en aktiv familiepolitikk som bidrar til å avlas-

te kvinner (og menn) for omsorgsoppgaver står velferdsstatene dårlig rustet til å møte utfordringene kunnskapsøkonomien representerer. En aktiv familiepolitikk tilbyr barnehager og foreldrepermisjoner, den gir både mødre og fedre mulighet til å delta i arbeidslivet i kombinasjon med omsorg for barn, samt at den tilbyr barn utdanning fra tidlig alder gjennom barnehager. Esping-Andersen (ibid) konkluderer med at organiseringen av omsorgen og arbeidslivet og de familiepolitiske instrumentene i de skandinaviske landene som oppmuntrer til defamilisering¹⁴ av omsorg [dvs. å outsource omsorgsarbeid ut av familien] og kombinasjon av arbeid og omsorg, har klare fordeler for å kunne utvikle post-industrielle økonomier. En slik strategi bidrar til velferdsstatens overlevelse.

Esping-Andersens tilnærming illustrerer et relativt instrumentelt forhold til likestilling og familiepolitikk. Det fremstår som et "multitool" for velferdsstatens overlevelse. Dette er en observasjon som jeg forstår innenfor rammene av en moderne statsrasjonalitet jf Foucault (1988a), hvis mål er styrking av og overlevelsen av (nasjonal) staten selv. Velferdsstatens likestillingsprosjekt som sluser kvinner inn i arbeidslivet og menn til omsorg kan forstås som en ny, viktig sikkerhetsanordning som skal sikre flyten i (det økonomiske) systemet. Et teoretisk fundert argument blir at likestillingsprosjektet i kraft av dets betydning som sikkerhetsanordning til nytte for felles beste, vil gis tyngde og kraft i styringen. Diskusjonen åpner for prinsipielle spørsmål om makt, stat og likestilling som jeg drøfter i avhandlingens siste kapittel.

3.3 Indirekte styring

I denne delen av kapitlet skal fokuset ligge mer på regjeringens "teknikalitet" og funksjon som på engelsk forstås som "government". Det dreier seg om hvordan regjeringen finner sin form og settes ut i live for å nå mål. Rose og Miller (1992:175) definerer government slik: *"Government is the historically constituted matrix within which are articulated all those dreams, schemes, strategies and manoeuvres of authorities that seeks to shape the beliefs and conduct of others in desired directions by acting upon their will, their circumstances or their environment"*.

---

¹⁴ Defamilialization var et begrep brukt av Ruth Lister i 1994 referert til i Sainsbury (1996: 39).

Begrepet government er tett knyttet til "conduct of conduct" som på norsk oversettes med styring av styring (Hammer 2008; Neumann 2003)¹⁵. Styring av styring (conduct of conduct) viser etter mitt syn mer til prosessene, strategiene, teknikkene, ingrediensene og forutsetningene som styringsmaskineriet består av. Det er i styringen av styringen man øyner prosessene som kobler sammen mikro- og makrostrukturer i samfunnet og de prosessene som viser hvordan styringen søker innflytelse. Vi har allerede sett at en slik type styring er rettet mot menneskenes meningsmessige handlingsrom f. eks gjennom definisjoner av rett og galt, rasjonelt og irrasjonelt, ansvar og verdier. Styring skjer indirekte som: "*les techniques et des procedures par lesquelles on entreprend de conduire la conduite des autres*" (Foucault 2008). Det er vanskelig å finne gode, norske begrep for dette. For å synliggjøre at styring av styring er en maktform som brukes indirekte for å påvirke praksis, vil jeg i det videre referere til styring av styring som indirekte styring¹⁶.

Den indirekte styringen skal regulere friheten og gjøre individene i stand til å styre seg selv mot praksiser som noen definerer som best og mest hensiktsmessig. Styring av styring representerer koblingen mellom "*the technologies of domination of others and that of the self*" (Foucault 1988b: 19). Sitatet illustrerer koblingen mellom mikro- og makronivå. Et sentralt poeng er at den indirekte styringsformen hviler på individets frihet til å velge selv, men at styringen innretter seg på å påvirke det meningsmessige og moralske handlingsrommet som valg gjøres i slik at hensiktsmessige valg tas, sett i maktens øyne eller ut fra en forståelse av et felles beste. Det dreier seg ikke minst om å gjøre noen ansvarlig og få disse til å ta ansvaret. Denne typen makt er "*exercised over those who are in a position to choose, and it aims to influence what their choices will be*" (Hindess 1996:100). I forhold til velferdstatens likestillingsprosjekt er det grunn til å utforske hvordan staten ønsker å styre indirekte mot likestilling.

Indirekte styring kan skje på mange måter men fokuset vil i det videre i stor grad ligge på hvordan ansvarliggjøring er en viktig strategi for å forme det meningsmessige handlingsrom-

---

¹⁵ Det er en utfordring å oversette begrepene fra fransk og engelsk. Styring av styring er på engelsk "conduct of conduct", på fransk: *conduire la conduite*. Verbet *conduire* kan forstås som å lede noen eller føre noen, mens *la conduite* kan forstås som hvordan noen fører seg, ter seg. Begrepet referer og til noens dannelse, en slags kunnskap og mentalitet. Så begrepet kan vise til at man ønsker å styre hvordan noen ter seg og fører seg, men også deres dannelse/mentalitet. Derfor blir begrepet styring av styring på norsk noe misvisende.

¹⁶ Neumann bruker også begrepet indirekte styring for å betegne en regjering som en styringsform basert på at "undersåttene underkastes og underkaster seg en individualiserende egenstyring" i en artikkel fra 2006 (Neumann 2006: 221).

met til foreldre. Også rollen til ekspertise og kunnskap behandles. Dette er prosesser som gjenfinnes i avhandlingens artikler og som belyser problemstillingen

3.3.1 Ansvarliggjøring og av-svarliggjøring som teknologi

Individuell ansvarliggjøring som indirekte styring¹⁷ er interessant av flere grunner. Et viktig moment er individuell ansvarliggjøring som en måte å styrke den sosiale enheten på. Ansvarliggjøring er en viktig styringsstrategi som bidrar til å fylle praksis og valg med mening. Dette berører spørsmål om makt og ikke minst kjønnsrett. Kapittel 2 belyste hvordan omsorgsansvar har blitt tillagt kvinner (som har tatt det). At kvinner får og tar mer omsorgsansvar enn menn forklarer deres underordning i arbeidsmarkedet. Det kan imidlertid være like interessant å studere den motsatte prosessen, den som gjør noen (noe) ikke-ansvarlige, også som ledd i reguleringen av friheten. Et begrep som kan brukes til å beskrive dette er ”av-svarliggjøring”. Det dreier seg ikke så mye om ansvarsfraskrivelse, som at man gjennom sosiale prosesser gjøres ”ikke ansvarlig”, slik NPM-prinsipper og valgfrihet av-svarliggjør profesjon i forhold til bruker på enkelte punkt jf artikkel 4. Kjønnede maktrelasjoner i forhold til omsorgsorganisering i familien kan forstås å ansvarliggjøre kvinner og av-svarliggjøre menn.

Ackers begrep ”corporate non responsibility” viser til arbeidsorganisasjoners av-svarliggjøring i forhold til samfunnsmessig reproduksjon (Acker 2006). I tilfellet med arbeidsorganisasjoners av-svar, tydeliggjøres forholdet mellom individualisering og individuell ansvarliggjøring på den ene siden og strukturell av-svarliggjøring på den andre siden. Arbeidsorganisasjoners av-svar i forhold til reproduksjon og kvinners ansvarliggjøring i forhold til reproduksjon kan relateres til en konsolidering av totaliteter, både arbeidsorganisasjonene selv i tillegg til velferdsstaten, som baserer seg på økonomisk vekst. Forholdet mellom individuell ansvarliggjøring og strukturell av-svarliggjøring synliggjør problemstillinger i skjæringsfeltet mellom arbeid, velferdsstat, omsorg og styringsmessige tilnærming. Å styre indirekte for å konsolidere en helhet gjennom individualisering er relevant å diskutere i forhold til definisjoner av ansvars- og av-svarsforhold til omsorg og betalt arbeid. Forholdet mellom konsolidering og individualisering i forhold til omsorgsansvar belyser kjønnet, sosial ulikhet fordi kvinners hovedansvar for omsorg er en ulempe i arbeidsmarkedet.

---

¹⁷ Ansvar kan selvsagt defineres vha lover og regler og således representere styring, men fokuset her er på indirekte styring og produksjon av forståelser av ansvar på andre måter.

På denne bakgrunnen kan man diskutere velferdsstatens likestillingsprosjekt. Arbeidslinjas indirekte styring som individualiseringen av ansvar for å kombinere betalt arbeid med omsorg, blir en måte hele velferdsstaten styrkes på fordi ansvaret for betalt arbeid og ubetalt omsorg "outsources" til familien (Johansen & Rantalaaho Under arbeid)¹⁸. Det er grunn til å spørre om arbeidsorganisasjonene og - markedet som utgjør en viktig kontekst for praktisering av dette ansvaret av-svarliggjøres ved hjelp av den samme "outsourcingen". Kjønnede konsekvenser av en slik strategi diskuteres avslutningsvis i avhandlingen, opp mot analysene i artikkel 2 og 3.

3.3.2 Frihet og valgfrihet i familiepolitikken

Det er spesielt aktuelt å fokusere på familiepolitikken indirekte styring i lys av den sterke vektleggingen av valgfrihet i den norske familiepolitikken. Ved å tilby valgfrihet trer den direkte styringen tilbake. Dermed blir den indirekte styringen som rettes mot å forme forståelser av "riktige valg" mer aktuell. I tillegg forskyves ansvaret (for konsekvenser) over på foreldre gjennom å tilby dem valgfrihet. Selv om det blir mer frihet, trenger det ikke bli mindre styring, snarere tvert om (Sørhaug 2003). Det kan heller søkes å regulere friheten på mer indirekte måter. Valgfrihet kan m.a.o. forstås som en "teknisk" forutsetning for indirekte styring fordi det må være en frihet å regulere. Valgfriheten bringer det meningsmessige handlingsrommet valg tas i mer i fokus. Spørsmål om hvilke valg som framstår som riktige, og den måten ansvarliggjøring og av- svarliggjøring produseres og praktiseres, blir spesielt interessant i et likestillingsperspektiv.

Valgfriheten i familiepolitikken kan lett leses som et uttrykk for en neoliberal styringsrasjonalitet som baserer seg på bedriftens logikk og meningssfære som mal. Men den kan betraktes som uttrykk for en mer generell, liberal politisk rasjonalitet i moderniteten som strekker seg forbi snevre neo-liberale definisjoner. Valgfrihet sett som inkarnasjonen på indirekte styring, gjør det interessant å studere hvordan staten søker å influere valgene som gjøres. Arbeidslinja med dens argumenter er i høyeste grad med på å definere riktige og gale valg. Den definerer individenes ansvar for å kombinere selvforsørgelse og omsorg. Artikkel 1 viser hvordan familiepolitikken definerer et ansvar for både omsorg og forsørgelse for menn og hvordan familiepolitikken signaliserer at fedre også skal ta ansvar og fungere som agenter for å endre kjønne-relasjoner i familie og arbeidsliv.

---

¹⁸ En nærmere analyse av innholdet i denne doble ansvarliggjøringen som ligger i arbeidslinja presenteres nærmere i Johansen og Rantalaaho (under arbeid).

3.3.4 Styring, prosess, relasjon og punkt

Nok et sentralt, teoretisk argument som skal brukes til å belyse problemstillingen er mangfoldet av styringspunkt som søker å påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom og regulere friheten. Foucault har beskrevet makt som *“exercised from innumerable points, in the interplay of non egalitarian and mobile relations”* (Foucault 1978: 94. Sitert i Macloed & Durrheim 2002). En slik maktdefinisjon viser at den enkelte befinner seg i et sosialt felt hvor hun/han blir objekt for heterogen utøvelse av makt. I forhold til denne avhandlingens problemstilling blir et sentralt poeng at den indirekte styringen av foreldre skjer fra flere hold enn kun familierpolitikken. Ansvarliggjøring kan eksempelvis brukes som styringsstrategi av arbeidsorganisasjoner. Det er mulig å se at styring fra ulike hold kan virke sammen og mot hverandre i ulike kombinasjoner. Det er derfor snakk om en **heterogent regulert frihet**.

Det er umulig å utforske alle slike punkt i en avhandling, men jeg konsentrer meg om noen relevante punkt som underbygges av presentasjonen i kapittel 2. Statlig familierpolitikk er en slik styringskilde. Foreldre i fleksible jobber er også underlagt ulike kilder for styring i arbeidssituasjonen de befinner seg i. Kjønnede omsorgs- og foreldreskapsdiskurser er en annen kilde til å regulere foreldres meningsmessige handlingsrom, deres moralske og rasjonelle repertoar. Også ekspertise og profesjon har betydning for foreldres meningsmessige handlingsrom. Disse ”punktene” kan også betraktes i relasjon til hverandre. For eksempel vil en sterk vektlegging av tilstedeværelse på jobb være problematisk å kombinere med forståelser av eget foreldreskap knyttet til tidsbruk.

Den enkelte er i skjæringsfeltet mellom ulike maktrelasjoner hvor også individuell handlingskraft og motstand inngår. Individuell motstand innebærer at det er mulig å være uenig og opponere, kanskje man mener at de prioriteringene man oppfordres til å følge ikke er riktige. Man kan ha andre prioriteringer enn det f. eks legges opp til fra familierpolitikken eller arbeidsorganisasjonens side¹⁹. Ulike styringspunkt og individuell motstand som kan trekke i ulike retninger gjør indirekte styring uforutsigbar. Det er ikke gitt at alle velger det som fra familierpolitikken ståsted defineres som et godt eller moralsk riktig valg. I lys av valgfriheten gir uforutsigbarheten mulighet til å forstå hva familierpolitikken ”støter borti”. Det kan være motstand fra andre styringshold, f. eks andre typer ansvarliggjøring og moraldefinisjoner. Likestillingsparadokset kan dermed diskuteres gjennom å betrakte den enkelte i krysningpunktet for ulike styringshold og samtidig anerkjenne individets egen handlekraft og mulige

¹⁹ D. Smiths (1990) begrep ”the secret agent” kan brukes for å begrepsfeste individuell motstand.

motstand. I denne avhandlingen vil fokuset ligge på de indirekte og mulig konkurrerende styringene som familiepolitikken, arbeidslivet, omsorgen/ foreldreskapet og ekspertisen representerer. Likevel gir perspektivet en åpning for å studere de prosesser og forståelser som trekker i likestillingsprosjektets favør.

Kapittel 2 viste at moderne, kunnskapsbaserte og ”flate” arbeidsorganisasjoner søker å kontrollere ansatte gjennom ansvarliggjøringsstrategier og utvikling av bedriftskulturer (tidskulturer). Slike moderne kontrollmekanismer kan i et regjeringperspektiv betraktes som indirekte styring. Man søker å gjøre ansatte til ”organisasjonens subjekter”. Også samfunnsmessige og kjønnede forståelser av omsorg og foreldreskap kan betraktes som ansvarliggjørende diskurser i forhold til spesielt mødre og mødres tidsbruk. Ekspertisen bidrar også til å forme foreldres meningsmessige handlingsrom, men ble kun kort nevnt i kapittel 2. Det kreves derfor en kort, teoretisk presentasjon av ekspertisens styringsrelevante rolle, før kapitlet oppsummeres i pkt 3.4.

3.3.5 Ekspertise og styring

Når (virkelighets)forståelser som f. eks definerer ”riktige” valg blir viktig i styringen av en befolkning, får også profesjoner, eksperter, forskere og ”forståsegpåere” en sentral rolle i samfunnet som produsenter og formidlere av slike forståelser til befolkningen: *”government is intrinsically linked to the activities of expertise [whose role is of] enacting assorted attempts at the calculated administration of diverse aspects of conduct through countless, often competing, local tactics of education, persuasion, inducement, management, incitement, motivation and encouragement”* (Rose & Miller 1992: 175). Ekspertise bidrar på denne måten til å konstruere det meningsmessige handlingsrommet for moderne (og kjønnede) foreldreskap. Sitatet viser at disse forståelsene ikke trenger være entydige, men kan være preget av ambivalens og konkurranse. Dette kan være erkjennelser om hva som er godt, sunt, normalt, rettskaffent eller lønnsomt (ibid). Et godt eksempel på konkurrerende forståelser er kunnskap om mat og kosthold i dagens samfunn.

I avhandlingen belyser jeg ekspertisens rolle i den indirekte styringen av foreldre ved å fokusere på førskolelærere i artikkel 4. Artikkelen utforsker førskolelæres oppfatning av hva som er den beste oppholdstida for barn i barnehagen. Som påvirkere av foreldres holdninger og forståelsemessige handlingsrom kan man tenke seg profesjoner som ledd i styringen gjennom videreformidling av kunnskap og holdninger til foreldre.

Det er imidlertid et empirisk spørsmål om og eventuelt hvordan styringen skjer mellom profesjoner og foreldre. Et viktig aspekt er imidlertid den ansvarliggjøringen av foreldre som skjer når styringen skjer indirekte gjennom ekspertise og profesjon, noe artikkel 4 også omhandler. En teoretisk tilnærming til spørsmålet er å forstå relasjonen gjennom det teoretiske begrepet "the gaze"- blikket- som viser til normaliseringsprosesser hvor noens praksis vurderes i moralske termer. Macleod og Durrheim (2002) slår fast at faglige bedømmelser kan være forankret i dominerende diskurser om den normale familien og den normale forelder. "Blikket" kan brukes som normaliserings og disiplineringsstrategi overfor kvinner, noe Foucault selv tematiserer (Foucault 1980b: 155) i forhold til kjønn.

3.4 Oppsummering og teoretisk operasjonisering

Avhandlingens overordnede problemstilling stiller spørsmål om hva som gjør at familiepolitikkenes likestillingsprosjekt (representert ved arbeidslinja) ikke etterlevs i møte med virkeligheten. Kapittel 3 har påpekt flere egnete, teoretiske momenter for å belyse avhandlingens problemstilling.

Innledningsvis viste jeg til utviklingen av en moderne styringsform, governmentality (på norsk regjering), tilpasset en situasjon preget av frihet som fordrer en styring av befolkningen gjennom indirekte maktutøvelse i tillegg til lover og regler. Den indirekte maktutøvelsen rettes mot befolkningens meningsmessige handlingsrom slik at befolkningen tar de "riktige" valgene. Indirekte maktutøvelse er rettet mot individenes "indre". En slik form for moderne maktutøvelse kalles styring av styring- "conduct of conduct", og jeg refererer til den som indirekte styring. Den indirekte styringen rettes mot å påvirke forståelser som rett og galt, rasjonelt og irrasjonelt, normalt og unormalt. Også ansvarsforståelser og kunnskapsproduksjon spiller en viktig rolle. Den indirekte styringen som regulering av frihet aktualiseres i møte med valgfriheten i familiepolitikken.

Videre viste jeg til utviklingen av en moderne statsrasjonalitet som i sin karakter er instrumentelt rettet mot individet og befolkningen. Innenfor en slik rasjonalitet gjøres den enkelte til et instrument for statlig styring. Familiepolitikken, spesielt representert gjennom arbeidslinja, kan forstås som en styringsteknologi rettet mot å holde samfunnsflyten i gang. På denne måten kobles likestillingsprosjektet til velferdsstatens overlevelse.

Jeg har også belyst hvordan den indirekte styringen settes ut i livet og finner sin form, med spesiell vekt på betydningen av ansvarliggjøring og av-svarliggjøring som styringsteknikker.

Et sentralt teoretisk poeng er at indirekte styring foregår fra ulike hold. Det er flere som søker å påvirke det sosiale handlingsrommet til foreldre enn bare velferdsstaten gjennom familierpolitikken. Disse ”styringspunktene” kan i tillegg virke sammen og mot hverandre. I tillegg kommer individuell handlekraft. Det oppstår dermed ulike kombinasjoner av maktfelt den enkelte befinner seg i og som kan brukes som inngang til å belyse hva likestillingsprosjektet ”treffer”. Blant annet kan den styring foreldre møter i fleksible organisasjoner i form av ansvarliggjøring i den organisasjonen de jobber i illustrere dette. Dette kan forstås som et konkurrerende styringspunkt som legger familierpolitikken under press. Likevel er potensialet der for et annet utfall, at fleksibilitetens indirekte styring letter kombinasjonen av betalt arbeid og omsorg. Teorikapitlet legger derfor til rette for en teoretisk operasjonalisering av den presenterte problemstillingen og jeg spør:

Hvilke begrensninger og muligheter ligger det for familierpolitikken likestillingsprosjekt sett i et regjeringperspektiv?

- A) Hvilken indirekte styring representerer familierpolitikken?
- B) Hvilken indirekte styring representerer fleksible arbeidsorganisasjoner og det fleksible arbeidsmarkedet?
- C) Hvilken indirekte styring representerer kjønnete forståelser av omsorg og foreldreskap?
- D) Hvilken indirekte styring representerer ekspertise?
- E) Hvordan kan man betrakte samspillet mellom disse styringskildene i forhold til familierpolitikken likestillingsprosjekt?

4. Vitenskapsteori, metodiske og analytiske betraktninger

4.1 Innledning

Dette kapitlet presenterer først hvilket vitenskapsteoretisk ståsted jeg baserer arbeidet med avhandlingen på, arbeidets epistemologi. Dette er i hovedsak en epistemologi som vektlegger kunnskap som sosialt skapt. Jeg baserer meg på Donna Haraways vitenskapssyn og begrep. Videre vil jeg i korte trekk redegjøre for noen vitenskapsteoretiske betraktninger knyttet til dilemma jeg i prosjektet har støtt på i forhold til å ha likestilling under lupen.

Andre del av dette kapitlet redegjør for designet og datamaterialet som brukes for å belyse problemstillingen. Tema som kvalitativ forskningsvaliditet belyses. Her presenteres også analysemetoden og noen refleksjoner rundt analysene. Kapitlet avsluttes med et avsnitt om ”praktisk” forskningsetikk.

4.2 Vitenskapsteoretiske betraktninger

4.2.1 Den sosiale kunnskapen

Avhandlingen er bygget på en forståelse av kunnskap som forankret i det sosiale. Vi snakker ikke om en tilnærming til kunnskap som objektive fakta utenfor forskeren, som hun kan finne bare hun graver dypt nok, jf Kvales gruvearbeidermetafor (Kvale 2001). Kunnskapen er et sosialt produkt og kunnskapsproduksjonen en sosial prosess.

Hos Foucault reflekteres denne epistemologien ved å påpeke at vitenskapen selv er sterkt forankret i sin samtid gjennom sosiale prosesser og diskurser. Foucault viser at vitenskaplige forklaringer forandrer seg over tid ved at de vitenskaplige diskursene endres (Foucault 1996). Ved at forståelsene av verden endres, endres også våre funn og våre problemstillinger. Det gjelder å stille spørsmål om hva som former våre tanker om fenomen i samtiden. Samtidig gjelder det å spørre hvilke aktuelle felt som er mulige for oss å erfare ved hjelp av samtidens begrep og rådende forståelser; en samtidens ontologi (Foucault 2008). Det ligger alltid en begrensning i samtidens vitenskap fordi begreper og diskurser legger føringer på hva vi klarer å se og oppdage. Et imperativ for kritisk forskning blir dermed å reflektere over rådende forståelser slik at man kan produsere en kritikk som kan bringe tanken videre. Utfordringen ligger i å rokke ved det som framstår som naturlig, selvsagt og dermed også tatt for gitt, både i forskningssamfunnet og virkeligheten man studerer.

Det ligger i feministisk forskning en grunnleggende samfunnskritikk som bunn i en slik epistemologi. Feministisk forskning har lenge utforsket og kritisert det ”naturlige” og selvfulgelige ved kjønnede forståelser. Forskningen har påpekt at ”naturlige” forståelser av kvinner og menn ikke nødvendigvis er naturlige, men sosialt skapte. De spiller viktige roller i kvinners underordning av menn og får derfor politiske konsekvenser. Produksjon av feministisk kunnskap skal gi samfunnet et bedre og mer demokratisk kunnskapsgrunnlag å beslutte ut fra. Donna Haraway (1991: 187) oppsummerer: *Feminists have to insist on a better account of the world*. Utgangspunktet er at kunnskap spiller en sentral rolle i maktutøvelse. Det blir et demokratisk poeng at flere grupper produserer vitenskap slik at ikke kunnskap (både hvordan den lages, men og hvordan den brukes) blir et maktmiddel som bidrar til undertrykking. Forskeren må spørre hvilke interesser hennes forskning tjener (Rustad 1998).

Dette er utgangspunktet for meg i tilnærmingen til problemstillingen og hvordan jeg har reflektert rundt teorien. Ved å fokusere på kjønnede aspekter og konsekvenser ved den indirekte styringen som rettes mot foreldre, forankres prosjektet i en feministisk forskningstradisjon som problematiserer det ”tatt for gitt” ved kjønnede forståelser og kjønnede utfall av sosiale prosesser. Prosjektet er feministisk og benytter regjeringperspektivet til å problematisere kjønnede forståelser og hvordan de operasjonaliseres til kjønnede maktteknologier. Dette reflekteres i fokuset på kjønnede definisjoner - og utfall av ansvarliggjøring og av- svarliggjøring.

4.2.2 Den situerte kunnskapen

Donna J Haraway er en feministisk tenker i skjæringfeltet mellom kjønn, biologi og teknologi, som har hatt stor påvirkning på vitenskapsteoretiske diskusjoner²⁰ om epistemologi og forskningsetikk. Haraway forholder seg også til kunnskap som resultat av sosiale prosesser, og utforsker hvilke faktorer som gjør kunnskapen sosial. Produksjonen av vitenskap skjer i samspill mellom forskeren og de det forskes på, men også det nettverk av relasjoner som forskeren og ”forskningsobjektet” inngår i. Forskeren er selv vevd inn i sitt forskersamfunn, med de politikker, institusjoner og maktrelasjoner i det, som kan påvirke problemstillingene. Samtidig er det viktig for Haraway å vise at forskningsobjektet påvirker forskeren. De det forskes på er aktive og har sin egen historie og meningsnettverk. Forskningsobjektet former forskningsresultatet. Forskeren kommer ikke fra møtet med forskningsobjektet uten ”mèn”.

---

²⁰ Den videre gjennomgangen av Donna Haraway er i stor grad basert på Rustad (1998)

Å anerkjenne og reflektere over dette gir, ifølge Haraway, en situert kunnskap (Haraway 1991). Rustad (1998: 122) fortolker situert kunnskap som en aktiv holdning til selve kunnskapsprosessen. Gjennom refleksjon over egen kontekst, de maktrelasjoner man inngår i og hvordan konteksten gir muligheter og begrensninger for møtet mellom forsker og forskningssubjektet, blir forskning situert. Haraway (1996: 436) kaller denne refleksjonen for **diffraksjon**. Forskeren skal være et beskjedent vitne (modest witness) som slipper til et mangfold av stemmer (Haraway 1996). Slik blir forskningen demokratisk.

Hvordan er dette prosjektet situert og hvilken diffraksjon har jeg gjort? Avhandlingen var fra begynnelsen definert gjennom en prosjektbeskrivelse skrevet av forskere med basis i tidligere, egenprodusert feministisk velferdsstatsforskning i skjæringsfeltet mellom arbeidsliv og familiepolitikk. Prosjektets utgangspunkt var feministisk med en tydelig normativ basis. Målet var kunnskap som kunne innebære en forbedring av de familiepolitiske ordningene, slik at de ga barna mer tid med foreldrene og likeledes bidro til økt likestilling. Jeg representerer ikke en autoritær stemme innenfor vitenskapen eller sosiologien ved å arbeide på et slikt prosjekt.

Refleksjoner om egen lokalisering har fulgt meg fra prosjektets start. Et viktig forskningsetisk spørsmål dreier seg om at man ikke skal bidra til å forsterke undertrykkende maktrelasjoner gjennom egen forskning jf Haraway. Fra begynnelsen har dette vært et vanskelig imperativ. Jeg står som forsker i en mangfoldig sosial virkelighet med utallige gråsoner, hvor spørsmålet om likestilling og frihet for hvem, har dukket opp.

I løpet av prosjektperioden har dilemmaet blitt tydeligere for meg. Jeg stilte tidlig i det obligatoriske vitenskapsteoretiske paperet doktorgradsstipendiater skal skrive, spørsmålet: Hva om noen ikke ønsker å bli likestilt jf akademiske kvinners formening om likestilling og kjønns-makt? Brandth (2002) problematiserer dette i en artikkel om hennes forhold som feministisk forsker til de kvinnelige bøndene hun forsker på. Det oppleves problematisk at bøndene ikke identifiserer seg med det feministiske likestillingsprosjektet. En rekke spørsmål kan stilles: Befinner vi oss som akademikere i andre klasse- og kjønnsrelasjoner enn objektene? Representerer jeg som kvinnelig akademiker en autoritær stemme overfor andre kvinner?

I løpet av studien intervjuet jeg kvinner med slike synspunkter på velferdsstatens likestillingsideal. De merket meg. Jeg ble tvunget til å reflektere over frihet og likestilling, fordi de mente

de hadde gjort rette valg. Noen var kritiske til det de følte var en karrieretvang for kvinner, en slags forventning om å skulle kombinere fulltidsarbeid med omsorg, en kombinasjon som ikke ga dem, familien og barna gode hverdager eller lykkelige liv. Refleksjonsspørsmål jeg stilte var: Er disse kvinnene undertrykte eller representerer de en motstand? Burde familiepolitikken tillate det som innenfor visse rasjonaliteter representerer ukloke valg? Blir de undertrykte som følge av en familiepolitikk som belønner fulltidsarbeid? Eller kanskje de i stedet representerer reaksjonære verdier som en ekte feminist burde ta avstand fra? Andre mødre understreket betydningen arbeidet og karrieren hadde for dem, og de opplevde at omsorgsansvaret kunne komme i veien for jobben. Det var viktig for meg å slippe til disse ulike stemmene. Det har jeg eksempelvis gjort i artikkel 3 som omhandler freelancere og bruk av barnehagen som familiepolitisk ordning.

Jeg ble ytterligere interessert i å studere frihet og hvordan praksis struktureres og blir meningsfull. Jeg ønsket å gjøre dette samtidig som jeg ville forstå meningene som forankret i maktstrukturer, i god feministisk tradisjon. Dette puffet prosjektet ut av den teoretiske banen som lå implisitt fra begynnelsen. Jeg tok i bruk styringsteoretiske redskap og tilnærminger som tillater å problematisere og studere styring, men også motstand, fra ulike utsiktspunkt.

Det er noen generelle forskningsetiske dilemma å ta hensyn til ved å studere familiepolitikens likestillingsprosjekt. Jeg mener at samfunnsmessig likestilling er et mål å strebe etter. Samtidig viser de innledningsvise diskusjonene at likestilling ikke er et entydig begrep og mål. Er likestilling det å anerkjenne omsorg? Å oppmuntre til kvinners deltakelse i lønnet arbeid? I forhold til at forskning kan brukes til å informere politikken, gjør slike spørsmål at det er vanskeligere å være bastant ved å peke ut det beste alternativet. Spørsmål å reflektere rundt er: Representerer et syn på likestilling som vektlegger kombinasjon av fulltidsarbeid og omsorg i barnehage en slags paternalisme/maternalisme som ønsker å tvinge en løsning over hodene på noen som vil noe annet? Vet ikke disse kvinnene og mennene sitt eget beste? Representerer det familiepolitiske likestillingsprosjektet kun en reproduksjon av "corporate non responsibility for reproduction", ved at ansvaret i stor grad legges på familie og stat gjennom en slik løsning? Står jeg i fare for å gå de mektiges ærend, som velferdsstaten eller arbeidsmarkedet fordi jeg mener at kombinasjonen mellom betalt arbeid og omsorg er best? Slike forskningsetiske spørsmål har dukket opp og henger sammen med refleksjoner som muliggjøres ved å ta i bruk begrepet situert kunnskap.

4.2 Design og metode

4.2.1 Problemstilling, design og prosess

Avhandlingen har til hensikt å belyse muligheter og begrensninger i familiepolitikken møte med virkeligheten, sett i et regjeringsperspektiv. Jeg ønsker å belyse dette ved å studere hvilken indirekte styring familiepolitikken selv representerer (problemstilling A), hvilken indirekte styring det fleksible arbeidslivet representerer (problemstilling B), hvilken indirekte styring kjønnede foreldreskapdiskurser representerer (problemstilling C) og hvilken indirekte styring ekspertise representerer (problemstilling D). Til slutt er målet å kunne belyse hva familiepolitikken likestillingsprosjekt støter bort ved å betrakte disse elementene i sammenheng, som styring fra ulike hold (problemstilling E).

Indirekte styring rettes mot foreldres forståelser. Dette innebærer å fokusere på det meningsmessige handlingsrommet (forståelser, moral, ansvar) til foreldre og hvordan dette handlingsrommet kan styres fra ulike hold. Datamaterialet som kan belyse en slik problemstilling må kunne gi innblikk i forståelsesrammer slik de representeres på makronivå og mikronivå i samfunnet. Dette har betydd å skaffe til veie et materiale som kan belyse hvilke føringer som ligger på et makronivå fra velferdsstatens side (forståelsesmessig). Materialet må i tillegg gi innsyn i forståelser hos foreldre som arbeider i fleksible arbeidssituasjoner. Informasjon om arbeidsmarkedets indirekte styring får man gjennom opplevelsene til de som arbeider der. Samtidig trengs data som belyser forståelser slik de kommer til uttrykk hos ekspertisen. I dette tilfellet har jeg fokusert på førskolelærere og deres forståelser. Designet på studien ble derfor en innsamling av ulike typer data som reflekterer disse ulike nivåene og forholdene.

4.2.2 Metode, materiale, gjennomføring og analyse

For å få innblikk i de forståelsesmessige føringer som ligger i den statlige i familiepolitikken, ble et materiale av familiepolitiske dokumenter valgt ut og analysert²¹. Innblikk i foreldres og førskolelæreres egne forståelsesrammer og virkelighetsforståelser ble søkt gjennom intervju-metode. Jeg benyttet meg av det halvstrukturerte livsverden- intervjuet Kvale beskriver (Kvale 2001). Intervjutypen gjør det mulig å undersøke forståelser i dybden; hvordan andre forstår og forholder seg til verden (McCracken 1988). Livsverdenintervjuene og tekstanalysen kobler denne studien til en kvalitativ forskningstradisjon. Kvalitative studier sikter seg inn på å oppnå dybdekunnskap om sosiale fenomen og helheter (Patel & Davidson 1995). Alvesson og Skjoldberg (1998) påpeker at et fokus på åpen og mangetydig empiri kjennetegner kvalita-

---

²¹ Analysen presenteres nærmere i artikkel 1.

tiv forskning. De kvalitative metodene utgår også ofte fra studiesubjektenes perspektiv (ibid), selv om ikke dette var tilfelle med tekstanalysen. Analysene som avhandlingens artikler baserer seg på og som belyser den overordnede problemstillingen bygger på til sammen tre datasett:

- 1) Familiepolitiske dokumenter (datamateriale for artikkel 1)
- 2) Intervju med foreldre i to fleksible arbeidssituasjoner (datamateriale for artikkel 2 og 3)
- 3) Intervju med førskolelærere og spørreskjemamateriale fra førskolelærere (datamateriale for artikkel 4)

Datasett 1. Familiepolitiske dokumenter

Datasett 1 består av familiepolitiske dokumenter. Disse ble samlet inn for å kunne belyse problemstilling A) om hvilken indirekte styring familiepolitikken representerer. Teoretisk ble valget av familiepolitiske dokumenter begrunnet ut fra to sentrale moment. Det første er teksters karakter av å være sosiale produkt (Hammersley & Atkinson 1995). Å analysere tekster kan dermed gi et godt innblikk i det sosiale i likhet med eksempelvis intervjumateriale. For det andre er tekster interessante å analysere fordi de kan betraktes som aktive i forhold til det sosiale (Smith 1990). Smith argumenterer for at tekster virker inn på- og strukturerer sosiale relasjoner. De må derfor forstås i et maktperspektiv. Dette er en innfallsvinkel som også kan brukes i forhold til policy-tekster. Policy-tekster har utviklet seg til å bli viktige styringsinstrument i moderne samfunn (Shore & Wright 1997). En måte policytekster kan virke på sosiale relasjoner er ved at forståelser, slik de kommer til uttrykk i policydokumenter, representerer signaler til befolkningen om legitime praksiser (Rantalahio 2010b). De er derfor relevante som materiale for å analysere indirekte styring.

De familiepolitiske tekstene ble valgt ut fordi en analyse av dem vil vise forståelsene som ligger til grunn for velferdsstatens styring og de signaler velferdsstaten sender til befolkningen. Det var forståelsene og etter hvert strategiene disse tekstene representerer som var viktige for meg å studere, ikke hvordan tekstene spiller en rolle i selve beslutningsgrunlaget for lovgiving. Jeg valgte en bred og eksplorerende tilnærming til analysen fordi en lesing av et relativt stort antall tekster ville gi et overordnet bilde av tidligere politiske diskusjoner og utviklingen over tid. Jeg valgte derfor å lese relativt mange familiepolitiske tekster. Jeg ønsket å analysere tekster fra 1980-tallet og utover fordi de familiepolitiske ordningenes utvidelse

skjøtt fart i denne perioden. Dette var et viktig utvalgs-kriterium for tekstmaterialet. Rent praktisk ble tekstene funnet ved hjelp av nettstedet Regjeringen.no som har departementsvis oversikt over dokumenter som er utgitt. Disse listene ble gjennomgått. Tekster som omhandlet familiepolitikk, permisjonsordninger og barnehage ble bestilt slik at de kom i sin trykte versjon i posten. Enkelte tekster ble lastet ned fra internett og printet ut. En oversikt over disse tekstene gis i Tabell 1 og spesifiseres i vedlegg 4.

Tabell 1. De familiepolitiske dokumentene fordelt på tiår

Type dokument	1980- tallet	1990- tallet	2000-tallet	Sum
Stortingsmelding	3	4	8	15
Innstillinger	3	5	2	10
NOU	0	3	3	6
Høringsuttalelser	0	0	1	1
Stortingsproposisjoner	0	1	0	1
Odelstingsproposisjoner	3	6	15	24
Sum	9	19	29	57

Tekstanalysen skjedde gjennom en overordnet førstegangs lesing av alle tekstene for å få en oversikt over materialet. Jeg gjorde meg flere erfaringer fra dette innledende analysearbeidet. Det ble tydelig for meg hvor lett det er ”å gå seg bort” i slike tekster uten en tydelig problemstilling som fokuserer blikket og gir en kritisk distanse. Noen tekster pekte seg også ut som mer meningsbærende enn andre. Dette gjaldt spesielt NOU` ene og stortingsmeldingene. Dette er ikke overraskende, fordi det er i slike dokumenter visjoner, verdier, problemer og strategier presenteres for Stortinget fra Regjeringen. Samtidig gjorde de innledende analysene meg bevisst på forskjellen mellom et intervjumateriale og et dokumentmateriale. I motsetning til intervjumaterialet som jeg selv hadde vært med på å skape, representerte tekstene i begynnelsen en analysemessig utfordring. Jeg var vant til å tenke selvrefleksivt i forhold til intervjumateriale. I møte med de transkriberte intervjutekstene (datasett 2 og 3) hadde jeg en forståelse av materialet før koding. Grunnen var at jeg hadde deltatt i konstruksjonen av materialet, slik metoden åpner for [jf McCracken (1988)]. Jeg hadde ikke en slik forståelse i møtet med tekstene. De var skrevet og produsert av noen andre og uten tanke på forskning.

Policytekster er også skrevet i et tilsynelatende nøytralt språk og på en ”faktisk” måte i forhold til både fakta som gjengis og i forhold til tematikk som presenteres. Tekstene framstod for meg som ”dead text” jf Smith (1990: 121), dvs. inaktive og ikke kontekstualiserte. For

mitt urutinerte blikk virket de i begynnelsen analytisk uangripelige. At mange av situasjonsbeskrivelsene, problemforståelsene og løsningene framstod som rasjonelle for en feministisk forsker i en sosialdemokratisk kultur, bidro til at tekstene virket "sleipe". Ved første lesing representerte de "gode løsninger".

Et grep som lettet analysen, var å forholde seg til tekstene som sosiale og aktive produkt. De må granskes og ikke tilnærmes utkritisk som en forskningsressurs. Det gjaldt å ikke forholde seg til tekstene som "*unproblematically, neutral or transparent representations of "reality"*" (Hammersley & Atkinson 1995: 169). Løsningen var et kritisk blikk på materialet. Det er i arbeidet med analyser av disse tekstene jeg som forsker har modnet i forhold til refleksjonsnivå og kritisk tenking, nettopp fordi analysene av disse tekstene utfordret egne forforståelser. De etterlot meg noe naken i forhold til analysen og hva den krevde av kritisk refleksjon. For å kunne gjøre interessante analyser av disse var jeg nødt til å tenke over egne forforståelser og til dels legge dem til side. Det gjaldt å ha en innstilling til disse tekstene ut fra hvilke forståelser de hvilte på, hvilke meningsnettverk de var knyttet opp til og ikke minst hva de ønsket å virke på. Dette kan forstås som et ledd i den diffraksjonen jeg har gjort i dette prosjektet.

Analytiske innganger hentet fra diskursanalyse var en hjelp i denne prosessen. Blant annet har ideen om at språket er situert i en spesifikk sosial og kulturell kontekst som gir det mening (Wethrell et al. 2001) inspirert meg. I en slik tilnærming ligger en forståelse av kontingens (Taylor 2001). Dette innebærer etter mitt syn en ide om at en foreliggende tekst representerer en måte å definere både situasjoner og innhold på, men at dette kunne vært annerledes. Tekstene er skrevet innenfor visse meningsmessige rammer og rasjonaliteter som gir dem mening. Innenfor andre rammer og rasjonaliteter ville innholdet ikke gitt tilsvarende mening. Ved å anvende et regjeringperspektiv ble det også mulig å betrakte tekstene som uttrykk for "conduct of conduct". Det ble lettere å analysere dem ut fra hvordan de søkte å styre foreldre indirekte, slik jeg presenterer fedrekvoten i artikkel 1.

Begrepene validitet og reliabilitet er diskutert i forhold til kvalitative analyser blant annet fordi begrepet ofte knyttes til forholdet sannhet - ikke sannhet og en positivistisk vitenskapstradisjon (Taylor 2001). Validitet dreier seg om forskningens troverdighet og spørsmål om man som forsker gir et riktig bilde av virkeligheten. Sannhet i form av den "ene sannhet" er imidlertid vanskelig å håndtere innenfor fortolkende og reflekterende forskning. Dette er forskning som vektlegger muligheter for ulike tolkinger av samme materiale (Alvesson & Skjoldberg

1998; Kvale 2001), eller den peker på meningens kontingens (Taylor 2001). Validitet er likevel ikke irrelevant i forhold til slike analyser. Kvale (2001) argumenter for at en stor del av valideringen i kvalitative analyser dreier seg om håndverksmessig kvalitet i forskningspraksisen. En definisjon av validitet innenfor en slik forskningstradisjon er å betrakte det som data-materialets troverdighet i forhold til hvorvidt materialet gir grunnlag for uriktige konklusjoner (Hammersley & Atkinson 1995). Validitetsmessig er tekstene under lupen her verken mer eller mindre problematiske enn andre sosiale produkt (som intervju) (ibid). Kvale (2001) påpeker at validiteten styrkes ved gjentatte falsifikasjonsforsøk. Dette innebærer at andre forskere vurderer tolkningene og at forskningen knyttes til annen forskning. I datasett 1 resulterte analysen i artikkel 1. I artikkelen knyttes resultatet opp mot annen forskning. Artikkelen har også vært gjennom en fagfelle-vurdering som innebærer at andre forskere har vurdert og ikke avvist de tolkninger jeg har gjort. I så måte har tolkningene gjennomgått flere falsifikasjonsforsøk og validiteten styrkes.

I forhold til troverdighet stiller tekster seg i et noe annet lys enn f. eks intervjudata. Kvale (2001) viser at validitetsgrad henger sammen med om forskningen er gjennomført på en til-litsvekkende måte. Spørsmålet om hvorvidt man kan stole på forskningen og resultatene dekkes av begrepet reliabilitet (Taylor 2001). For intervjuer dreier dette seg om forskningssubjektets troverdighet, intervju-kvaliteten (ledende spørsmål, hva mente informanten), bruk av opp-taker, kvalitet på opptak og om transkripsjonen er til å stole på. Når det kommer til datasett 1s troverdighet skiller denne vurderingen seg i forhold til intervjudata. Spørsmålene er ikke ak-tuelle fordi datainnsamlingen ikke er preget av et samarbeid mellom forsker og den intervju-ede. Utfordringen ligger mer i den designmessige og den analytiske valideringen (Kvale 2001).

Datasett 2: Foreldreintervju

Datasett 2 er samlet inn for å belyse problemstilling B: hvilken indirekte styring det fleksible arbeidslivet representerer og problemstilling C: hvilken indirekte styring kjønnete foreldre-skapsdiskurser representerer. Datasettet består av dybdeintervju med foreldre som jobber i fleksible arbeidsorganisasjoner samlet inn i perioden 2005-2007. Intervjuene ble strukturert ved hjelp av intervjuguide. Materialet de genererte egnet seg for å besvare disse to problem-stillingene.

Det var et overordnet mål med intervjuene å få innblikk i hvordan foreldre i fleksible jobber praktiserte, opplevde og argumenterte for sine kombinasjoner mellom arbeid og omsorg i

denne settingen og i relasjon til familiepolitiske ordninger (se intervjuguide vedlegg 2). En bred inngang til intervjuene hvor foreldreskap, arbeid i det fleksible arbeidslivet og familiepolitikken diskuteres i sammenheng gir en mulighet til delvis å besvare problemstilling E ved hjelp av dette datamaterialet. Datasett 2 er grunnlaget for artikkel 2 om fleksibilitet og deltidsarbeid og artikkel 3 om freelancers bruk av barnehagen.

I forhold til problemstilling B utgjør materialet et ”nedenfra og opp- blikk” på den indirekte styringen foreldre er utsatt for i fleksible arbeidssituasjoner. Målet har vært å få innsyn i fleksible organisasjoners og arbeidsmarkeders virkemåte gjennom data som sier noe om hvordan foreldre opplever kombinasjonen av arbeid og omsorg i ”frie” arbeidssettinger (og dermed leve ut familiepolitikkenes arbeidslinje). Dette innebar også krav de utsettes for i forhold til arbeidet, hva de gjør og hvilket ansvar de beskriver i forhold til seg selv og arbeidet.

I forhold til problemstilling B ønsket jeg å belyse arbeidslivsfleksibilitet fra ulike sider. På den ene siden ønsket jeg informasjon som kunne gi innblikk i indirekte styring slik den foregår i fleksible organisasjoner. Her var det viktig for meg å nyansere den faglige diskusjonen som løp på den tiden da data ble samlet inn. På den ene siden var det problematiseringer av såkalte grådige organisasjoner og tidskulturer i forhold til barneomsorg. På den andre siden ble potensialet for bedre å kunne kombinere arbeid og omsorg som lå i fleksibiliteten understreket. Jeg hadde et ønske om å utforske videre relasjonen mellom fleksibilitet i arbeidssituasjonen og barneomsorg. Et fellestrekk ved diskusjonene som argumenterte for og imot fleksibiliteten var et fokus på kontroll som selvstyring og frihet i arbeidssituasjonen.

Utvalgsriterium nummer en var dermed at foreldrene måtte jobbe i fleksible arbeidssituasjoner preget av frihet og selvstyring. En annet aspekt som måtte belyses var fremveksten av kunnskapsintensiv og kreativ produksjon som sentrale trekk ved det nye arbeidslivet. Utvalgsriterium nummer to var å velge ut foreldre som kunne gi innblikk i kreativ og kunnskapsintensivt arbeid. Samtidig var det viktig å fange inn det karakteristiske norske skillet mellom offentlig sektor, preget av lav konkurranse, kvinnelig deltidsarbeid, mer regulerte arbeidsforhold og kvinnelig arbeidskraft, og privat sektor preget av konkurranse, risiko, hyppige jobbskift og kreativ kunnskapsproduksjon. Utvalgsriterium nummer tre ble dermed foreldre som befant seg i offentlig- og privat sektor. Jeg ønsket å utforske arbeidstakeres forhold til et fleksibelt arbeidsmarked fordi jeg var interessert i selve de markedsmessige mekanismene i et fleksibelt og til dels uregulert marked (eksempelvis ifht arbeidskontrakter) og hvordan

disse la premisser for foreldres organisering av barneomsorg. Å få tak i foreldre som kunne si noe om det å jobbe tett opp til markedet de leverte tjenester til og som kombinerte dette med barneomsorg ble utvalgsriterium nummer fire. Konsekvensene av disse momentene for småbarnsforeldre i relasjon til familiepolitikken var et tema som jeg mente ikke ble nok belyst, men like fullt interessant i forhold til diskusjoner om deregulering av arbeidsmarkeder [se f. eks Børve (2008)]. Utvalgsriterium nummer fem ble dermed at foreldrene måtte bruke eller ha brukt familiepolitiske ordninger. At jeg ønsket å belyse dette i et kjønnsperspektiv førte til at utvalgsriterium nummer seks ble at informantene måtte være både kvinner og menn.

For å møte utvalgsriteriene valgte jeg strategisk ut to utvalg som belyste skillelinjene. Det ene utvalget var småbarnsforeldre i en offentlig pleie-organisasjon som var omorganisert etter new public management-prinsipper. Spesielt interessant var det at organisasjonen hadde selvvalgt arbeidstid (bevegelig arbeidstid). Her var organisasjonen en viktig kontekst. Det andre utvalget bestod av freelancere som arbeidet som musikere og innenfor reklamebransjen som representerer "den kreative klasse" (Florida & Wrang 2008). Freelancerne ble valgt fordi de kunne gi innsyn i hvordan fleksible arbeidsmarkeder for kunnskap fungerte. De to gruppene skilte seg fra hverandre etter de nevnte utvalgsriteriene. I tillegg arbeidet ikke freelancerne i samme organisasjon, men forholdt seg til flere arbeidsgivere på samme tid eller kombinerte freelance-arbeid med jobb i organisasjoner. I løpet av intervjuene beskrev også enkelte av disse sine erfaringer med å jobbe i grådige kunnskapsorganisasjoner.

Utvalgsriteriene som ble brukt på selve informantene i disse to settingene var at de fortrinnsvis hadde små barn, og at det måtte være både kvinner og menn. I forhold til problemstilling C er dette et spesielt viktig poeng fordi jeg har ønsket å få innblikk i deres forståelse av eget foreldreskap i kombinasjonen med et fleksibelt arbeid og familiepolitiske ordninger. Det skulle imidlertid vise seg at småbarnsforeldre var vanskelige å finne i settingene, så noen foreldre hadde barn i kun skolealder.

Informantene ble rekruttert på ulikt vis i de to casene. I den offentlige pleieorganisasjonen spilte avdelingslederen en rolle som døråpner ved at vedkommende spurte informanter som møtte utvalgsriteriene i avdelingen om de var villige til å stille opp på frivillig basis for denne studien. Freelancerne krevde en annen framgangsmåte. Først kontaktet jeg reklamebyrå som kunne hyre inn freelancere, og disse ga meg telefonnummer til aktuelle informanter. En utfordring var imidlertid at det var få som kjente småbarnsforeldre som arbeidet som freelan-

cere. Freelancere ble også rekruttert gjennom snøballmetoden. Snøballmetoden viser til at informanter man har blir døråpnere for andre informanter (Andrews & Vassenden 2007). Det var en effektiv utvalgsmetode for disse personene som ellers var noe vanskelig å finne.

Foreldrene som arbeidet i den offentlige pleie og omsorgsorganisasjonen ble intervjuet først. Disse intervjuene inkluderte avdelingslederen. Intervjuet med avdelingslederen skulle gi informasjon om selve organisasjonen og hvordan ledelsen tenkte på og forholdt seg til ansatte med små barn. Det var en relativt høy gjennomsnittsalder på avdelingen, så det var litt problematisk å rekruttere relevante informanter. I alt ble det utført 10 lange livsverdenintervjuer (1-1,5 timer) med 7 ansatte. 3 stykker ble intervjuet to ganger²². Tre av foreldrene ble intervjuet to ganger for å få en supplerende forståelse av problematikker og forståelsesmåter som dukket opp i første intervjurunde. Jeg valgte disse ut på grunnlag av deres ulike kjønn, synspunkter og praksiser. Det ble utformet en ny intervjuguide til andre intervjurunde, mer tilpasset de spesifikke temaene jeg ønsket å diskutere, bl.a. foreldreskap. Disse var tilpasset foreldrenes svar i første runde. Å intervjuet to ganger validerer data og egne tolkninger (Hammersley & Atkinson 1995). Foreldrene ble intervjuet på arbeidsplassen sin.

Freelancerne ble intervjuet i etterkant av foreldrene i den offentlige pleie-organisasjonen. Dette materialet utgjorde til sammen 11 informanter (5 menn og 6 kvinner). Intervjuene foregikk for det meste i deres hjem, som også var deres arbeidsplass fordi alle hadde hjemmekontor. To intervju ble gjennomført på en arbeidsplass hvor informantene var leid inn, et intervju ble gjennomført på kafe og ett intervju ble utført på min arbeidsplass. Dette var i stor grad bestemt av praktiske og tidsmessige hensyn. Informantene hadde veldig ulik bakgrunn, noe som henger sammen med at det var vanskelig å rekruttere freelancere med små barn. De befant seg også i et relativt stort aldersspenn fra 25 til 47 år. Musikerne hadde universitetsutdanning. Av freelancerne som jobbet med reklame hadde enkelte 4-årig utdanning (ingeniør og bachelor i fine arts). Likevel var mange selv lærte i andre felt (f. eks grafikk, journalistikk) etter jobbene og oppdragene de hadde tatt på seg etter hvert. To grafikere var helt selv lærte. CV'en, nettverk og tidligere arbeid hadde i følge informantene stor betydning for hvorvidt man fikk jobb.

Gjennomføringen av intervjuene forløp slik at jeg oppsøkte informantene og intervjuet dem ved hjelp av en intervjuguide jeg hadde utviklet å forhånd. Denne var tilpasset de ulike ar-

---

²² Relevante egenskaper ved informantene presenteres i artikkel 2.

beidssituasjonene (se vedlegg 2). Fokuset var likevel på de samme temaene. De delvis strukturerte intervjuguidene med sine spørsmål skulle gi meg innblikk i forholdet mellom en fleksibel arbeidssituasjon, omsorgsorganisering i familien og bruk/forhold til familiepolitiske ordninger. Jeg stilte åpne spørsmål og prøvde å legge til rette for en intervjusituasjon med gjensidig refleksjon og samtale. Tema i intervjuene var egen arbeidssituasjon, hvordan kombinasjonen mellom arbeid og omsorg ble gjort og bruk av familiepolitiske ordninger.

Som en generell tilnærming til intervjumetode har jeg bygget på Kvaales (2001) forståelser av intervju som en prosess hvor informant og intervjuer sammen skaper en virkelighet. Dette er i tråd med mer vitenskapsteoretiske refleksjoner jeg har presentert. Jeg har likevel ønsket, gjennom å stille til dels åpne spørsmål, å slippe den intervjuedes stemme og egne refleksjoner til i større grad enn hva en svært strukturert intervjuguide ville tillatt. Jeg har ønsket et innblikk i den intervjuedes livsverden, forståelser og opplevelser.

Bruken av intervjuguide viser at analyseprosessen allerede er i gang før intervjuene tar til gjennom de føringer man legger i intervjuguiden. Disse er basert på tidligere forskning og hva man forventer å finne hos informantene. Å bruke intervjuguide fører til at man sikrer at alle får snakke om de samme tema. Dette øker forskningens validitet (McCracken 1988). Alle intervjuene ble tatt opp på bånd for å sikre datas reliabilitet. Senere ble de transkribert (ikke av meg). Enkelte av de transkriberte intervjuene hadde utskriveren hatt problemer med å gjengi ordrett fra båndet. Intervjuene var transkribert på en slik måte at det var mulig å finne tilbake til passasjer ved hjelp av nummer. I tilfeller med uklar transkripsjon hørte jeg selv på tapen i lesing av intervju - utskriftene. Dette bidro også til å heve reliabiliteten på studien.

Det er i stor grad de transkriberte intervjuene som er grunnlag for analysene som er gjort, selv om jeg er klar over at en del informasjon faller bort gjennom en slik transkripsjon. Dette er eksempelvis innblikk i kroppsspråk. Jeg har likevel utført intervjuene selv. I etterkant av nesten hvert eneste intervju har jeg notert meg inntrykk av intervjuene og spesielle forhold jeg bet meg merke i som jeg anser som relevant i forhold til analysen av materialet. Dette oppveier i noen grad bortfallet av informasjon gjennom transkripsjon. Et generelt inntrykk fra intervjuene er at informantene stilte opp med en åpen og positiv innstilling og et engasjement som gjorde det lett å få til en god samtale. Jeg opplevde at min egen status som småbarnsforelder lettet intervjusituasjonen ved at de jeg snakket med følte jeg hadde egne erfaringer på feltet.

Første steg i analysene var det Stauss og Corbin (1990: 62) beskriver som en åpen koding (open coding). Data brytes ned i mindre deler som blir gjenstand for sammenligninger og spørsmål (ibid). Jeg har gjort dette som en lesing på langs og på tvers (Haavind 2001: 174-176). En lesing på langs har betydd at hvert enkelt intervju har blitt lest for seg og jeg har isolert tema som jeg har ansett som relevante og interessante ved hjelp av fargekoder. Slike tema ble i hovedsak formet av (teoretiske) forforståelser og tema jeg ønsket å vite noe om i utgangspunktet. Dette var i hovedsak passasjer i teksten eller setninger hvor forelderen snakker om hvordan familien organiserer omsorgen for barna og bruken av de familiepolitiske ordningene, et tema som tid til barn og eget foreldreskap. Andre felt i teksten som ble kategorisert ved hjelp av fargekoder kunne være passasjer hvor informanten snakker om egen opplevelse av arbeid som kan relateres til de (teoribaserte) forståelsene jeg hadde fra tidligere (f. eks kontroll, desentralisering av ansvar). En lesing på tvers, betyr at jeg gjorde dette i alle intervjuene for så å kunne sammenligne de ulike intervjuene. Denne åpne kodingen var første steg i analysen. Coffey og Atkinson (1996) viser at en slik koding av data er en måte forskeren kobler materialet til de ideene og konseptene forskeren har om materialet. Kodingen er en forberedelse til selve fortolkningen av materialet (ibid). Allerede i dette stadiet av analysen skjer det et samspill mellom empiri og teoribaserte forståelser. Videre leste jeg teksten på nytt flere ganger, med et spesielt fokus på de kodede passasjene. I den videre analysen, refleksjonen og fortolkningen har det skjedd en abstraksjon i samspill med teori og koding. I passasjer hvor informanten har snakket om omsorgsorganisering kan jeg eksempelvis tolke at materialet også gir innblikk i moralske forståelser av eget foreldreskap. Jeg hadde for eksempel ikke i utgangspunktet tenkt så mye på ansvar, men gjennom slike analyser og fortolkninger av de transkriberte intervjuene ble abstrakte tema som ansvar, ansvarliggjøring og ansvarsfølelse tydelig.

I en lesing på tvers kan man sammenligne informanter med hverandre. En nærliggende sammenligning er mellom kvinner og menn; både i forhold til egne beskrivelser av hva de gjør, men også i fortolkningene deres av foreldreskap. I dette materialet så jeg tydelig at det var forskjeller i tidspraksiser mellom kvinner og menn og jeg gikk tilbake og søkte videre i forhold til forståelser eksempelvis ansvar. En slik lesning på tvers ga også grunnlag for hvordan jeg skrev om selvforsørgelse i artikkel 3 om freelancerne. Noen jobbet mye som freelancere, mens andre jobbet deltid. Hvordan kunne dette forklares? Det var forskjeller mellom de som hadde aleneforsørgeransvar og de som delte forsørgeransvaret og hadde en som var den finansielle sikkerheten i familien. Samtidig var det også tydelige forståelsesmessige forskjeller

mellom disse i forhold til beskrivelser av eget foreldreskap i relasjon til arbeidet og bruken av de familiepolitiske ordningene. En slik lesing på tvers, en sammenligning, la i samspill med behovet for teoretiske begreper og en parallell lesing av teori, grunnlaget for utviklinga av begrepet "temporal opportunity structure", som jeg brukte i artikkel 3.

Analysen av intervjumaterialet i datasett 2 må relateres til selve skriveprosessen. Jeg har blitt bevisst på betydningen av skriving for refleksjonen og fortolking. Skrivingens betydning for dataanalyse understrekes også av Coffey og Atkinson (1996: 109). De fastslår at: "*Writing actually deepens our level of analytic endeavour*". Skrivingen har vært et instrument for å spikke ut resonnement og gjøre tanken klarere. Skriving er ikke bare siste steg i forskningsprosessen, som formidling. Den er en viktig del av analyseprosessen fordi den gjør fortolking eksplisitte og røyker ut det implisitte i egne forståelser som ikke umiddelbart er forståelig for en annen leser. Tilgangen til en annen leser (veileder især) er likevel sentral. Samtidig må den samme skriveprosessen forstås ut fra at artiklene skulle publiseres i antologier. Utkast har blitt kommentert underveis. I artikkel 2 skjedde dette både av redaktører og av en gruppe bestående av alle bidragsyterne i antologien, som ved flere anledninger kommenterte et stadig mer ferdig tekstprodukt. Utkast til artikkel 3 ble kommentert av redaktørene og av "blind reviews". Artiklene har dermed vært gjenstand for vurdering underveis i prosessen. Samtidig har redaktørene kunnet kommentere slik at teksten ble tilpasset antologien den skulle være del av.

Datasett 3. Førskolelærer-data

Datasett 3 er brukt for å belyse problemstilling D om den indirekte styringen fra ekspertisen. Det var det teoretiske fokuset på ekspertise som utløste et ønske om å studere førskolelærere og deres forståelser. Dette innebærer et fokus på hvordan ekspertise og profesjoner spiller viktige roller i forhold til å forme våre meningsmessige handlingsrom. Samtidig var det lite forskning på nettopp dette temaet, som jeg vurderte som relevant i forhold til tematikken i de andre av avhandlingens artikler om forståelser av tid og tidsbruk. Materialet er basis for artikkel 4.

Materialet består av et tekstmateriale fra en spørreskjemaundersøkelse og dybdeintervju med 4 førskolelærere, og det er nærmere beskrevet i artikkel 4. Spørreskjematekstene bestod av korte nedskrevne svar på et åpent spørsmål hvor et utvalg førskolelærere ble bedt om å begrunne sitt svar på hva de mente var den beste oppholdstiden for barn i barnehagen. Ved at de

var skriftlige svar på spørsmål, var tekstsvarene ikke så ulike svar i intervju, men svært korte. Intervjuene²³ ble foretatt for å få en bedre forståelse av problematikene som disse tekstene avdekket. Intervjuguiden (se vedlegg 2) til disse ble utarbeidet ut fra funn i tekstene, men ble likevel gjennomført med en åpen tilnærming for at andre elementer enn de i spørreskjemaene skulle kunne komme fram. Utvalgsriteriet for disse informantene var at de hadde deltatt i spørreundersøkelsen²⁴, at de var både kvinner og menn og at de hadde tilkjennegitt ulike synspunkter i spørreskjema materialet. Intervjuene ble tatt opp på bånd, transkribert, anonymisert og analysert i etterkant.

Erfaringene med analysene i dette datasettet illustrerer fordelene med teknikktrianglering (Hammersley & Atkinson 1995). Teknikktrianglering innebærer en belysning av en problemstilling ved hjelp av ulike metoder/teknikker. Tekstanalysene som ble gjort med utgangspunkt i spørreskjema materialet ga en oversiktmessig forståelse og viste noen mønster i forståelser som var interessante. En kritikk rettet mot et førsteutkast på artikkelen var at det manglet en dybdeforståelse av fenomenet og mulighet til å se alternative forståelser og fortolkninger. Tekstmaterialet ble for ”spinkelt” i den forstand at det var lite å bygge mer dyptgående analyser på. Materialets validitet ble kritisert. Kritikken var årsaken til at jeg gjennomførte dybdeintervjuer med noen av førskolelærerne som hadde deltatt i spørreundersøkelsen for å diskutere funnene i spørreskjemaet, men også få utfyllende diskusjon og refleksjon om deres egne synspunkt. Et resultat som illustrerer betydningen av intervjudata for å oppnå dybdeforståelse var at ambivalens ble tydelig i intervjuene. Forståelser som ikke kom til uttrykk i spørreskjemaene kom til uttrykk i intervjudatamaterialet. Erfaringen fra analysen av datasett 3 gjorde meg bevisst på betydningen av intervju materiale for dybdeforståelser av fenomen, men også mulighetene for å kombinere kvalitative analyser fra spørreskjematekster med kvalitative analyser fra intervju. De korte tekstene hadde gitt meg et innblikk i problematikker og forståelser som kunne utdypes nærmere i dybdeintervju. Hammersley og Atkinson (1995) slår da også fast at en trianglering av datakilder bidrar til å gjøre resultatene mer valide. Fremgangsmåten underbygget fortolkningenes gyldighet.

Mer generelt har analysen av dette datasettet forløpt relativt likt med analysene av datasett 2. En forskjell er at analysene i dette materialet i større grad enn i datasett 2 hadde preg av eks-

---

²³ Intervjuene var tenkt å være på ca en halv time, men ble i realiteten på ca 1 time. Merk at jeg hadde en del informasjon om informanten fra spørreskjemaet.

²⁴ Informantene ble rekruttert ut fra informasjon de frivillig hadde gitt fra seg om navn og arbeidssted for evt. å bli med på en oppfølgingsstudie.

plorering av feltet. Det var et mål å frambringe noen kategorier som kunne si noe om førskolelærernes synspunkter på barns oppholdstid i barnehagen og gi noen forklaringer på disse. Etter den åpne kodingen av materialet analyserte jeg materialet ved hjelp av axial koding (axial coding) (Strauss & Corbin 1990). Axial koding bidrar til å spesifisere kategorier i form av å se på hvilke forhold som fører til et fenomen, til konteksten det er forankret i etc. (ibid: 97). To slike hovedkategorier jeg analyserte fram og som presenteres i artikkel 4 er barnehageargument og familieargument. Disse hadde igjen underkategorier. Kategoriene slik de forelå, ble diskutert opp mot endringer i sektoren og ansvarliggjøring av foreldre.

4.2.3 Forskningsetiske erfaringer

Forskningsetikk på et mer generelt nivå ble diskutert tidligere i kapitlet i forhold til vitenskapsteori. Her vil jeg presentere noen forskningsetiske erfaringer på et praktisk nivå, som jeg har gjort meg i løpet av prosjektet.

Datamaterialet er samlet inn i tråd med retningslinjene til NSD (Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste) og Lov om behandling av personopplysning. Slik intervjuguide ble utformet og spørsmål ble stilt og sett i forhold til materialets innhold, klassifiserer ikke materialet under sensitive personopplysninger. Sensitive personopplysninger er opplysninger om rasemessig eller etnisk bakgrunn, politisk, filosofisk eller religiøs oppfatning, at en person har vært mistenkt, siktet, tiltalt eller dømt for en straffbar handling, helseforhold, seksuelle forhold, og medlemskap i fagforeninger. I følge NSD er ikke dette prosjektet og dets materiale verken meldepliktig eller konsesjonspliktig slik det fremstår i dag.

Jeg vil imidlertid påpeke erfaringer ved bruk av digital optaker i begynnelsen av datainnsamlingen. De første intervjuene jeg gjorde ble tatt opp digitalt. Dette var meldt inn til NSD. NSD tok kontakt med meg og fortalte at dette forandret materialets karakter i forhold til personvern. Jeg måtte slette lydfilene jeg hadde for å imøtegå NSDs krav. Slik ble materialet heller ikke klassifisert som meldepliktig. De anonymiserte utskriftene og word- filene til disse kunne jeg beholde. I etterkant av samtalene med NSD har jeg ikke behandlet identifiserbare personopplysninger elektronisk. Resten av intervjuene er gjort med analog optaker. Kassetene har vært oppbevart innelåst og vil bli avmagnetisert etter prosjektets ferdigstilling.

Det har vært viktig for meg å presisere overfor informantene at deltaking i studien har vært frivillig. For å sikre informert samtykke har jeg ved kontakt med informanter i tillegg til

muntlig informasjon, sendt et kort informasjonsskriv satt opp i henhold til retningslinjer fra NSD²⁵. Også konfidensialiteten ved å være med har blitt understreket. Informantene skulle føle seg trygge på at informasjonen de kom med ikke skulle bringes videre, knyttet til dem som person. Informasjon som har kommet fram i intervjuene av mer personlig karakter har ikke blitt brukt i analyser og vil bli behandlet konfidensielt. Å anonymisere materialet sikrer også konfidensialitet. For eksempel har jeg gjort dette klart for informantene før intervjuet startet. Jeg har opplyst om at informanten ikke trenger å oppgi eget navn i intervjuet. I transkripsjon av intervjuene ble alle informantene anonymisert. Det finnes ikke navneopplysninger i de transkriberte intervjuene. I bruken av intervjumaterialet har jeg alltid anonymisert og informanter gjennom fiktive navn. Også organisasjonen jeg har beskrevet ble anonymisert. Jeg har forandret på personopplysninger i bruken av data, slik at det ikke skal være mulig å bli gjenkjent. I et tilfelle hvor jeg anså en informant for å være en nøkkelinformant med en noe spesiell situasjon diskuterte jeg dette eksplisitt i forhold til å bruke vedkommendes noe mer gjenkjennbare situasjon i analysene, noe vedkommende samtykket til.

---

²⁵ http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/informasjon.html

5. Problemstillingen, artiklene og diskusjon

5.1 Innledning

I første del av dette kapitlet presenteres hvordan problemstillingen belyses av avhandlingens artikler. Den overordnede problemstillingen spør hvilke begrensninger og muligheter det ligger i familiepoltikkens likestillingsprosjekt, sett i et regjeringsperspektiv. Den er presisert i underproblemstillingene A-E, hvor problemstilling E i det videre belyses i gjennomgangen av A-D. Denne delen i kapitlet avsluttes med en kort presentasjon av forslag til videre forskning. Siste del av kapitlet er viet en kort oppsummering og en diskusjon som knytter analysen til likestillingsparadokset.

5.2 Familiepoltikkens indirekte styring

Problemstilling A spør hvilken indirekte styring familiepoltikken representerer overfor foreldre i forhold til velferdsstatens likestillingsprosjekt. Likestillingsprosjektet er i avhandlingen definert som ambisjonen om at begge foreldre skal kunne kombinere lønnet arbeid/selvforsørgelse med barneomsorg. Den baserer seg på arbeidslinjas prinsipper som i familiepoltikken settes i arbeid gjennom ordningene den tilbyr: barnehager, fedrekvote foreldrepermisjoner og opptjeningsrettigheter. Disse ordningene er viktige fordi de i seg selv strukturerer foreldres valgmuligheter. Fokuset i avhandlingen er imidlertid på den indirekte styringen (conduct of conduct) arbeidslinja representerer og som regulerer foreldres frihet. Friheten reguleres ved at arbeidslinja søker å påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom (den produserer et meningsmessig repertoar ifht. rett, galt, moralsk, ansvar etc.). Dette betyr at arbeidslinja styrer indirekte gjennom å definere et individuelt ansvar for selvforsørgelse på den ene siden og ansvar for barneomsorg på den andre (Johansen & Rantalahio Under arbeid). Det kan være flere grunner til at mødre og fedre kombinerer arbeid med barneomsorg. En opplagt grunn er økonomi. Likevel bidrar arbeidslinja som indirekte styring til at kombinasjonen av betalt arbeid med barneomsorg oppleves som rasjonell, riktig og ansvarlig av foreldre. Slik bidrar arbeidslinja til at befolkningen indirekte styres mot en viss definisjon av likestilling og viser samtidig mulighetene i indirekte styring.

Likevel, staten kan ikke tvinge noen inn i denne kombinasjonen. Staten kan ikke diktere hvem i familien som påtar seg ansvaret for omsorg eller forsørging eller hvordan kombinasjonen skal løses både på et individuelt - eller familienivå. Det er et "slingringsmonn" i systemet, en

frihet som muliggjør andre praksiser og forståelser enn den familiepolitikken arbeidslinje ønsker. Friheten påvirker også hvordan staten kan forholde seg til likestilling i arbeidslivet i forhold til omsorg. Det er problematisk å styre likestillingsprosesser i arbeidslivet direkte fra statlig hold. Direkte styring kan oppfattes som uønsket statlig innblanding og evt. et brudd mot styringsretten²⁶.

Dette er utgangspunktet for artikkel 1: *"Far som familiepolitikken trojanske hest. Fedrekvoten som maktteknologi"*, som er basert på datasett 1, de familiepolitiske tekstene. Artikkelen forteller om hvilke indirekte strategier staten kan bruke for å påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom og dermed også praksiser, slik at de blir i tråd med arbeidslinja. Artikkelen viser hvordan familiepolitikken spiller en rolle i den indirekte styringen av det norske arbeidslivet gjennom definisjoner av ansvar (og av-svar). I forhold til den overordnede problemstillingen viser artikkelen hvordan velferdsstaten tar i bruk indirekte styringsstrategier i familiepolitikken som skal styre foreldre mot oppfyllelse av likestillingsprosjektet.

Samtidig diskuterer artikkel 1 til slutt hvorvidt dette er en vellykket styringsstrategi. Forskning bl.a. Bekkengen (2002) og Haavind (2006), argumenterer for at menn har blitt mer orientert mot sine barn; de har endret mentalitet. Den indirekte styringen kan derfor sies virke, noe som belyser potensialet i denne måten å styre på. Et poeng er imidlertid at menns barneorientering ikke nødvendigvis får konsekvenser for likestillingen mellom menn og kvinner. Det har skjedd en endring menns mentalitet, men endringen ser ut til å ha tatt en egen vending mot mer barnesentrering. Kvinner får og tar fremdeles størsteparten av omsorgsarbeidet i familien. Dette støttes av analysene i artikkel 2 og 3. Styring av meningsmessige handlingsrom ser dermed ut til å ha sterke elementer av uforutsigbarhet ved seg som representerer en begrensning for statlig innflytelse gjennom indirekte styring, og dermed også muligheten til å oppfylle likestillingsprosjektet. Tråden tas opp avslutningsvis.

Artikkelen problematiserer også familiepolitikken endringskraft i forholdet til å endre arbeidslivets strukturelle arbeidstakernorm ved hjelp av denne individualiserende strategien. Den spør om ansvaret er for stort til å håndteres på individnivå. Problemene med arbeidstakernormen i møte med foreldres omsorgsansvar belyses ytterligere i artikkel 3. Slik relateres

---

²⁶ <http://www.nho.no/loenn-og-tariff/styringsrett-article4437-69.html>: Bedriftens rett til å lede, fordele og kontrollere arbeidet, og retten til å ansette og si opp arbeidstakere. Styringsretten begrenses av lover, avtaler, praksis m.m.

artikkel 1 og artikkel 3 til hverandre og gir en åpning til å diskutere likestillingsparadokset i skjæringsfeltet mellom familiepolitikk og arbeidslivets prosesser.

Kort oppsummert viser artikkel 1 hvordan familiepolitikken indirekte styrer foreldre for å nå målet i arbeidslinja og likestillingsprosjektet. Det individualiserte ansvaret som pålegges foreldre fra statens side skal likevel praktiseres i en frihet som søkes regulert fra flere hold, i tillegg til at foreldre selv kan yte motstand. Friheten er heterogent styrt. De følgende problemstillingene vil ta utgangspunkt i nettopp dette ved at de gir innblikk i den heterogent regulerte friheten som familiepolitikken "treffer": dette blir åpningen for å si noe om hva familiepolitikken likestillingsprosjekt "støter borti" og generer et likestillingsparadoks.

5.3 Indirekte styring i det fleksible arbeidslivet

Problemstilling B spør hvilken indirekte styring fleksible arbeidsorganisasjoner og fleksible arbeidsmarkeder representerer, og den belyses i artikkel 2 og artikkel 3. Artikkel 2 heter "*Fleksibilitet som utfordrer til mødres deltidsarbeid*" og artikkel 3 heter "*Day care, flexible workers and the combination of work and childcare*". Begge artiklene er basert på datasett 2. Artiklene viser hvordan arbeidslivet bidrar til å regulere friheten til foreldre som skal kombinere arbeid med omsorg.

Artikkel 2 analyserer hvordan foreldre kombinerer arbeid med omsorg som arbeidstakere i en enhet ved en offentlig omsorgsorganisasjon med bevegelig arbeidstid som gir den enkelte ansatte høy grad av frihet til å selv å bestemme organiseringen av arbeidstida. Den selvvalgte arbeidstida i denne enheten representerer en indirekte styring av foreldrene fra organisasjonens side. Organisasjonen legger til rette for frihet i arbeidssituasjonen ved at foreldre selv i stor grad kan velge når de vil jobbe. Samtidig søker organisasjonen å påvirke foreldrenes arbeidstidsvalg ved å definere riktige tidsprioriteringer. De ansatte ansvarliggjøres i forhold til å organisere arbeidet best mulig ut fra pasientenes behov. Organisasjonen ønsker å regulere de ansattes frihet og meningsmessige handlingsrom ved å definere riktig organisering av egen arbeidstid. Organisasjonen tilrettelegger dermed for at foreldre tar de riktige valgene, sett fra dens perspektiv. Tidligere forskning har vist at ansvarliggjøring av ansatte kan føre til at organisasjonene blir grådige (Rasmussen 2000). Foreldrene i organisasjonen er underlagt en organisasjonsmessig styring som kan gjøre kombinasjonen av arbeid og omsorg problematisk og motarbeide familiepolitikken likestillingsprosjekt.

Artikkelen viser imidlertid at foreldrene benytter muligheten som ligger i den selvvalgte arbeidstida til å tilpasse arbeidssituasjonen til det å yte omsorg på hjemmebane. Dette flettes sammen med bruken av de familiepolitiske ordningene. For foreldrene er den bevegelige og selvbestemte arbeidstida en ”god” fleksibilitet som gir store muligheter til å kombinere arbeid og omsorg. Foreldrene jobber så mye de skal, men arbeidstidsordningen tilpasses ofte omsorgsbehovene på hjemmebane. Friheten i den selvvalgte arbeidstida muliggjør valg ut fra andre rasjonaliteter enn organisasjonens.

I forhold til den overordnede problemstillingen kan denne organisasjonsmessige, indirekte styringen som organisasjonens fleksibilitet produserer, tilsynelatende være en kilde til medmakt for familiepolitikkenes likestillingsprosjekt ved at den letter kombinasjonen av arbeid og omsorg for foreldrene. Å selv skulle velge arbeidstid gjør det mulig å velge ut fra andre rasjonaliteter enn den organisasjonen drifter ut fra. Selvstyring av ansatte trenger ikke nødvendigvis gjøre arbeidet grådig på tid. Artikkelen viser imidlertid at mødrene skiller seg fra fedrene ved at de jobber deltid i kombinasjon med den fleksible arbeidstidsordningen. Deltidsproblematikken sees ofte som del av likestillingsparadokset. Artikkelen viser at kombinasjonen av organisasjonsmessig fleksibilitet og forståelser av foreldreskap spiller sammen. De familiepolitiske ordningene, som mer kan forstås som direkte styring, flettes også inn i denne praksisen. I sum viser dette noe av kompleksiteten i den heterogent regulerte friheten som velferdsstatens likestillingsprosjekt ”treffer”. Mødrenes deltidsarbeid vil jeg vende tilbake til i pkt 5.4.

Artikkel 3 belyser også problemstilling B, men er mer fokusert på prosessene i arbeidsmarkedet, selv om også organisasjonsprosesser behandles. Analysene av intervjuene med freelance-re viser på et plan, samspillet mellom å jobbe som selvstendig næringsdrivende og foreldrenes bruk av barnehage. Arbeidssituasjonen er ofte vanskelig å kombinere med omsorg for foreldrene. Barnehagen er en av de viktigste ordningene som skal lette kombinasjonen av arbeid og omsorg for foreldre. Et viktig funn er at barnehagebruken for foreldrene ikke nødvendigvis oppveier tilsynsbehovet som arbeidssituasjonen genererer.

På et annet plan viser artikkel 3 den indirekte styringen av foreldre i både arbeidsmarkedet og gjennom organisasjonsmessige kontrollformer. Dette belyser problemstillingen. Sentralt står direkte og indirekte markedsstyring og ansvarliggjøring. Normalarbeidstakeren som ligger til grunn spiller en viktig rolle i den indirekte styringen av foreldrene. De jobber i et fleksibelt marked (og noen i organisasjoner) basert på en arbeidstakerform som ikke tar høyde for om-

sorgsforpliktelse. ”The ideal career worker” (Crompton 2006) ligger til grunn for markedets virkemåte og rasjonalitet. For å lykkes i dette markedet var tilgjengelighet og synlighet veldig viktig, med andre ord tidkrevende praksiser som vanskeliggjør omsorgsarbeid. Ved å betrakte denne normalarbeidstakernormen som grunnleggende for hvordan dette arbeidsmarkedet virker, blir det mulig å se at selve arbeidsmarkedet blir av-svarliggjort for reproduksjon. Markedet virker etter en rasjonalitet som gjør reproduksjon irrelevant for markedets virkemåte. Rasjonaliteten tilsier at arbeidstakeren må gjerne ha omsorgsansvar, men det er ikke markedets ansvar hvis arbeidstakeren taper på dette. Omsorg blir et individuelt ansvar. Et viktig poeng er imidlertid at andre i markedet (kunder og organisasjoner) tjener på en individualisering av omsorgsansvaret.

Arbeidsmarkedet representerer også en høyst direkte og konkret styring av freelancerne gjennom mekanismer som bl.a. tilsier at hvis man ikke tar jobben, går den til noen andre eller at man måles ut fra tidligere prestasjoner og villighet. Dette synliggjør at indirekte og direkte styring bør betraktes i sammenheng. Ut fra funnene i artikkel 3 tydeliggjøres det imidlertid at normalarbeidstakernormen, med dens iboende krav reflekterer disse forholdene og blir en indirekte styring. Den indirekte styringen sees også i markedskulturen med forventninger og normer som forstås av freelancerne som grunnleggende for å kunne lykkes og bli selvforsørget. Denne indirekte styringen regulerer foreldres frihet gjennom å sette rammer for hvordan de forstår hva som skal til for å lykkes. Å bruke mye tid på jobben er et viktig aspekt.

Problemer med å kombinere arbeid og omsorg forsterkes i denne settingen av en sterk individualisering av ansvar, som legger ytterligere press på tidsbruken. Dette er for freelancerne ansvaret for egen arbeidssituasjon og karriere, men også ansvaret for selvforsørgelse. Freelancerne som hadde arbeidet i kunnskapsorganisasjoner fortalte på sin side om et sterkt individualisert ansvar overfor kunder og prosjekter. Dette førte til lange arbeidsdager og vansker med å kombinere arbeid og omsorg. Ansvarliggjøringen av ansatte har et motsatt utfall for disse foreldrene enn for foreldrene den offentlige pleie-organisasjonen i artikkel 2. Også i denne settingen arbeidet kvinner deltid, noe jeg vender tilbake til i del 5. 4.

I følge arbeidslinja i familiepolitikken skal deltaking i arbeidslivet være et viktig botemiddel på den manglende likestillingen i samfunnet fordi selvforsørgelse bidrar til uavhengighet. Artikkel 3 viser paradoksalt nok hvordan et sentralt element i løsningen, det fleksible arbeidslivet (marked og organisasjoner) representerer en strukturell motkraft til familiepolitikken

likestillingsprosjekt, som vektlegger muligheten til å kombinere betalt arbeid med omsorg. Arbeidsmarkedet virker både gjennom direkte og indirekte styring av ”spillerne”. Markedskravene er strukturelle hindre for at strategien som posisjonerer fedre som familiepolitikens trojanske hest ikke lykkes jf artikkel 1. Å skulle innta en omsorgsvennlig mentalitet (jf den trojanske hest) i et marked med mye arbeidskrafttilbud innebærer en stor risiko for ikke å få arbeid og inntekt. Det er alltid noen andre som kan ta jobben hvis man ikke stiller opp. I tillegg fylles det meningsmessige handlingsrommet med supplerende forståelser av riktig tidsbruk. Artikkel 3 viser at et sentralt element for å forstå likestillingsparadokset er markedets av-svar for reproduksjon som individualiserer ansvaret for omsorg og bidrar til at arbeidstakere med omsorgsansvar (i stor grad kvinner) blir tapere i konkurransen. Familiepolitikens likestillingsprosjekt begrenses dermed av reguleringen av friheten som arbeidslivets styring representerer.

5.4 Kjønnede foreldreskapsforståelser og foreldres valg

Problemstilling C spør hvilken indirekte styring kjønnede foreldreskapsforståelser representerer. Problemstillingen belyses også gjennom artikkel 2 ”*Fleksibilitet som utfordrer til mødres deltidsarbeid*” og artikkel 3 ”*Day care, flexible workers and the combination of work and childcare*”. I begge artiklene er mødres deltidsarbeid inngangen til problemstillingen.

I del 5.2 viste artikkel 2 at fleksibilisering av arbeidstida kan gi mulighet til å kombinere arbeid med omsorg. Både mødrene og fedrene i artikkelen forår det som viktig og ikke minst riktig å bruke tid med barna. I så måte gjenfinnes ”tid til barn-diskursen”, som viser at tid brukt på barn er sentralt i et ansvarlig og barneorientert foreldreskap. Fokuset på tid brukt med barn finner sin parallell i vektlegginga av fedres tid brukt på barn i selve familiepolitikken, jf artikkel 1. Selv om både mødrene og fedrene i artikkel 2 legger vekt på det moralsk gode ved å tilbringe tid med barna og tilkjenne gir lave jobb-ambisjoner, viser artikkelen at foreldreskapsdiskurser er kjønnede. Dette viser seg i ulike mors- og farspraksiser i møte med fleksibiliteten og den selvstyrte arbeidstida. Mødrene kombinerer organisasjonsmessig fleksibilitet og deltidsarbeid. Kombinasjonen gjør det enda lettere å ta ansvar for familielivets flyt (omsorg) og realiseringen av det gode liv. Fedrene viser en barneorientert mentalitet (som fedrekvoten oppfordrer til) men jobber likevel fulltid. En slutning å dra er at foreldreskapsdiskurser som vektlegger tid og tidsbruk ansvarliggjør kvinner i forhold til omsorg på en annen måte enn menn, slik Ellingsæter (2004) har argumentert for. Kjønnede foreldreskapsdiskurser gjenfinnes også i artikkel 3. Funnene viser at organisasjonsfleksibiliteten (re)produserer

kjønnsforskjeller i møte med kjønnede foreldreskapsdiskurser. I dette samspillet mellom organisasjonsmessig fleksibilitet og forståelser av foreldreskap, finnes en motmakt til familiepolitikkenes likestillingsprosjekt. Kjønnede foreldreskapsdiskurser bidrar til å regulere friheten gjennom definering av foreldres meningsmessige handlingsrom. Riktige og gode mødrepraksiser, spesielt sett i forhold til tidsbruk, er ikke nødvendigvis er det samme som riktige og gode fedrepraksiser. I denne rammen må kvinners deltidsarbeid forstås, en arbeidstidspraksis som knyttes til likestillingsparadokset.

Artikkel 2 og 3 belyser også hvordan nyere foreldreskapsdiskurser ansvarliggjør foreldre ved at foreldreskapet forstås som selvvalgt. Også dette får konsekvenser for arbeidstidspraksiser. Å få barn er et prosjekt man frivillig har gått inn i, og dette valget får konsekvenser for egen tidsbruk. Å ta ansvaret for barnevalget innebærer å prioritere ned egne ambisjoner og tid brukt på jobb. Artikkel 3 viser vanskelighetene ved en slik prioritering i møte med fleksible arbeidsmarkeder og organisasjoner. Deltidsarbeid i form av freelancing er for noen av mødrene, en individualisert strategi for å kunne ta ansvaret. Ved å vektlegge ansvaret for tidsbruk som del av et ansvarlig moderskap blir deltidsvalget gjennom freelancing høyst rasjonelt og moralsk riktig. Analysene i artikkelen viser imidlertid at et moralsk riktig moderskap ikke utelukkende dreier seg omsorg og tid brukt på barna. Et moralsk riktig og rasjonelt foreldreskap (mødreskap) kan også innbefatte forsørgelse (tjene penger). En vektlegging av godt foreldreskap som forsørgelse ser ut til å lette kombinasjonen av et tidkrevende arbeid med det å yte omsorg. En slik vektlegging ser ikke ut til å generere like dårlig samvittighet overfor barna i forhold til tidsbruk. Forståelser av foreldreskap som vektlegger forsørging kan dermed virke som en medmakt i forhold til likestillingsprosjektet.

I forhold til den overordnede problemstillingen viser artikkel 2 og 3 at familiepolitikkenes likestillingsprosjekt, treffer foreldre som definerer eget foreldreskap og ansvar på måter som kan vanskeliggjøre kombinasjonen av fulltidsarbeid og omsorg. Slike forståelser regulerer også foreldrenes frihet, selv om det er vanskelig å peke på en spesifikk kilde til denne styringen annet enn generelle samfunnsmessige diskurser om foreldreskap. De kjønnede aspektene belyser hvordan en slik regulering av frihet er kjønnet. Mødrene tar ansvar for at familiens hverdagsliv skal ”gli lettere”. Analysene i artiklene tyder på at mennene i større grad enn kvinnene tar ansvar for familiens forsørgelse, og at en slik omsorgsforståelse er lettere å kombinere med fulltidsarbeid. Ansvaret for kombinasjonen betalt arbeid – omsorg som ligger i arbeidslinja, praktiseres i en frihet regulert av foreldreskapsforståelser som ansvarliggjør kvinner mer

enn menn i forhold til tid brukt på barn. Kvinner møter således en dobbel ansvarliggjøring som definerer deres meningsmessige handlingsrom. På den ene siden har de jf arbeidslinja ansvar for å kombinere selvforsørgelse med omsorg. På den andre siden ansvarliggjøres kvinner i forhold til tidsbruk av kjønnede foreldreskapsdiskurser. Deltidsarbeid blir en individualisert strategi for å møte det doble og konkurrerende ansvaret.

5.5 Kunnskap, profesjon og styring av styring

Problemstilling D spør hvilken indirekte styring profesjoner og ekspertise representerer. Slike grupper bidrar gjennom definisjoner, forståelser og kunnskap blant annet om barns beste, samt en kolportering av disse, til å forme foreldres meningsmessige handlingsrom. Derfor er det interessant å utforske profesjoners forståelser som kan relateres til foreldres kombinasjon av lønnet arbeid og omsorg. Problemstillingen belyses av artikkel 4 ”*Førskolelærere og barns oppholdstid i barnehagen*” som baserer seg på datasett 3. Førskolelærere utdannes gjennom statlig finansierte studier. De jobber i en statlig finansiert sektor og skal (i tillegg til mange andre samfunnsoppdrag) bidra til å muliggjøre kombinasjonen mellom arbeid og omsorg for arbeidende foreldre. Førskolelærere er familiepolitikkens agenter i arbeidet med likestillingsprosjektet og deres forståelser blir dermed interessante.

Artikkel 4 studerer forståelsene førskolelærere har av hva som er den beste oppholdstida for barn i barnehagen. Analysene viser at det er flere oppfatninger av hva som regnes for å være en bra oppholdstid for barna. Noen argumenterer for kort oppholdstid, noen for lengre tid og andre mener at dette er et spørsmål som foreldrene selv bør finne ut av. En forklaring som gis for at barnas tid i barnehagen burde begrenses var at barna burde være mer sammen med foreldrene. Det var nettopp slike forståelser som bidro til at deltidsvalget for mødre i artikkel 2 og 3 ble opplevd som meningsfulle. Samtidig finnes argumenter for at barna gjerne kan ha lange dager i barnehagen.

Førskolelærernes forståelser er med andre ord ikke entydige. Sett som indirekte styring kan de være både til hinder og til støtte for det velferdsstatlige likestillingsprosjektet, og således både medvirke og motvirke til dannelsen av likestillingsparadokset. Profesjoners forståelser representerer både en motkraft og en medkraft for familiepolitikkens likestillingsprosjekt. De kan bidra til at foreldre både styres mot og fra likestillingsprosjektet. Førskolelærerne beskriver at foreldre søker råd hos dem. De får en rådgivingsfunksjon i forhold til foreldrene som indike-

rer hvordan en slik indirekte styring praktiseres. I rådgivings situasjonen kan slike forståelser forhandles.

Artikkelens bakgrunn er en barnehagesektor som har vært gjenstand for omorganisering og hvor New Public Management har spilt en sentral rolle. Slik finner denne artikkelen sin parallell i de endringene i offentlig sektor som beskrives i artikkel 2. Artikkel 4 knyttes således sammen med avhandlingens generelle fokus på fleksibiliseringsprosesser i arbeidslivet. Også i barnehagesektoren har man vektlagt større brukerstyring og valgfrihet [se f.eks (Rantalaho 2010a)]. Derfor gjør artikkelen et poeng ut av at flere av førskolelærerne definerer hele problemstillingen om barns oppholdstid som å tilhøre foreldrene. Foreldrene må selv velge hva de mener er best. Igjen rettes fokuset på foreldres kontekst for valg. Det kan være foreldres arbeidslivskontekst (jf artikkel 2 og 3), det kan være kjønnete foreldreskapsdiskurser (jf artikkel 2 og 3) og statlig styring. I tillegg medvirker førskolelærere selv til å forme foreldres meningsmessige handlingsrom. De bidrar til å regulere foreldrenes frihet. Det sentrale i er forskyvingen av ansvar som skjer gjennom en slik prosess. Profesjonen blir gjenstand for en ansvarliggjøring når oppholdstida defineres som et rent foreldrespørsmål.

5.6 Videre forskning

Gjennomgangen til nå reiser flere spørsmål som kan danne grunnlag for videre forskning. En videre utforskning av familierpolitikkens styring i mitt teoretiske perspektiv ville være interessant. Dette gjelder en videre utforskning av forholdet og samspillet mellom direkte og indirekte styring mot likestilling i familierpolitikken. Samtidig har jeg ikke behandlet den norske familierpolitikkens ambivalens og dualisme. Jeg ser imidlertid at dette hadde vært interessant å utforske videre i et regjeringsspektiv, som indirekte styring.

Det er også mulig å studere andre diskurser som kan påvirke foreldres meningsmessige handlingsrom. Empiriske studier som omhandler forholdet mellom foreldre (mødre og fedre) og ekspertise og ekspertisens blikk hadde også vært nyttige. Hvilken rolle spiller psykologer, kostholdsekspertiser og adferdsterapeuter i foreldres konstruksjon av eget foreldreskap og omsorgspraksiser? Hvilken rolle spiller avisspalter og bøker som foreldre kjøper og leser om oppdragelse av barn på foreldres forståelser av god omsorg og godt foreldreskap? Hvordan forholder foreldre seg refleksivt til slike diskurser når de skal kombinere betalt arbeid og omsorg? Et spørsmål kunne være hvordan slik kunnskap virker på mødres (foreldres) tidspraksiser som valg av deltidsarbeid. Et generasjonsfokus på dette hadde vært spesielt spennende.

Hvordan virket ekspertisen på tidligere generasjoners mødre (og fedre) i forhold til dagens mødre og fedre? Å studere hvordan kunnskap treffer ulikt etter dimensjoner som klasse, kjønn og etnisitet kan og være tema for en oppfølgingsstudie.

Samtidig har jeg i denne avhandlingen hatt et sterkt fokus på hva som gir familiepolitikken motstand. Det hadde vært aktuelt å utdype familiepolitikkenes medmakt i større grad enn artiklene gir mulighet til; gjerne sett i sammenheng med mer direkte former for statlig styring.

Gjennom å bruke regjeringperspektivet blir mangfoldet og heterogeniteten i samfunnet tydelig, men også knyttet til hvordan det fra styringshold håndteres. Å bruke regjeringperspektivet til å studere heterogeniseringsprosesser i det norske samfunnet med vekt på etnisitet og seksuell legning i forhold til arbeidslinja hadde dermed vært relevant å studere. Betyr for eksempel en ytterligere heterogenisering av frihetens regulering at arbeidslinja (i familiepolitikken) svekkes eller styrkes?

I et mer generelt velferdsstatlig perspektiv er det behov for en ytterligere utforskning av forholdet mellom arbeidslivets av-svar og familiepolitikkenes arbeidslinje for å få bedre forståelse av hvordan ansvarliggjøringsprosesser og av-svarliggjøringsprosesser som skjer på et strukturelt nivå forplanter seg ned i systemet og blir individers ansvar. En slik inngang ville kunne brukes for videre diskusjoner om familiepolitikkenes rolle i en post-industriell økonomi. Med denne tilnærmingen risikerer en ikke et for sterkt fokus på selve familiepolitikken, det være seg verken ”kvinnevennlig”, ”fedrevennlig”, ”barnevennlig” eller ”familievennlig” i forhold til å løse fremtidens velferdsstatlige omsorgsutfordringer i et likestillingsperspektiv.

5. 7 Oppsummering og diskusjon

5.7.1 Kort oppsummering

Avhandlingen startet med ønsket om å studere den norske familiepolitikkenes likestillingsprosjekt. Likestillingsprosjektet uttrykker velferdsstatens ambisjon om at alle, både kvinner og menn, skal kunne kombinere betalt arbeid og å yte omsorg. Likestillingsprosjektet henger sammen med den sosialpolitiske arbeidslinja i Norge, som av ulike grunner ser at flest mulig av borgere i arbeidsfør alder forsørger seg selv i arbeidsmarkedet og blir selvstendige.

Bevegggrunnen til å utforske familiepolitikkenes likestillingsprosjekt er spriket mellom rausede ordninger og rettigheter som skal hjelpe foreldre til å få til denne kombinasjonen på den ene

siden og på den andre siden at Norge på andre likestillingsparametre scorer dårlig. Et eksempel er den høye andelen mødre som arbeider deltid i Norge i forhold til fedre. Spriket mellom rettigheter og praksis har blitt omtalt som Norges likestillingsparadoks. Jeg har i avhandlingen belyst hva familiepoltikkens likestillingsprosjekt butter imot i møte med den sosiale virkeligheten, sett i et regjeringsperspektiv. Jeg har likevel også pekt på elementer som representerer medmakt for likestillingsprosjektet, sett i samme perspektiv. Problemstillingen er basert på tidligere forskning og belyser problematikken ut fra forhold i familiepoltikken selv, det nye arbeidslivet, foreldres relasjon til barna, ekspertise og i samspillet mellom disse feltene. Problemstillingen tar høyde for relasjoner langs aksene mikro – makro og politikk - praksis.

Problemstillingen ble teoretisk operasjonalisert ved hjelp av regjeringsperspektivet. Perspektivet ble valgt av flere grunner. Det egner seg til en bred tilnærming, blant annet om hvordan man i analyser av familiepoltikk kan integrere prosesser i det nye arbeidslivet. Flere teoretiske, men sammenhengende momenter har preget arbeidet med å analysere problemstillingen og til å koble avhandlingens artikler sammen. Det første er forståelsen av sammenhengen mellom frihet og styring. Frihet karakteriserer vårt samfunn. Et hovedspørsmål er hvordan staten kan styre medborgerne mot likestilling en situasjon preget av frihet. Staten kan ikke tvinge noen og vektleggingen av frihet begrenser hvor stor direkte inngripen som tillates i individers liv.

Teoretisk håndteres problematikken slik at det er friheten som styres og reguleres. Virkeligheten kan betraktes som en regulert frihet. En viktig måte regulering av frihet skjer på er gjennom indirekte styring rettet mot folks meningsmessige handlingsrom. Målet er at denne styringen rettes mot, tar riktige valg. Styringen rettes dermed mot følelser vurderinger av rett og galt, normalitet, forståelser av det rasjonelle og irrasjonelle og ansvar.

Et annet teoretisk poeng jeg har vektlagt i arbeidet, er at objektene for styring er gjenstand for indirekte styring fra ulike hold. Det er ikke kun familiepoltikken som søker å påvirke foreldre. Foreldre befinner seg i et stadig varierende "kraftfelt" bestående av styring fra ulike hold og egen agens. Friheten er heterogent regulert. På denne måten favner det teoretiske perspektivet en samfunnsmessig heterogenitet som kan reflektere de ulike feltene foreldre forholder seg til (arbeidsliv, velferdsstat, familie/foreldreskap etc). Artikkelen belyser noen valgte elementer i denne styringen, både i familiepoltikken selv, i prosesser i arbeidslivet, i kjønnete

foreldreskapsdiskurser og i betydningen av ekspertise og profesjon. I lys av en stadig økende samfunnsmessig heterogenitet i Norge (f. eks etnisitet), er dette relevant.

Jeg har vektlagt søken etter å regulere noens frihet gjennom den indirekte styringen som skjer gjennom definerings og individualisering av ansvar og av- svar. For meg står ansvar og fordeling av omsorgsansvar, arbeidsansvar og foreldreansvar, samt konteksten ansvaret forhandles og produseres i som viktige innganger for å belyse problemstillingen for denne avhandlingen. Sentralt er argumentet om at individualiseringen av ansvar kan være en strategi for å styrke en sosial helhet, slik den moderne stats rasjonaliteten beskrives. Velferdsstaten baserer seg på at enhver påtar seg ansvar for selvforsørgelse jf arbeidslinja. Den svekkes hvis for mange skal brødfø seg på trygdeytelser. Arbeidsorganisasjoner søker å gjøre ansatte ansvarlige, blant annet gjennom definisjoner av ansvar og riktige prioriteringer. I dette ligger også definisjoner på idealarbeidstakeren. Moderne, kjønnede foreldreskapsdiskurser og det selvvalgte barneprosjektet ansvarliggjør foreldre på andre måter enn før, og mødre i særdeleshet i forhold til omsorg og tidsbruk. Ekspertisen kolporterer ulike syn på hva som er en passende oppholdstid for barn i barnehagen og definerer foreldres ansvar i forhold til deres barn. Foreldre ansvarliggjøres gjennom deres status som brukere av barnehagen. Det kjønnede elementet i denne måten å styre på har vært viktig å få fram: mødre ansvarliggjøres på andre måter enn fedre. En i utgangspunktet kjønnsnøytral ansvarliggjøring får kjønnede utfall, slik normalarbeidstakeren illustrerer. Avhandlingen reflekterer hvor sentralt ansvarliggjøring er i frihetens regulering.

For å vende tilbake til problemstillingen: Hvilke slutninger og diskusjoner kan trekkes fram avslutningsvis på bakgrunn av analysene i artiklene, slik jeg har belyst dem i et regjeringsperspektiv (jf 5.1-5.5)? Jeg skal nå løfte fram noen viktige momenter som tydeliggjøres av denne fremgangsmåten.

5.7.2 Likestillingsprosjektet, heterogeniteten og friheten

Ved å betrakte de ulike artiklene, både hver for seg og i sammenheng i et regjeringsperspektiv, synliggjør hvordan foreldre som prøver å kombinere betalt arbeid med omsorg i det nye arbeidslivet, befinner seg i maktrelasjoner som er *“exercised from innumerable points, in the interplay of non egalitarian and mobile relations”* (Foucault 1978: 94. Sitert i Macleod & Durrheim 2002). Mødre og fedre befinner seg i ulike posisjoner, hvis meningsmessige handlingsrom er utsatt for styring fra ulikt hold. Tilnærmingen vektlegger heterogenitet, konflikt, sprik i mål og interesser, og ulike forståelser (Rose & Miller 1992:191). Friheten er regulert

fra ulike og til dels konkurrerende, dels medspillende hold. Sett i dette perspektivet blir familiepolitikken vektlegging av valgfrihet problematisk, til og med et meningsløst begrep. I dette perspektivet finnes det ikke frie valg. Valg gjøres alltid i sosiale felt som er preget av konkurrerende forståelser, i en heterogent regulert frihet. I lys av den innflytelsesrike valgfrihetsdiskursen i den norske familiepolitikken, blir analyser av indirekte styringsstrategier derfor svært relevante. De blir en måte staten kan styre foreldres valg på slik at de blir ”riktige” i statens øyne. Valgfrihet betyr derfor ikke at styringen forsvinner, men at den indirekte styringen blir viktigere.

Den mangfoldige ansvarliggjøringen foreldre utsettes for gir også en forklaring på hva familiepolitikken støter borti, hva som skaper et likestillingsparadoks. Avhandlingen viser at likestillingsparadokset kan betraktes som et resultat av prosesser i det tidligere nevnte ”kraftfeltet”. Prosesser bak likestillingsparadokset kan kobles til to gjensidig avhengige momenter som begge peker mot styringens uforutsigbarhet. Det ene er den iboende begrensningen i indirekte styring som retter seg mot å regulere friheten ved å påvirke forståelser av rett og galt etc. (meningsmessig handlingsrom). Det andre er den iboende begrensningen i friheten i feltet som styringen rettes mot. Uforutsigbarhetens premiss ligger nettopp i at det man ønsker å styre er fritt. Det er fritt i den forstand at objektet styringen er rettet mot befinner seg i en situasjon preget av styring fra ulike hold og i ulikt samspill. Det er også mulighet for individuell og kollektiv motstand. Man kan (velge å) handle ut fra andre rasjonaliteter og ansvarsforståelser enn den som familiepolitikken kolporterer. Den enkelte kan også befinne seg i situasjoner hvor andre valg blir lettere å velge enn den som ligger i familiepolitikken arbeidslinje, for eksempel ut noe så konkret som egen eller familiens økonomisk situasjon. Har man god økonomi kan man ta seg råd til å være en tilstedeværende mor. Mangfoldet av situasjoner, det tilfeldige og uoverveide viser den iboende uforutsigbarheten i å skulle styre i en situasjon preget av frihet. Nettopp dette punktet mener jeg gir viktig kunnskap om familiepolitikken grenser for innflytelse, slik likestillingsparadokset reflekterer.

Likevel viser artiklene at indirekte styring fra andre hold kan virke som medmakt i forhold til familiepolitikken likestillingsprosjekt. Om det blir mot- eller medarbeidende i forhold til familiepolitikken likestillingsprosjekt er i denne avhandlingen tilfeldig og resultat av uavhengige prosesser. Det er likevel, sett i et regjeringperspektiv, muligheter til å styrke en likestillingspolitikk, slik funn i avhandlingen indikerer. En stryking kan skje gjennom å føre harde diskursive kamper (indirekte styring) som, gjennom indirekte styring, kan bidra til å vide

ut foreldres og arbeidgiveres meningsmessige handlingsrom eksempelvis i forhold til hva som defineres som ”normale” arbeidstakere og arbeidsgivere i forhold til ansvar for reproduksjon²⁷. Samtidig kunne det være mulig med mer direkte intervensjon både i familie og i arbeidslivet, selv om dette er omgitt av kontrovers.

Hva så med den individuelle aktøren? Her gjelder det å ikke havne i ”struktureddeterminisme”. Det er viktig å understreke at den enkelte selv også kan representere en motstand og ”medstand” ifht. familierpolitikkens likestillingsprosjekt, f. eks gjennom selvstendige refleksjoner om hvilke moralske diskurser man baserer sine valg på. Selv om man kan snakke om en regulert frihet og styring av meningsmessige handlingsrom, har individer alltid muligheten til å handle annerledes og ut fra andre rasjonaliteter. Dette kan skje ved individer bruker ordninger slik de vil og skreddersyr bruken etter hva som for den enkelte framstår som rasjonelt og meningsfullt (jf artikkel 2). Et viktig spørsmål blir da hvor refleksivt den enkelte kan forholde seg til slike forståelsesmessige rammer og hvorvidt han eller hun opplever å i det hele tatt ha noen valg. Også dette kan betraktes som en del av likestillingsprosjektets grensegang i møte med friheten.

Kort oppsummert ser vi at familierpolitikkens likestillingsprosjekt, med dens mer og mindre indirekte styringsstrategier, støter borti foreldre som befinner seg i en regulert frihet og heterogene maktrelasjoner. Man kan derfor forklare likestillingsparadokset i forholdet mellom familierpolitikken og den heterogent regulerede friheten. Spørsmålet blir dermed om det er mulig å styre mot full likestilling?

5.7.3 Noen avsluttende, prinsipielle anmerkninger

Avslutningsvis vil jeg løfte fram noen prinsipielle diskusjoner om likestilling og frihet. I et liberalt samfunn kan man spørre om ikke muligheten til å velge annerledes er et sentral trekk ved friheten vi setter pris på. Således kan man spørre om en situasjon hvor alle går i takt og kombinerer fulltidsjobb og omsorg vitner om et enøyd system jf kritikken mot arbeidsfetisjismen? En likestillingsfeministisk djevelens advokat vil kanskje hevde at spørsmål om motstand mot likestillingsprosjektet er et demokratisk sunnhetstegn. Det bør være lov å ta ”irrasjonelle” valg i forhold til arbeidslinjas definisjon av rasjonalitet, selvstendighet og frigjøring.

---

²⁷ Det er imidlertid mulig å diskutere hvorvidt dette lar seg gjøre i forhold til markedet.

Det er også relevant å diskutere arbeidslinjas definisjon av likestilling, relatert til forholdet mellom individuell ansvarliggjøring og styrking av en sosial helhet. I forhold til arbeidslinja kan individualiseringen av ansvar for å kombinere betalt arbeid med omsorg forstås som en måte hele velferdsstaten styrkes på ved at ansvaret for to sentrale felt, betalt arbeid/selvforsørgelse og ubetalt omsorg "outsources" til familien og den enkelte mor og far (Johansen & Rantalahio Under arbeid)²⁸, noe jeg utdypet teoretisk i kapittel 3. Samtidig innebærer foreldres ansvarliggjøring at arbeidslivet blir gratispassasjer på foreldres reproduksjonsarbeid. På denne bakgrunnen er det interessant at funn i avhandlingen viser at familiepolitiske ordninger (eks. barnehagen) til fremme for foreldres kombinasjon av arbeid og omsorg ikke er tilstrekkelig for arbeidstakere i konkurranseutsatte arbeidssituasjoner. Dette skaper doble ansvar for foreldre. Foreldrene forventes fra statlig hold å forsørge seg i et marked i kombinasjon med omsorg. Markedssituasjonen foreldre møter gjør imidlertid kombinasjonen vanskelig, selv med hjelp av familiepolitiske ordninger. Blir også velferdsstaten en gratispassasjer gjennom ansvarliggjøringen av foreldre? På denne bakgrunnen kan fedrekvoten problematiseres. Er det å pålegge fedre et trippelt ansvar (omsorg, selvforsørgelse og endringsagenter i arbeidsliv) i møte med markedskreftene et for stort prosjekt å overlate til individualiserte løsninger og valg?

Å se arbeidslinja som en individualisering av et dobbelt ansvar for selvforsørgelse og å yte omsorg er viktig for å forstå kvinners deltidsarbeid. Deltidsarbeid er en viktig individuell strategi for å håndtere de forventninger som ligger innebygget i familiepolitikken arbeidslinje (Johansen & Rantalahio Under arbeid). Samtidig viser avhandlingens artikler at foreldrene (mødrene) befinner seg i en kjønn kryssild av indirekte styring som gjør deltidsarbeid til et rasjonelt valg av flere grunner. Det blir en måte å kombinere deltaking i betalt arbeid og å yte omsorg, og dette møter forventninger og ansvarsdefinisjoner fra andre hold. Paradokset blir dermed at arbeidslinja, som er et viktig likestillingspolitisk virkemiddel, i treffpunktet med en heterogent regulert frihet kan resultere i deltidsarbeid. Deltidsarbeid er jo definert som et problem for likestillinga i Norge. Ved at kombinasjonen skal praktiseres i "frihet" resulterer den i at kvinner ikke blir selvforsørgede.

Likestillinga slik vi ser den i arbeidslinja, knyttes til velferdsstatens funksjon. Likestilling får systemet til å fungere bedre. Den kan bli en velferdsstatlig løsning på et flerhodet problem-

---

²⁸ En nærmere analyse av innholdet i denne doble ansvarliggjøringen som ligger i arbeidslinja presenteres nærmere i Johansen og Rantalahio (Under arbeid).

troll. I sammenheng med norske mødres utbredte deltidsarbeid, kan man spørre om ikke deltidsarbeid er et individualisert svar på en ansvarliggjøring som til syvende og sist styrker velferdsstaten. Deltidsarbeid er en pris individuelle kvinner betaler for å få systemet til å gli lettere. Et spørsmål å stille blir dermed om velferdsstaten tjener på likestillingsparadokset? På den andre siden virker ikke alternativene til arbeidslinjas løsning, slik de framstår i dag som spesielt frigjørende for kvinner. Men alternativene bør kanskje være mulige å velge?

Jeg vil, i likhet med min mor overlevere et likestillingsprosjekt til mine barn. Hvilket velferdsstatlig likestillingsprosjekt ønsker jeg skal styre deres valg? Et vanskelig spørsmål, men hva med en indirekte og direkte styring som i større grad definerer normaler, ansvar og rasjonaliteter som løser opp spenningen mellom uavhengighet og avhengighet i omsorgs – og arbeidsrelasjoner? Det er mulig mine barns liv kan bli mer likestilt hvis "the carer citizen" er malen velferdsstaten og arbeidsmarkedet baseres på?

Referanser

- Acker, J. (1992). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society*, 4 (2): 139-158.
- Acker, J. (2006). *Class Questions- Feminist Answers*. The Gender Lens Series. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Alvesson, M. & Skjoldberg, K. (1998). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andrews, T. & Vassenden, A. (2007). Snøballen som ikke ruller. *Sosiologisk tidsskrift*, 15 (2): 151-162.
- Barley, S. R. & Kunda, G. (2004). *Gurus, Hired Guns and Warm Bodies. Itinerant Experts in a Knowledge Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Beck, U. (2000). *The brave new world of work*. New York: Polity press.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization*. London: SAGE Publications.
- Bekkengen, L. (2002). *Män får välja- om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Doktorgradsavhandling. Malmö: Karlstrads univeristet, Liber
- Björk, N. (1996). *Under det rosa täcket: om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bowen, D. E. & Lawler, E. E., III. (1995). Empowering Service Employees. *Sloan Management Review*, 36 (4): 73.
- Brandth, B. & Øverli, B. (1998). Omsorgspermisjon med "kjærlig tvang". En kartlegging av fedrekvoten. Trondheim: Allforsk.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2001). Flexible Work and Flexible Fathers. *Work, Employment and Society*, 15 (2): 251-267.
- Brandth, B. (2002). On the relationship between feminism and farm women. *Agriculture and Human Values* (19): 107-117.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2002). Reflexive Fathers: negotiating parental Leave and Working Life. *Gender, Work and Organization*, 9 (2, April): 186-203.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2003). *Fleksible fedre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brandth, B., Bungum, B. & Kvande, E. (2005a). Innledning: Valgfrihet i omsorgspolitikken. I: Brandth, B., Bungum, B. & Kvande, E. (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brandth, B., Bungum, B. & Kvande, E. (red.). (2005b). *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2005). Fedres valgfrihet og arbeidslivets tidskulturer. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 46 (1): 35-54.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2009). Gendered or Gender-Neutral Care Politics for Fathers? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 624 (1): 177-189.
- Bungum, B., Brandth, B. & Kvande, E. (2001). Ulik praksis, ulike konsekvenser. En evaluering av kontantstøttenes konsekvenser for likestilling, arbeidsliv og familieliv. Trondheim: SINTEF Teknologiledelse.
- Børve, E. & Kvande, E. (2006). Kjønnede tidskulturer i en globalisert kunnskapsorganisasjon. *Tidsskrift for kjønnsforskning* (3): 52-69.
- Børve, E. (2008). Fleksibilitetens jernbur. Arbeidsforhold i en kunnskapsbedrift med internasjonal tilknytning. *Søkelys på arbeidslivet*, 25 (1): 279-293.

- Børve, H. E. (2008). *Norske kunnskapsorganisasjoner i et globalt arbeidsliv*. Doktorgradsavhandling. Institutt for sosiologi og statsvitenskap. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).
- Carnoy, M. (2002). *Sustaining the New Economy. Work, Family and Community in the Information Age*. New York: Russel Sage Foundation.
- Coffey, A. & Atkinson, P. (1996). *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks: Sage.
- Crompton, R. (2006). *Employment and the Family. the Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daly, M. (2000). *The Gender Division of Welfare. The Impact of the British and German Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daly, M. & Lewis, J. (2000). The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states. *British Journal of Sociology*, 51 (2, June): 281-298.
- Daly, M. (2002). Care as Good for Social Policy. *Journal of Social Policy*, 31 (2): 251-270.
- Ellingsæter, A. L. & Solheim, J. (2002). Makt, kjønn, arbeidsliv: teoretiske landskap. I: Ellingsæter, A. L. & Solheim, J. (red.) *Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, Den usynlige hånd. Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2003). The complexity of family policy reform. *European Societies*, 5 (4): 419 - 443.
- Ellingsæter, A. L. & Gulbrandsen, L. (2003). Barnehagen- fra selektivt til universelt velferdsgode. *NOVA-rapport (24/03)*. Oslo: NOVA.
- Ellingsæter, A. L. (2004). Tidskrise i familien? I: Ellingsæter, A. L. o. A., Leira (red.) *Velferdsstaten og familien*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2006). The Norwegian childcare regime and its paradoxes. I: Ellingsæter, A. L. & Leira, A. (red.) *Politicizing Parenthood in Scandinavia*. Bristol: The Policy Press.
- Ellingsæter, A. L. & Leira, A. (2006). Introduction: politicizing parenthood in Scandinavia. I: Ellingsæter, A. L. & Leira, A. (red.) *Politicizing Parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states*. Bristol: The Policy Press.
- Ellingsæter, A. L. (2007). "Old" and "new" politics of time to care: three Norwegian reforms. *Journal of European Social Policy*, 17 (1): 49-60.
- Ellingsæter, A. L. & Gulbrandsen, L. (2007). Closing the Childcare gap: the Interaction of Childcare Provision and Mother's Agency in Norway. *Journal of Social Policy*, 36 (4): 649-699.
- Epstein, C. F., Carol, S., Oglensky, B. & Saute, R. (1999). *The part time paradox. Time Norms, Professional life, Family and Gender*. New York: Routledge.
- Esping- Andersen, G. (1991 (2004)). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping- Andersen, G. (2002). Towards the good society once again? I: Esping- Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A. & Myles, J. (red.) *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Florida, R. & Wrang, J. (2008). *Den kreative classes flugt: den nye globale konkurrence om talent*. Århus: Klim.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Vol I*. London: Penguin.
- Foucault, M. (1980a). The Eye of Power. I: Gordon, C. (red.) *Power/Knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault*. Essex: Pearson Education Limited.

- Foucault, M. (1980b). *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972-1977* by Michel Foucault. Essex: The Harvester Press.
- Foucault, M. (1988a). The political technology of individuals. I: Martin, L. H., Gutman, H. & Hutton, P. H. (red.) *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1988b). Technologies of the self. I: Martin, L. H., Gutman, H. & Hutton, P. H. (red.) *Technologies of the self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. I: Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect. Studies of governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1996). *Tingenes orden*. Oslo: Aventura.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst. Oversatt av I ver B Neumann*. Cappelen upopulære skrifter. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Foucault, M. (2004). Leçon du 18 janvier 1978. I: *Securité, Territoire, Population. Cours au Collège de France. 1977-1978*: Gallimard, Seuil, Hautes Etudes.
- Foucault, M. (2008). Leçon du 5 janvier 1983. Première heure. I: Foucault, M. (red.) *Le Gouvernement de soi et des autres*: Gallimard-Seuil.
- Fraser, N. (1994). After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State. *Political Theory*, 22 (4): 591-618.
- Frønes, I. (1998). *Den norske barndommen*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. I: Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality. With two lectures and an interview with Michel Foucault*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gornick, J. C. & Meyers, M. K. (2003). *Families that Work. Policies for Reconciling Parenthood and Employment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hakim, C. (2002). Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers. *Work and Occupations*, 29 (4): 428-459.
- Halrynjo, S. & Lyng, S. T. (2009). Preferences, constraints of schemas of devotion? Exploring Norwegian mother's withdrawals from high commitment careers. *British Journal of Sociology*, 60 (2): 321-343.
- Halvorsen, K. (1993). *Innføring i sosialpolitikk*. Oslo: Tano.
- Hammer, S. (2008). Styring, statistikk, subjektivitet. *Tidsskrift for samfunnsforskning* (1): 73-103.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1995). *Ethnography. Principles in practice*. New York: Routledge.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books Ltd.
- Haraway, D. J. (1996). Modest Witness: Feminist Diffractions in Science Studies. I: Galison & Stump (red.) *The Disunity of Science*. Stanford: Stanford University Press.
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Haugen, G. M. D. (2005). Relations between money and love in postdivorce families. Children's perspectives. *Childhood*, 12 (4): 507-526.
- Hernes, H. M. (1987). *Welfare state and woman power: essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hertz, N. (2001). *The Silent Take Over. The global capitalism and the death of democracy*. London: Arrow Books.

- Hiilamo, H. & Kangas, O. (2009). Trap for Women or Freedom to Choose? The Struggle over Cash for Child care Schemes in Finland and Sweden. *Journal of Social Policy*, 38 (3): 457-475.
- Hindess, B. (1996). *Discourses of power. From Hobbes to Foucault*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Hochschild, A. R. (1995). The Culture of politics: Traditional, Postmodern, Cold -modern, and warm-modern ideals of Care. *Social Politics*, 2 (2): 331-346.
- Hochschild, A. R. (1997). *The Time Bind. When Work becomes Home and Home becomes Work*. New York: Metropolitan Books.
- Holter, T. & Brandth, B. (2005). Tidskonto- valgfrihet for elitemødre? I: Brandth, B. & Kvande, E. (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Håland, K. (2001). *Kontantstøtten - et veiskille i norsk familierpolitikk? En sammenligning av kontantstøtten til småbarnsforeldre og fødselspermisjonsordningene*. Hovedoppgave. Trondheim: NTNU, SINTEF teknologiledelse IFIM og Institutt for sosiologi og statsvitenskap.
- Haavind, H. (2001). Analytiske retningslinjer ved empiriske studier av kjønnede betydninger. I: Haavind, H. (red.) *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Haavind, H. (2006). Midt i tredje akt? Fedres deltakelse i det omsorgsfulle foreldreskap. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening*, 43 (7): 683-693.
- Jensen, A.-M. (2003). For the children`s sake. Symbolic power lost? I: Jensen, A.-M. o. L. M. (red.) *The Future of Childhood series, Children and the Changing Family*. New York: RoutledgeFalmer.
- Johansen, B. & Rantalaho, M. (Under arbeid). Care rule and work rule in the Norwegian family policy.
- Kanter, R. M. (1989). *When Giants Learn to Dance. mastering the challenges of strategy, management and careers in the 1990s*. London: Unwin Hyman Limited.
- Kildal, N. (1998). Velferd og arbeidsplikt. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 1 (1): 18-34.
- Kitterød, R. H. (2007). Fremdeles et tosporet foreldreskap? Mors og fars yrkesarbeid i barnefasen. I: Kvande, E. & Rasmussen, B. (red.) *Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kjørholt, A. T. (1994). Institusjonalisering av barns liv-en barndom på avveier? Norsk barndom i et komparativt perspektiv. I: Aasen, P. & Haugaløkken, O. K. (red.) *Barekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det nye samfunnet*. Oslo: adNotam Gyldendal.
- Kjørholt, A. T. (2010). Introduction. I: Kjørholt, A. T. & Quotrup, J. (red.) *The Modern Child and the Flexible Labour Market. Child Care Policies and Practices at a Crossroads?* Hampshire: Palgrave.
- Korpi, W. (2000). Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States. *Social politics: International Studies of Gender, State and Society*, 7 (2): 127-191.
- Korsvold, T. (2005). *For alle barn*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Korsvold, T. (2008). *Barn og barndom i velferdsstatens småbarnspolitik. En sammenlignende studie av Norge, Sverige og Tyskland*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kunda, G. (1992). *Engineering culture: control and commitment in a high-tech corporation*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kunda, G., Barley, S. R. & Evans, J. (2002). Why Do Contractors Contract? The Experience of Highly Skilled Technical Professionals in a Contingent Labor Market. *Industrial and Labor Relations Review*, 55 (2 (Jan 2002)): 234-261.

- Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal.
- Kvande, E. (1999). *Female Middle Managers in Greedy Organizations. Gendered Discourses in Reorganized Organizations. Paradoxes of gender and Organizations*. Doktorgradsavhandling. Institutt for sosiologi og statsvitenskap. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, NTNU.
- Kvande, E. & Rasmussen, B. (red.). (2007). *Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Lammi-Taskula, J. (2006). Nordic men on parental leave: can the welfare state change gender relations? . I: Ellingsæter, A. L. & Leira, A. (red.) *Politicizing parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states*. Bristol: Polity press.
- Land, H. (1978). Who Cares for the Family. *Journal of Social Policy*, 7 (3): 257-284.
- Land, H. & Rose, H. (1985). Compulsory Altruism for Some or and Altruistic Society for all. I: Bean, P., Ferris, J. & Whyne, D. (red.) *In Defense of Welfare*. London: Travistock.
- Larner, W. (2000). Policy, Ideology, Governmentality. *Studies of Political Economy*, 63: 5-25.
- Leira, A. (1992). *Welfare states and working mothers. The Scandinavian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leira, A. (2004). Omsorgsstaten og familien. I: Ellingsæter, A. L. & Leira, A. (red.) *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lewis, J. (2001). The Decline of the Male Breadwinner Model: Implications for Work and Care. *Social Politics*, 8 (2): 152-169.
- Lewis, J. & Giullari, S. (2005). The adult worker model family, gender equality and care: the search for new poli principles and the possibilities and problems of capabilities approach. *Economy and Society*, 34 (1, February): 76-104.
- Lewis, J. (2007). Gender, Aging and the "New Social Settlement": The Importance of Developing a Holistic Approach to Care Policies. *Current Sociology*, 55: 271- 286.
- Lister, R. (2002). The dilemmas of pendulum politics: balancing paid work, care and citizenship. *Economy and society*, 31 (4): 520 - 532 .
- Macleod, C. & Durrheim, K. (2002). Foucaudian Feminism: the Implications of Governmentality. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 32 (1): 41-60.
- McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. Qualitative research methods series b. 13. Newbury Park: SAGE Publications.
- Midjo, T. (1994). Den nye barndommen. Individuering og subjektstatus. I: Aasen, P. & Haugaløkken, O. K. (red.) *Bærekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det moderne samfunnet*. Oslo: adNotam Gyldendal.
- Neumann, I. B. (2002). Forord I: *Michel Foucault: Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Neumann, I. B. (2003). Innledning: regjeringsbepet og regjeringens historiske framvekst. I: Neuman, I. B. & Sending, O. J. (red.) *Regjering i Norge*. Oslo: Pax.
- Neumann, I. B. (2006). Å studere den (post)moderne staten- epistemologiske forutsetninger. *Norsk antropologisk tidsskrift* (3-4): 213-224.
- NOU2008:6. *Kjønn og lønn*. Barne- og likestillingsdepartementet.
- Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: the comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58: 303-328.
- Orloff, A. S. (2006). From Maternalism to "Employment for all". State Policies to Promote Women`s Employment across the Affluent Democracies. I: Levy, J. D. (red.) *The State after Statism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Patel, R. & Davidson, B. (1995). *Forskningsmetodikkens grunnlag: å planlegge, gjennomføre og rapportere en undersøkelse*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Pateman, C. (2000). The Patriarchal Welfarestate. I: Pierson, C. & Castels, F. G. (red.) *The Welfare State. A Reader*. Cambridge: Polity Press.
- Peiperl, M., Arthur, M. B., Goffe, R. & Morris, T. (red.). (2000). *Career Frontiers. New Conceptions of Working Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Pierson, C. (1999). *Beyond the welfare state? The new political economy of welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Ramsdal, H. & Skorstad, E. (2004). *Privatisering fra innsiden: om sammensmeltingen av offentlig og privat organisering*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rantalaho, M. (2009). Kvoter, valgfrihet, fleksibilitet. Indre spenninger i den nordiske familiepolitikken. *NIKK Publikationer*. Oslo: Nordisk institut för kunskap om kön.
- Rantalaho, M. (2010a). 'Flexible flexibility': Norwegian politics of day care. I: Kjørholt, A. T. & Quotrup, J. (red.) *The Modern Child and the Flexible Labour Market. Exploring Early Childhood Education and Care*: Palgrave.
- Rantalaho, M. (2010b). "Rationalities of Cash for Child Care: the Nordic Case. I: Sipilä, J., Repo, K. & Rissanen, T. (red.) *Cash for Child Care: the consequences for caring mothers*. Cheltenham: Edgar Elgar.
- Rasmussen, B. (2000). Hjemmesykepleien som grådig organisasjon. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 41 (1): 38-57.
- Rasmussen, B. (2004). Between Endless Needs and Limited Resources: The Gendered Construction of a Greedy Organization. *Gender, Work and Organization*, 11 (5): 506-525.
- Rasmussen, B. & Johansen, B. (2005). Trick or treat? Autonomy as control in knowledge work. I: Barrett, R. (red.) *Management, Labour Process and Software Development*. New York: Routledge.
- Ritzer, G. (2008). *The McDonaldisation of society 5*. Los Angeles, Calif.: Pine Forge Press.
- Rose, N. & Miller, P. (1992). Political power beyond the State: problematics of government. *British Journal of Sociology*, 43 (2): 173-205.
- Rustad, L. M. (1998). Kunnskap som delvise forbindelser. I: Asdal, K., Berg, A. J., Brenna, B., Moser, I. & Rustad, L. M. (red.) *Betatt av viten: bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Sainsbury, D. (1996). *Gender Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sainsbury, D. (1999). Gender and Social- Democratic Welfare States. I: Sainsbury, D. (red.) *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Sennet, R. (1998). *The Corrosion of Character. The personal consequences of work in the new capitalism* New York: W.W. Norton & Company.
- Sennet, R. (2006). *The culture of the New Capitalism*. London: Yale University Press.
- Shore, C. & Wright, S. (1997). Policy. A new field of anthropology. I: Shore, C. & Wright, S. (red.) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. London: Routledge.
- Sirnes, T. (1999). Alt som er fast fordampet? Normalitet og identitet i endring. I Meyer, S. & Sirnes, T. (red.) *Normalitet og identitetsmakt i Norge. Fra makt- og demokratiutredningen 1998-2003*. Oslo: Ad. Notam Gyldendal.
- Smith, D. E. (1990). *Texts, Facts and Femininity. Exploring the Relations of Ruling*. New York: Routledge.
- Solheim, J. & Teigen, M. (2006). Det kjønnssegregerte arbeidslivet- likestillingens snublestein? *Tidsskrift for kjønnsforskning* (3): 5-21.
- Stefansen, K. (2008). Et uendelig ansvar. Om foreldreskap i middelklassen. I: Bø, B. P. & Olsen, B. C. R. (red.) *Utfordrende foreldreskap*. Oslo: Gyldendal akademisk.

- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage.
- Syltevik, L. J. & Wærnes, K. (2004). Det rasler i lenker-forsørgernormer i endring? I: Ellingsæter, A. L. o. L., Arnlaug (red.) *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Sørensen, B. Å. (1993). Arbeidsmiljøer i medievirksomhet- kremjobb til krampa tar? *AFI-Rapport (12/1993)*. Oslo: AFI.
- Sørhaug, T. (2003). Fra plan til reformer. Det store regjeringsskiftet. I: Neuman, I. B. & Sending, O. J. (red.) *Makt- og globaliseringsutredningen, Regjering i Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Taylor, F. W. (1911 (1967)). *The principles of Scientific Management*. New York: W.W. Norton & Company
- Taylor, S. (1998). Emotional Labour and the New Workplace. I: Thompson, P. & Warhurst, C. (red.) *Critical perspectives on work and organisations, Workplaces of the Future*. New York: Palgrave.
- Taylor, S. (2001). Evaluating and Applying Discourse Analytic Research. I: Wethrell, M., Taylor, S. & Yates, S. J. (red.) *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London: Sage.
- Thompson, P. & Warhurst, C. (red.). (1998). *Workplaces of the Future*. Critical Perspectives on Work and Organisations. New York: Palgrave.
- Thompson, P. & Alvesson, M. (2005). Bureucracy at Work: Misunderstandings and Mixed Blessings. I: du Gay, P. (red.) *The Values of Bureucracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Tranøy, B. S. (2007). *Markedets makt over sinnene*. Oslo: Aschehoug.
- Vike, H. (2004). *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Oslo: Akribes.
- Wethrell, M., Taylor, S. & Yates, S. J. (2001). Introduction. I: Wethrell, M., Taylor, S. & Yates, S. J. (red.) *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London: Sage.
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2009). *The Spirit level: why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane.

Vedlegg 1: Informasjonsbrev

Birgitte Johansen og Berit Brandth
Institutt for Sosiologi og Statsvitenskap/
Norsk senter for barneforskning (NOSEB)
NTNU
Tlf. 41 67 76 86 / 73 59 62 40
Birgitte.Johansen@svt.ntnu.no

Trondheim 14.11.2006

Til aktuelle informanter

Informasjon om prosjektet: "Omsorgspolitik for en ny arbeidsdag"

Forskningsprogrammet *Fleksible arbeidskulturer og foreldres omsorgspraksiser* tar utgangspunkt i endringer som foregår i det moderne arbeidsliv og vil frambringe kunnskap om hvordan arbeidstakere som også er foreldre, organiserer sin omsorg og tidsbruk. Endringsprosessene i arbeidslivet har stor betydning for organiseringen tid i hverdagslivet, og det er derfor viktig å fokusere på tid for å forstå organisering av moderne familieliv. I Norge har det til nå vært lite eller ingen forskning som har sett på samspillet mellom arbeidsliv og familieliv når det gjelder foreldres tid til barn. I dette forskningsprogrammet ønsker vi derfor å se på *samspillet* mellom organiseringen av tid i arbeidsliv og familieliv.

Programmet består av fem delprosjekt som til sammen vil gi en helhetlig forståelse av sentrale endringsprosesser i arbeidslivet og deres betydning for organiseringen av tid i norske familier. Problemstillingene skal belyses ved hjelp av studier i ulike bransjer.

Delprosjektene er vurdert og finansieres gjennom bevilgninger fra Norges Forskningsråd, programmet for Arbeidslivsforskning, programmet for Velferdsforskning og Barne – og Familiedepartementet. Programperioden går fra 2003 til 2007. Programmet ledes av Professor Berit Brandth og Professor Elin Kvande, begge ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Det er ansatt tre forskningsstipendiater, Hege Børve; Brita Bungum, Birgitte Johansen.

Ett av delprosjektene, *Omsorgspolitik for en ny arbeidsdag*, handler om omsorgsordningene for barn (fødselspermisjon, fedrekvote, kontantstøtte, tidskonto, barnehage) og hvordan disse ordningene er tilpasset et mer fleksibelt arbeidsliv. Flexibel arbeidstid står spesielt i fokus for interessen. Vi ønsker å intervju foreldre som har fleksible arbeidstidsordninger og arbeidsorganisering for å få innblikk i hvordan arbeid og omsorg for barn organiseres i "det virkelige liv". Din arbeidssituasjon er interessant fordi å jobbe som freelancer skiller seg fra det å jobbe som fast ansatt på mange vis, for eksempel når det kommer til å organisere arbeidsdagen.

Vi ønsker derfor å intervju deg om ditt arbeid og dine erfaringer med bruk av de nevnte omsorgsordninger, tid, organisering av barneomsorg, samt de behov du mener arbeidstiden din skaper for offentlig barneomsorg.

Et intervju vil ta ca en time, og vi kan godt komme til deg på jobben din. Under intervjuet ønsker vi å bruke en lydbåndopptaker av praktiske årsaker. Dersom noen ikke ønsker dette, vil vi etterkomme det. Vi gjør oppmerksom på at Datatilsynet pålegger oss svært strenge krav med hensyn til anonymisering, oppbevaring og behandling av den informasjonen vi får til-

gang på i slike undersøkelser. Opptakene vil bli skrevet ut, og utskriftene vil ikke bli oppbevart sammen med navn på informanter eller institusjon. Opptakene vil deretter bli slettet.

Vi håper at dere stiller opp!

Vennlig hilsen

Birgitte Johansen
Stipendiat

Berit Brandth
Professor

Vedlegg 2: Intervjuguider

Intervjuguide, leder omsorgsenhet med bevegelig arbeidstid

Bakgrunnsdata

Sivilstatus, alder, etc.

Om jobben du har nå

- Stilling – hvor lenge ansatt – utdanningsbakgrunn? Litt om karriere, hva har gjort før
- Hvordan havnet du i denne jobben, akkurat her?
- Hva går jobben din ut på? (en vanlig dag, oppgaver ansvar (budsjett?)) mellomleder?
- Hvem forholder du deg til oppover i organisasjonen? Hvordan er det? Hvilke signaler får du om hvordan drive?
- Personalansvar, hvordan jobber du med det? Tanker om ledelse (opplæring intern om ledelse/erfaring): dette med fag vs ledelse (en opplevd konflikt?)
- Har du noe med rekruttering å gjøre? (til informasjon om normalarbeidstakeren)
  - Hvem ville du rekruttert (etter hvilke kriterier)?
  - Fast jobb vanskelig å få eller lett å få? Hva skal til?
  - Hva er en god arbeidstaker her for deg (fag, tilgjengelighet fleksibilitet, innsats?) /din ledelse igjen?
  - Hvem er den gjennomsnittlige arbeidstakeren her (blir værende lenge eller kort, hvem blir hvem slutter?)?
  - Hvis du skulle fortelle en nyansatt hvordan det fungerer her, hva ville du si? ”hvordan gjør vi det her?”

Om organisasjonen og forhold til omsorg

- Litt om selve organisasjonen: hvor mange jobber her, hvor mange avdelinger? Hvor mange kvinner og hvor mange menn? Hvem ligger organisasjonen under formelt, hvem finansierer driften her? Nylige omstillinger?
- Sykefravær?
- Mange i fast stilling? (stillingsbrøkene hvordan er de?) Hva skal til for å få fast jobb?
- Snakkes det om en slags karriere her? (veier videre og hva skal til?)
- Det snakkes mye om det fleksible arbeidslivet, hva legger du i begrepet fleksibilitet? Hva betyr fleksibilitet for deg i arbeidssituasjonen både din og dine kolleger? (fordeler og ulemper)
- Dette med deltid som brukes til å oppnå fleksibilitet i organisasjonen, er dette noe som også skjer her?
- Kan du si litt om den fleksible arbeidstida dere har her, hvorfor og hvordan? (hvordan oppleves denne organiseringen av kolleger og deg selv?)
- Hvordan er det med overtid? Mye brukt?
- Er det mange som er foreldre som arbeider her og hvordan er kjønnsfordelingen?
- Vil du karakterisere dette som en familievennlig bedrift (følg opp med hvorfor) – egen familiepolitikk, egen barnehage? (snakkes det mye om familie her?)
- Hvordan forholder organisasjonen seg til ansatte med omsorgsansvar på hjemmebane (potensielt konfliktområde?) (situasjoner som det å måtte hente syke barn i barnehage, være hjemme med syke barn, hva gjør dere da?)

- Dette med arbeidstid generelt, er det mange her som arbeider deltid/reduisert i så fall hvorfor
- Egen arbeidstid, hvordan er den?

Om permisjonsordninger

- Hvilke permisjonsordninger er vanligst å bruke i denne organisasjonen når man får barn? (mødre/fedre)
- Hvilken ordning mener du passer best for denne organisasjonen, hvordan arbeidet er organisert? Den organisering som er vanlig her? (gi eksempel)
  - Eks om mor tar ut alt, eller at mor tar halvparten og kommer tilbake tidligere
  - Tidskontoordningen?
  - Kontantstøtte, er det vanlig å bruke her, kunne denne være aktuell å bruke, hvordan brukes den i så fall?
  - Pappaperm, betalt her?
- Hvordan fordeles dette kjønnsmessig: tar fedrene ut mer enn fedrekvota? Hva er vanlig?
- Er det vanlig med vikarbruk?

Om omsorg etter permisjon

- Om barnehager og den fleksible arbeidstida: hvordan organiserer foreldrene barnepass med en slik ordning?
- Opplevs åpningstidene som tilpasset bedriftens og foreldrenes behov?
- Bruk av dagmamma, andre?

Intervjuguide, ansatt, omsorgsenhet, bevegelig arbeidstid (BATI)

Bakgrunn

Sivilstatus, alder

- Hvor mange barn har du, alder?
- Stilling – hvor lenge ansatt – utdanningsbakgrunn? Karriere til nå, hva har du gjort (fast eller midlertidig engasjement?)

Jobben din

- Hva gjør du i jobben du har? Hva er det mest artige/interessante i jobben? Oppgaver og ansvar (mye, lite, hva må du finne ut selv+ hva ligger i instruksen?), det å ha omsorg som arbeid fortell om det.
- Har du full stilling eller ikke, fast ansatt? (hvordan bli fast ansatt her?)
- Hva er utfordringene ved arbeidet ditt?
- Hva er bra/dårlig?
- Hvor stor innflytelse i egen jobb?
- Forhold til ledelse, hvordan er det?
- Regulering av lønn, er ikke innsatsbasert?
- Hva regnes som en god kollega?
- Hva er den ideelle arbeidstakeren for denne jobben, hva skal til for å bli værende? (er det snakk om veier videre, hva skal til?)
- Hvordan vil du beskrive arbeidsmiljøet her? (eks: Hva snakker dere om i lunsjen?)
- Dette med at det er så mye å holde styr på: mange ansatte og pasienter, pga organiseringen av arbeidet i team og at dette skifter
- Hva er den ideelle arbeidstaker sett fra organisasjonens side?
- Vil du si at bedriften din er familievennlig? (hvorfor/ hvorfor ikke?) Hvilke reaksjoner får du fra kolleger og ledere når det gjelder:
  - i. avbrudd i arbeidsdagen pga syke barn?
  - ii. avslutte jobb på fastlagt tid pga henting unngå reising?
  - iii. lengre opphold hjemmefra?
- Hvordan er dette for partner?
- Hva skjer da? Vikar, de andre stepper inn?
- Dette med faglig begrunnet tilstedeværelse, hva mener om det?

Om arbeidstid

- Fortell litt om arbeidstida di, dette med at den er bevegelig, hvilke tanker gjør du deg om det?
- Hvordan opplever du å måtte ta initiativ og holde oversikt over egen arbeidstid (konflikt med hjemmesituasjonen)? Hvordan oppleves disse møtene?
- Jobber du fulltid el. Deltid? Hvor mange timer pr uke? (komme tilbake til dette med arbeidstidskultur)
- Hvordan passer arbeidstida inn med ditt omsorgsansvar for barn?
- Hvordan organiserer dere dette arbeidet i familien? (mellom partner og deg? - hvem gjør hva? Konflikter om det? Fyller dere ulike funksjoner i familien?)

- Opplever du noen gang den såkalte tidsklemma? (Hvorfor? Hvorfor ikke?)
  - Hva legger du i så fall i den?
- Hva betyr fleksibilitet for deg?
- Hvordan tror du barna dine opplever arbeidsplassen din? Er det noe dere snakker om? Har de vært med deg på arbeid? Arbeidstida di?

Om permisjonsordninger

- Har du benyttet deg av noen av de permisjonsordningene som finnes?
  - Hvilken og hvorfor akkurat den? Hvilke begrunnelser er det for å velge nettopp den? Hvorfor ikke de andre? (dette med valgfrihet, hvordan oppleves det?)
  - Det å være borte lenge uten kontakt med arbeid eller delvis i kontakt med arbeid?
  - Hva mente partneren din om det?
  - Hva skjedde da du fortalte at du var gravid? Ledelsen? Hvordan håndteres dette av organisasjonen? (eks diskuterer løsninger?)
  - Partner hvordan fordelte dere permisjonen mellom dere?
  - Tanker om hvilken permisjonstype som passer for denne typen arbeid? Tidskonto f. eks?
  - I arbeidet noe som legger føringer på valg av permisjon? Noe som gjør det lettere enn andre, f.eks det å være borte hele tiden og det å ha tidskonto? Hva er vanlig her og hvorfor?
  - Opplevelser av det å være helt borte for en periode, er det vanskelig å komme tilbake? Lett å komme tilbake? Dette med vikarer og slikt, brukes det?
- Fortell hvordan det var å komme tilbake til arbeid igjen etter å ha vært i permisjon

Om barnetilsyn etter permisjon

- Barnetilsyn nå, hvordan organiseres det nå? Barnehage eller dagmamma?
- Barnehage, noe dere benytter+ tilfredshet med det tilbudet dere har, åpningstid etc,
- Hvordan bruker de mulighetene som arbeidstidsordninga gir til omsorg?
- I forhold til den type arbeidstid som du har: Hvordan bruker dere barnehagetida?
- Hva er en ideell lengde på barnehagedagen? (være borte fra barna?)
- Hvordan opplever barna det å gå i barnehagen?
- Syn på hva barnehagen skal være
- Beskrive hvordan de definerer det å være en god forelder og hva de legger i en god barndom

Eksempel på skreddersydd intervjuguide, runde 2, BAT

Starte med å fortelle at jeg har nå begynt å gå gjennom datamaterialet og at det er en del ting jeg ønsker å vite mer om, blant annet forhold til arbeid og forhold til barndom. At jeg har lyst til å diskutere syn på hva barnehagen skal være og syn på omsorg.

- Kan du fortelle litt om hvordan du jobber nå? Da jeg snakket med deg sist arbeidet du ikke full tid, hvordan er det nå?
  - Fremdeles deltid?
  - Hva er det som gjør at du fremdeles arbeider deltid/at du har sluttet å arbeide deltid siden sist? (litt om prosessen til nå)
  - Hvis ja til fortsatt deltid: fortell mer om denne avgjørelsen. Interessant med deltid, fordi du har jo allerede en jobb som er fleksibel, men er den ikke fleksibel nok? Hvorfor ikke? (sa sist at det ble for mye for deg), jeg har tenkt at dette med deltid gjør en fleksibel jobb mer fleksibel og tilpasset familiens behov, synes du det er en rimelig tolking?
  - Hvordan arbeider partneren din? (har han en fleksibel arbeidssituasjon?)

Det virker som om du bruker BAT til å tilpasse arbeidet ditt til din familie, er det noe du vil si det enig i? Fortell hvordan du prioriterer i arbeidet med planleggingen av arbeidstid.

- Hvordan ville situasjonen vært hjemme med vanlig turnusarbeid?
- Gjør partneren din det samme føler du - hvorfor/hvorfor ikke, hva gjør han/hun, gi et konkret eksempel.
- Hypotetisk sett, hva hadde skjedd hvis du ikke hadde arbeidet deltid men full tid, kan du beskrive hvordan du tenker deg at livet med familien da ville blitt.
- Kan du beskrive hvordan livet ditt hypotetisk sett ville blitt hvis du ikke hadde arbeidet i det hele tatt (hvordan forholde seg til forsørgelse).
- Du nevnte også dette med alles behov som du kjenner på, det synes jeg er interessant, kan du si litt mer om nettopp det.
  - Føler du noen ganger god/dårlig samvittighet omkring disse tingene? Når og hvorfor, gi eksempel, er det spesielle situasjoner. Skjer det i jobbsammenheng? Gi eksempler på konkrete situasjoner. Når føler du at du har god samvittighet?
  - Hvordan tror du at partneren din føler det eller kjenner på disse behovene? (hvorfor/hvorfor ikke)
    - Føler den samme ansvarsfølelsen: gi eksempel på hva du mener han føler og gjør eller ikke føler og gjør.
    - Kan du si noe om du tenker dette henger sammen med arbeidsdelingen dere har hjemme mellom deg og din partner, eller er det andre forhold? Hvordan mener du at behovene for omsorg og husarbeid defineres og oppgavene fordels hjemme hos dere?

Om tid til barn

Når jeg leser gjennom intervjuene ser jeg at alle jeg har snakket med kommer inn på dette med at de prioriterer tid til barn. Andre vil kanskje mene at arbeidet er viktig å prioritere. Dette synes jeg er spennende fordi det er så gjennomgående, jeg har imidlertid ikke spurt grundig nok om dette og ønsker derfor å spørre deg mer om det, for jeg fikk inntrykk av at dette var viktig for deg. Dere hadde for eksempel ikke barna i barnehagen full tid, er det fremdeles slik? (hvorfor tror du?)

Fortell hvorfor tror du at dette med tid til barn er viktig for deg og din partner?

- Noe dere har diskutert sammen? Før dere fikk barn? Hvordan så dere for dere at det å få barn skulle bli, hvordan synes du det ble? (hvorfor ble det slik?)
- Hvordan vil du beskrive den ideelle barndommen og hvilken barndom ønsker du at barna dine skal ha? Hva er viktig for deg og din partner? Hvorfor tror du at dette viktig for deg, hvilket mål ønsker du å oppnå ved å gjøre disse prioriteringene på tid? (hvorfor er det viktig at barna er hjemme, hva ønsker du å oppnå ved det?) er det noe dere har diskutert sammen? Hvordan var disse diskusjonene?
  - Hvilken barndom ønsker du at barna dine ikke skal ha?
- Dette med tilstedeværelse: hvorfor er det så viktig?
- Kan du beskrive hvordan du tror det ville vært i familien deres om barna ikke var så mye hjemme
- Hva gjør du når du er sammen med barna? (kan du gi meg et konkret eksempel på en "vanlig aktivitet")
  - Kan du fortelle om når det føles som du lykkes med å være sammen, når dere ikke gjør det?
  - Hva vil du oppnå ved å bruke tid på barna?
- Hvordan ser dere for dere det å være gode foreldre
- Hva er den ideelle mor for deg? (din egen mor?)
  - Hva er en dårlig mor
- Hva er den ideelle far for deg?
  - Hva er en dårlig far?
- Kan du diskutere dette i forhold til ting du leser i aviser og bøker?
- Noe om hva som føles riktig, har dette noe å gjøre med hva som føles riktig? I hvilke situasjoner føles dette riktig og i hvilke andre gjør det ikke det?
  - Tror du at partneren din har det på samme måte?
- Bruker du deltidsarbeidet til andre ting enn å være sammen med barn? Til deg selv for eksempel?
- Hvilken rolle spiller arbeidet i livet ditt? (det virket som du var veldig engasjert i arbeidet og syntes det var spennende)
- Hvilken rolle tror du arbeidet spiller i livet til partneren din?
- Hvordan tenker du på dine prioriteringer i forhold til arbeid og karriere, i forhold til han (føler du at du ofrer noe?)

Jeg synes det virker som om arbeidstidsprioriteringer tipper i favør for omsorg på hjemmebane for mange i denne organisasjonen, kjenner du deg igjen i denne beskrivelsen?

- Hvorfor tror du det er slik for deg/dere?
  - Kan det ha noe med hvilke forventninger du møter på jobben, aksept for en slik prioritering av omsorgsarbeid?
- Føler du dårlig samvittighet overfor jobben noen ganger? Når og hvorfor?
- Hvordan tror du det ville vært hvis du ble målt mer på resultat?
- Vil du beskrive arbeidsplassen din som et sted det er lett å sette grenser i i forhold til å prioritere omsorg i? (hvorfor er det slik, hvorfor er det ikke slik?)

Du sa at dette med hvordan permisjonen skulle deles aldri ble et stort tema, hvorfor tror du det ble slik?

- Føler du at dere gjorde et bevisst valg eller ikke?
- Hvordan var prosessen? (hvilke forventninger hadde du til permisjonstida?)
- Hvorfor tror du at det ikke ble et stort tema?
- Hvilke forventninger tror du din partner hadde til permisjonstida?

Du sa at du gjerne ville gjort det samme igjen, hvorfor?

Hvordan tror du det ville blitt for deg hvis dere hadde delt på en annen måte? Han mer hjemme?

Om barnehage:

- Kan du si litt om bruken deres av barnehagen:
  - Hvorfor bruker dere barnehagen? (i forhold til den fleksible arbeids-
tidsordningen)
  - Hvordan informanten tenker at barnet opplever det å gå i barnehagen?
    - Hva skal barnehagen være for tilbud?
    - Hva er en ideell lengde på barnehagedagen?

Intervjuguide, freelance

Bakgrunnsinformasjon

Alder, sivilstatus, antall barn etc.

Jobben din

- Hva gjør du i jobben du har, hva produserer du?, hvordan begynte du med dette (utdanning), noe du brenner for? Hvilken rolle spiller arbeidet i livet ditt? Hva er det mest artige/interessante i jobben
- Er det snakk om "mangesysleri"? Har du flere arbeidsgivere, eller ikke?

Hva har du gjort tidligere, kan du fortelle litt om karrieren din (arbeidshistorien din) til nå?

- o Var dette resultat av valg du gjorde? I så fall hvorfor? (har du hatt en plan bak det du har gjort?)
- *Hvordan organiserer du /dere (hvis flere) arbeidet?*
- o *Hvis du samarbeider med noen (som i firma) hvordan gjør dere det, noe av de samme spørsmålene som nedfor, men tilpasset en organisasjon? (hvem gjør hva? innslag, selve arbeidet, det å være tilstede, hvor "fri" er du i denne organisasjonen?)*
- o Hva er utfordringene ved arbeidet ditt? (dette med usikkerhet og risiko, hva tenker du om det? Når kommer pengene? Blir det jobbing?)
- o Hvordan håndtere kunder? Hvordan får du jobber? (marked, hvem produserer du for?)
- o Hvordan håndtere markedsføring av deg selv? Hvordan skjer innsalg? (rykte, faste kunder og betydningen av nettverk? Noe du tenker aktivt i forhold til?)
- o Hvor stor innflytelse føler du at du har i å organisere arbeidet?
  - Dette med samarbeid med kunden (blir det tidspress her?)
- Hvordan skjer forhandling om lønn, hva går dere ut fra i prisfastsettelse? (snakk om gjentelser, arbeidsbytte?)
- Opplever du arbeidssituasjonen som værende over tid? (hvorfor/ hvorfor ikke?)

Mer om barn/omsorg

- Hva gjør partner? hvilken rolle tror du arbeidet spiller i livet hans føler du at du ofrer noe i dine prioriteringer i forhold til karriere og arbeid, i forhold til han/hun ?
- Var det noe som forandret seg med jobbing da du fikk barn (eller ble ting som før arbeidsmessig)? (dette med trygghet og fleksibilitet, forutsigbarhet, lojalitet)
- Hvordan vil du beskrive arbeidet ditt i forhold til familielivet? Ansvar i familien? Vil du si at måten å organisere arbeidet ditt på er familievennlig? (f. eks tid og tidsbruk)
  - hvorfor/ hvorfor ikke?
- o Hvilke forventninger møter du fra kunder når det gjelder tilstedeværelse og tilgjengelighet?
  - avbrudd i arbeidsdagen pga syke barn
  - avslutte jobb på fastlagt tid pga henting unngå reising
  - lengre opphold hjemmefra?
- Hvordan er dette for
- partner?
- Hva skjer hvis du må gå? Har du en vikar? (besteforeldre, partner eller venner?) Har dere evt noen som kan hjelpe til?

Om arbeidstid

- Fortell litt om arbeidstida di, (jobber du full stilling)?
- Hvordan du tenker når du organiserer arbeidet og tida, dette med å bestemme selv, hvilke hensyn tar du? (Andre som er med på å bestemme? Planlegging i familien samlet? Sammen med partner? Sammen med kolleger? Hensyn til inspirasjon? Jobber du etter en fast arbeidstid eller når det passer best? Hvorfor akkurat slik?)
- Opplever du noen interessekonflikter når du står i arbeidet med organisering av arbeidstida?
  - Hvilke?
  - Hvordan håndterer du disse, hvordan løser det seg?
- Hvordan passer arbeidstida inn med ditt omsorgsansvar for barn?
- Hvordan bruker du de mulighetene som arbeidstidsordninga gir til å være sammen med barn? Bruk av barnehage inn her- hvordan de bruker oppholdstida her.
- Hva bruker du tida til i perioder med få oppdrag (hvis du har det slik)
- Hvordan vil du beskrive den ideelle barndommen og hvilken barndom ønsker du at barna dine skal ha? Hva er viktig for deg og din partner? Hvorfor tror du at dette viktig for deg, hvilket mål ønsker du å oppnå ved å gjøre disse prioriteringene på tid? (hvorfor er det viktig at barna er hjemme, hva ønsker du å oppnå ved det?) er det noe dere har diskutert sammen? Hvordan var disse diskusjonene?
- Hvilken barndom ønsker du for barna dine og hvilken ønsker du at barna ikke skal ha?
  - Dette med tilstedeværelse: hvorfor er det så viktig?
  - Kan du beskrive hvordan du tror det ville vært i familien deres om barna ikke var så mye hjemme
  - Hva gjør du når du er sammen med barna? (kan du gi meg et konkret eksempel på en "vanlig aktivitet")
- Kan du fortelle om når det føles som du lykkes med å være sammen, når dere ikke gjør det
- Hva vil du oppnå ved å bruke tid på barna?
  - Hvordan ser dere for dere det å være gode foreldre
  - Hva er den ideelle mor for deg? (din egen mor?)
    - Hva er en dårlig mor
  - Hva er den ideelle far for deg?
    - Hva er en dårlig far?
- Noe om hva som føles riktig, har dette noe å gjøre med hva som føles riktig? I hvilke situasjoner føles dette riktig og i hvilke andre gjør det ikke det?
- Tror du at partneren din har det på samme måte?

Mer om arbeidsdeling i familien

- Hvordan organiserer dere husarbeid og omsorg for barn i familien? (mellom partner og deg? -hvem gjør hva? Konflikter om det? Fyller dere ulike funksjoner i familien? Hvordan arbeider din partner- forhold til omsorg)
- Opplever du noen gang den såkalte tidsklemma? (hvorfor? Hvorfor ikke?) Hva legger du i den?
- Hva betyr fleksibilitet for deg?
- Er du fornøyd med den fleksibiliteten du har?

- Hvordan tror du barna dine opplever arbeidsplassen din? Er det noe dere snakker om? Har de vært med deg på arbeid? Arbeidstida di?

Om permisjonsordninger (få med hvordan de har brukt ordningene)

- Har du benyttet deg av noen av de permisjonsordningene som finnes?
- o Hvilken og hvorfor akkurat den? (dette med valgfrihet, hvordan oppleves det? Var det noe som var et bevisst valg, eller bare ble det slik?) hvordan gikk du frem da? Vanskelig å få dette til? Ble den brukt til å være sammen med barnet, eller var det litt jobbing også?
- o Hvordan opplevdes permisjonstida?
- o Hvordan fordelte dere permisjonen mellom deg og en evt partner?
- o Mer kronologisk, hva tok far: var han hjemme i pappapermisjon, med lønn?
- o Fedrekvoten: hvordan ble den brukt, jobbet på kveldene?
- o Engangsstønad, aktuelt?
- o Tanker om hvilken permisjonstype som passer for denne typen arbeid hhv mor og far? Mer fleksible løsninger, eller mer faste? Tidskonto? F. eks en mer fleksibel organisering av fedrekvota? (tanker omkring dette med flytende ordninger i en evt flytende tilværelse)
- o I arbeidet noe som legger føringer på valg av permisjon? Noe som gjør det lettere enn andre, f.eks det å være borte hele tiden og det å ha tidskonto? Hva er vanlig her og hvorfor?
- o Opplevelser ved det å være helt borte for en periode, er det vanskelig å komme tilbake? Lett å komme tilbake? Kunder?
- Fortell hvordan det var å komme tilbake til arbeid igjen etter å ha vært i permisjon
- Kontantstøtte, hvilke vurderinger av den? (en aktuell løsning, hvorfor, hvorfor ikke?) brukte dagmamma eller barnehage? Var hjemme med barn, frigjorde den tid til barn? Jobbet på kveldene? (mottak eller bruker)

Om barnetilsyn etter permisjon

- Barnetilsyn nå, hvordan organiseres det nå? Barnehage eller dagmamma?
- Barnehage, noe dere benytter+ tilfredshet med det tilbudet dere har, åpningstid etc,
- hvordan barnet opplever det å gå i barnehagen?
- I forhold til den type arbeidstid som du har: Hvordan bruker dere barnehagetida?
- Hva er en ideell lengde på barnehagedagen? (være borte fra barna?)
- Hvordan opplever barna det å gå i barnehagen?
- Syn på hva barnehagen skal være

Intervjuguide Førskolelærere og barns oppholdstid

[Å tenke for meg som intervjuer i intervjuet: Profesjonstematikken: veies argumenter opp mot hverandre? Hvilke andre problematikker reises av informanten: hva er faglig, hva er brukerorientert? Hvordan ser de seg vis a vis foreldre og barnet? + huske på å være sensitiv for det tatt for gitt]

- Generell info om prosjektet, brev, anonymitet, hvordan data kommer til å bli brukt
- Hva intervjuet kommer til å handle om, at det er et ønske om å få utdypende svar i etterkant av et spørreskjema: profesjon (viktig at vi fokuserer på henne som førskolelærer), hvordan de (bhg) forholder seg til familien- hva er deres jobb i forhold til den, om barns oppholdstid i barnehagen: mer utdypende om dette spørsmålet
  - Starte med om informasjonen i spørreskjema stemmer: husker svarene (legge vekt på at dette ikke skal være en sjekk på henne, men et utgangspunkt for diskusjon/samtale)? Mangler alder på førskolelæreren: når utdannet? Hvorfor jeg har valgt henne: ut fra hva hun mente i skjema om barns oppholdstid: mener hun det samme fremdeles: Hvorfor/hvorfor ikke
  - o Begrunne svaret hun ga mer i dybden:
    - Hvordan begrunne valget? (tror hun det henger sammen med brukertilpasningsargumentet?) andre argumenter?
  - o Dette med slitenhetsargumentet som var så gjennomgående: hva mener hun om det? Er det aktuelt eller uinteressant? Hvis det er slik at hun opplever dette at barna blir slitne må informanten beskrive dette mer inngående. Hva består dette i? hva gjør du da? Hva har du mulighet til å gjøre? Blir de slitne hjemme?
    - hvordan forholder hun seg til dette som profesjonsutøver?
  - o Fortelle om tilretteleggerrollen: tanker om den: (ifht barns medvirkning f. eks): faglig- eller brukerbegrunnet?
  - o Diskuteres tidsspørsmål i kollegiet?
    - Hvordan informanten forholder seg til problemstillingen om barns oppholdstid: (Er det en uinteressant/uaktuell problemstilling f. eks?)
  - o Er det del av hennes jobb å mene noe om dette? (hvorfor?/hvorfor ikke?)
  - o Hvordan de forholder seg til familien-bhg: hvordan skal denne relasjonen være? (førskolelærerne forholder de seg til familien? Hva lærer de+ tenker de om dette forholdet mellom familien og profesjonen? (vern, likegyldig, ingen relasjon?, utgangspunkt i barnets beste?)
  - o Dette med foreldres arbeidstid: merker noe til fleksibel arbeidstid? (6 timers arbeidsdag?)
    - Om man har en spesifikk mening, blir dette formidlet til foreldre, hvordan forholder man seg til dette spørsmålet vis a vis foreldrene? Tas det opp i foreldresamtaler?
  - Dette med brukermedvirkning: hvilke tanker har du om brukermedvirkning?
    - Er det noe som har vært et tema lenge? (oppleves dette som et nytt tema, hva er det i så fall som er nytt?)
    - Evt om hun kan si noe om forskjeller i hvordan man forholder seg til foreldre i dette spørsmålet blant kollegaer?
    - I hvordan man diskuterer dette internt?
  - o Hvordan forholder du deg til brukermedvirkning i kraft av din profesjon: uproblematisk eller er det problemstillinger du ser reises? [eks fag vs brukernes ønsker, konflikt mellom barns og foreldres ønsker og rolle som brukere]

- Noen i skjemaet dro opp dette med fleksibel bruk av bhg- dagen: kjenne seg igjen?
    - Hva tenker informanten om det?
    - F. eks dette med delplasser?
  - Hvilket ansvar ser du at du har som førskolelærer (profesjon) vis a vis barna og familien: hva definerer du som ditt ansvar i spørsmålet om barnas oppholdstid i barnehagen? (kommer informanten inn på dette med å være ”barnas advokat” f. eks?)
- Hvordan oppleves foreldrene i forhold til barna i dette spørsmålet? Barnas interesser? Barns oppholdstid?

Vedlegg 3: Kronologisk oversikt over familiepolitiske ordninger 1909-2009

Kronologisk oversikt over familiepolitiske ordninger 1909- 2009

- Merk: oversikten omfatter ikke skatteordninger eller ordninger direkte rettet mot eneforsørgerne. Den er heller ikke komplett.

1837: Norges første barneasyl etableres i Trondheim, avhjelpe sosial nød og fattigdom for industriarbeidere/proletarer. Oppgaver: omsorg, oppdragelse og undervisning. Frivillige, velledige organisasjoner drevet av embetsstand og borgerskap.

1909: Obligatorisk syketrygd for arbeidere, med 6 ukers barselspenger etter fødsel for arbeidende kvinner, på basis av arbeidervernlovene som påla kvinner å være borte fra jobb 6 uker etter fødsel. Forsikringsmodell.

1915: Engangsstønad på 40 kroner gitt til gifte mødre uten jobb, men med ektemann som var sykeforsikret.

1915: Barselpenger utvidet til 2 uker før fødsel.

1920-30årene: Et utvidet skille mellom pedagogiske korttidsbarnehager (4t) for bedrestilte barn og daghjem (8-9 timer). Daghjem: små krav til utdanning for personalet og for foreldre der begge var nødt til å jobbe - et sosialt tilbud.

1930-loven: Fødselspenger 6 uker.

1946: Barslepengene utvidet til 12 uker. Her er det uklarerhet i kildene. NOU 1995: 27 hevder dette skjedde i 1957.

1946: Barnetrygd innføres til mor fra og med andre barnet (var skattepliktig frem til 1957).

1957: Barnhagenes og daghjemmenes drift regulert av lov om barnevern av 1957.

1970: Barnetrygd også til første barn, enslige forsørgere får dobbel barnetrygd.

1970: Forslag til utvidet barselspermisjon, 18 uker, men nedstemmes, engangsstønaden innføres 6% av G.

1975: Barnehageloven innføres.

1977: (1 juli) Betalt permisjon utvides til 18 uker, hvorav 6 uker forbeholdes mor og skal tas 6 uker etter fødsel (12 uker kunne deles). Arbeidsmiljøloven iverksettes samme år, her gis det rett til 1 års permisjon til hver av foreldrene (til sammen 3 år, men maks to år for hver av foreldrene), hvor også bare 6 uker forbeholdes mor. 2 ukers pappapermisjon (lønnet/ulønnet) introduseres i den nye Arbeidsmiljøloven. Samtidig ble engangsstønaden utvidet for kvinner uten opptjent rett til betalt fødselspermisjon, denne var 20 % av G (1977: 2680 ,- 1996: 32138.-). Vektige grunner for innføring av utvidet permisjonsrettighet var mors helse og restituering. Mulighet til å benytte 12 av ukene før nedkomst.

1978: Innføres lønn under sykdom, gjeldende også for fødselspermisjon.

1978: (1. juli) Ordning med gradert uttak av fødselspenger ble innført ved lov. 9 juni 1978, nr 54. Merk: dette er ikke det samme som tidskonto, dvs. at tida ikke kortes ned, bare at man begynner å arbeide deltid tidligere. I tillegg til at mor og far kunne dele ved at begge arbeidet deltid. Obs: dårlig koordinert med de rettigheter som finnes i Arbeidsmiljøloven, arbeidstaker kan ikke kreve noe i denne forbindelse.

1981: Engangsstønaden har vært knyttet til grunnbeløpet, 20 % av det, men fra 1981 så løsrives dette og bestemmes årlig av Stortinget.

1983: (1. februar) "Deltidsloven" innføres (må først promoteres for virkning). M.a.o. rett til permisjon fra stilling og rett til å tre tilbake i samme stillingsandel. Bakgrunn av omsorg. (Arbeidsmiljøloven § 46 A).

1986: Den gradvise utvidelsen av fødselspenger starter.

1986: Rett til to uker ekstra permisjon pr. barn i forbindelse med flerbarnsfødsler innføres.

1987: Dekningsgrad 100% og 20 uker.

1987: (1. juli) Innføring av ordning med Svangerskapspenger. Tidligere måtte kvinnene bruke av fødselspengene, de kunne bruke 12 uker før av dem.

1988: Dekningsgrad 100 % og utvidelse 22 uker.

1989: 24 uker (100%) og 30 uker (80%) , innføring av 80 % lønnskompensasjon + rett til 3 ekstra uker pr barn ved flerbarnsfødsler når 80% kompensasjon er valgt.

1990: 28 uker (100 %), 35 uker (80 %).

1991: 32 uker (100 %), 40 uker (80 %).

1991: Kvinner må ta fri 2 uker før fødsel.

1992: 35 uker (100%), 44,2 uker (80 %).

1993: Kvinner må ta fri 3 uker før fødsel.

1993: Innføring av fedrekvoten (4 uker).

1993: 42 uker (100%) og 52 uker (80 %).

1994: Tidskonto innføres- ny ordning avløser denne 1 jan 2007.

1994: (1 .juli) Far kan ta ut fedrekvoten uten hensyn til om mor gjenopptar arbeidet, påbegynner eller gjenopptar utdanning på heltid, eller er så syk at hun er helt avhenging av hjelp fra faren til å ta seg av barnet. Bygde på forslag i NOU 1993: 12.

1995: (1. februar) Arbeidsmiljøloven endres slik at hver av foreldrene i tillegg til de ene året i forbindelse med fødselen gis rett til inntil ett års ulønnet permisjon. Permisjonen kan ikke overføres til den andre av foreldrene og den må benyttes i sammenheng med det første året. Foreldrene kan med andre ord ikke velge å komme tilbake i arbeidet etter permisjon i fødselspengeperioden, for så å ta forlenget permisjon på et senere tidspunkt, når barnet er blitt større.

1996: (1. januar) Ny barnehagelov.

1996: (1 januar) Rammeplan for barnehagen innføres- nedfeller det pedagogiske innholdet.

1996: (14 juni) Også selvstendig næringsdrivende og freelancere innbefattes av tidskontordningen.

1997: Skolestart for 6-åringer.

1998: (1. august) Kontantstøtte innføres for ettåringer.

1999: (1. januar) Etterlønn likestilt med yrkesaktivitet.

1999: (1. januar) Kontantstøtte for 2 åringer innføres.

2000: (1 juli) Innstramming av kontantstøtteytelsen og barnetrygdytelsen

2000: Fedre ”selvstendig” opptjeningsrett til foreldrepermisjon så langt at mor går tilbake i 75% stilling eller mer.

2003: Småbarnstillegget fjernes i barnetrygden.

2003: (1. juli) Selvstendig næringsdrivende kvinner får rett til svangerskapspengene.

2003: Barnehager blir en lovpålagt oppgave for kommunene.

2003: Barnehageforliket.

2004: (1. mai) Innføring av makspris i barnehagen: 2500 kr.

2005: (1. januar) Far gis rett til lønnskompensasjon under fedrekvoten ut fra egen stillingsandel.

2005: Fedrekvoten utvides med en uke til 5 uker og dermed utvides også foreldrepermisjonen med 1 uke til 53 uker (80%) og 43 uker (100%).

2005: Navneendring stønad ved fødsel og adopsjon skal kalles foreldrepenger jf endringer i ny arbeidsmiljølov 17. juni 2005. I den nye arbeidsmiljøloven er også begrepsdefinisjoner av svangerskapspermisjon og fødselspermisjon (6 uker etter fødsel) og foreldrepermisjon.

2005: Svangerskapspengene skal gi opptjeningsrett til feriepenge tilsvarende sykepenge.

2005: Adgang til å ta ut fedrekvoten de første 6 uker etter fødsel (dvs. dobbeltomsorg).

2005: En mer fleksibel ordning for gradert uttak av foreldrepenger foreslås.

2005: Engangsutbetaling av etterlønn skal gi opptjeningsrett til foreldrepenger.

2006: (1. januar) Forkorting av kontantstøtten med en mnd, fra 24 til 23 mnd.

2006: (1. januar) Ny barnehagelov trer i kraft, og ansvaret for barnehagene flyttes til kunnskapsdepartementet.

2006: Innføring av forskriften: ”Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver”.

2006: (1. juli) Fedrekvoten utvides til 6 uker, med tilsvarende utvidelse av foreldrepermisjonen 54 uker (80%) og 44 uker (100 %).

2008: (1 juli) Endringer i lov om foreldrepenget for selvstendig næringsdrivende innføres: 100% dekning

2009: (1. juli) Utvidelse av fedrekvoten til 10 uker, 2 uker tas fra foreldrepermisjon.

2009: Stønadsperioden for foreldrepenget er for fødsler f.o.m. 1. juli totalt 56 uker (80% dekningsgrad) eller 46 uker (100% dekningsgrad).

2009: Lovfestet rett til barnehageplass skal innføres.

Kilder:

Høringsnotat. (2004). *Om forenklinger i fødselspengeregelverket*. familiedepartementet, B.-o. Innst.S.nr.53. (2003-2004). *Innstilling til Stortinget fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen. St. mld.nr 29 (2002-2003)*.

Innst.S.nr.207. (1999-2000). *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om barnehage til beste for barn og foreldre*.

Korsvold, T. (2005). *For alle barn*. Oslo: Abstrakt forlag.

Korsvold, T. (2008). *Barn og barndom i velferdsstatens småbarnspolitik. En sammenlignende studie av Norge, Sverige og Tyskland*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOU1995:27. *Pappa kom hjem*. Barne- og familiedepartementet.

NOU1996:13. *Offentlige overføringer til barnefamilier*. Barne- og familiedepartementet.

Ot.prp.nr.7. (2004-2005). *Om lov om endringa av folketrygdlova (rett til lønnskompensasjon under fedrekvoten basert på eiga opptening)*. Barne- og familiedepartementet.

Ot.prp.nr.29. (2005-2006). *Om lov om endringer i kontantstøtteleven mv.* Barne- og likestillingsdepartementet.

Ot.prp.nr.51. (2007-2008). *Om lov om endringer i folketrygdloven (svangerskaps og foreldrepenget med 100 % dekning for selvstendig næringsdrivende)*. Barne- og likestillingsdepartementet.

Ot.prp.nr.52. (1999-2000). *Om lov om endring i lov 28. februar 1997 nr 19 om folketreugd (selvstendig opptjeningsrett til fødsels- og adopsjonspenget for fedre mv.)*. Barne- og familiedepartementet.

Ot.prp.nr.52. (2007-2008). *Om lov om endringer i barnehageloven (rett til plass i barnehage)*. Kunnskapsdepartementet.

Ot.prp.nr.56. (2008-2009). *Om lov om endringer i folketrygdloven (utvidelse av fedrekvoten mv.)*. Barne- og likestillingsdepartementet.

Ot.prp.nr.57. ((2002-2003)). *Om lov om endringer i folketrygdloven (svangerskapspenget til selvstendig næringsdrivende)*. Barne- og familiedepartementet.

Ot.prp.nr.60. (1999-2000). *Om lov om endringer i kontantstøtteleven og lov om barnetrygd*. Barne- og familiedepartementet .

Ot.prp.nr.70. (2005-2006). *Om lov om endringer i folketrygdloven (utvidelse av fedrekvoten)*. Barne- og likestillingsdepartementet.

Ot.prp.nr.72. (2004-2005). *Om lov om barnehager (barnehageloven)*. Barne- og familiedepartementet .

Ot.prp.nr.98. (2004-2005). *Om lov om endringer i folketrygdloven og kontantstøtteleven (utvidelse av fedrekvoten, utvidet rett til kontantstøtte for adopterte barn)*.

Ot.prp.nr.104. (2004-2005). *Om lov om endringer i folketrygdloven og enkelte andre lover (endringer i regelverket for ytelser ved svangerskap, fødsel og adopsjon)*.

Ot.prp.nr.107. (1992-93). *Om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om floketrygd, lov 4. feb 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v og i visse andre lover*. Barne- og familiedepartementet.

- St.mld.nr16. (2006-2007). *...og ingen stod igjen. Tidlig innsats for livslang læring.*
Kunnskapsdepartementet.
- St.mld.nr 27. (1999-2000). *Barnehage til beste for barn og foreldre.* Barne- og
familiedepartementet.
- Sejersted, F (2005). *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre.* Oslo:
Pax Forlag
- Strand, K. (2002). Gravid i arbeid- integrering eller fravær? Kjønnensordningens dilemmaer. I:
Ellingsæter, A. L. & Solheim, J. (red.) *Den usynlige hånd. Kjønnsmakt og moderne
arbeidsliv.* Oslo: Gyldendal Akademisk.

Vedlegg 4: Oversikt over analyserte familiepolitiske dokument

Analyserte familiepolitiske dokument

- Høringsnotat. (2004). *Om forenklinger i fødselspengeregelverket*. Barne- og familiedepartementet.
- Innst.O.nr.4. ((1987-88)). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og i visse andre lover*. .
- Innst.O.nr.6. (1988-1989). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og visse andre lover*.
- Innst.O.nr.7. (1989-90). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov og visse endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og i visse andre lover*.
- Innst.O.nr.11. (1990-91). *Innstilling fra sosialkomiteen om lov om endringer i lov av 13 juni 1963 nr 12 om folketrygd og visse andre lover- endringer i folketrygdens pensjonssystem*.
- Innst.O.nr.34. ((1992-93)). *Innstilling fra forbruker - og administrasjonskomiteen om liv om endringer i lov av 17. juni 1966 nr, 12 om folketrygd og visse andre lover*. Forbruker – og administrasjonskomiteen.
- Innst.O.nr.139. (1992-93). *Innstilling fra forbruker- og administrasjonskomiteen om lov om endringer in lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd, lov av 4. februar 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v og i visse andre lover (tidskonto)*. Forbruker- og administrasjonskomiteen.
- Innst.S.nr.53. (2003-2004). *Innstilling til Stortinget fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen*. St. mld.nr 29 (2002-2003).
- Innst.S.nr.148. (1992-93). *Innstilling frå forbrukar- og administrasjonskomiteen om likestillingspolitikk for 1990- åra*.
- Innst.S.nr.207. (1999-2000). *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om barnehage til beste for barn og foreldre*.
- Innst.S.nr.255. (2001-2002). *Barnehageavtalen*.
- NOU1993:12. (1993). *Tid for barna*. Barne- og familiedepartementet.
- NOU1995:27. (1995). *Pappa kom hjem*. Barne- og familiedepartementet.
- NOU1996:13. *Offentlige overføringer til barnefamilier*. Barne- og familiedepartementet.
- NOU2000:7. *Ny giv for nyskaping. Vurdering av tiltak for økt FoU i næringslivet*.
- NOU2004:29. *Kan flere jobbe mer?* Arbeids- og sosialdepartementet.
- NOU2008:6. *Kjønn og lønn*. Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ot.prp.nr.3. (1990-91). *Om lov om endringer i lov 17 juni 1966 nr 12 om folketrygd og visse andre lover*. Sosialdepartementet.
- Ot.prp.nr.5. (1991-1992). *Om lov om endringer i lov av 17 juni 1966 nr 12 om folketrygd og i visse andre lover*. Sosialdepartementet
- Ot.prp.nr.5. ((1987-88)). *Om lov om endringer i lov 17 juni 1966 nr 12 om folketrygd of i visse andre lover*. Sosialdepartementet.
- Ot.prp.nr.7. (1986-87). *Om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og visse andre lover*.
- Ot.prp.nr.7. (2004-2005). *Om lov om endringa av folketrygdlova (rett til lønnskompensasjon under fedrekvoten basert på eiga opptening)*. Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.12. (2005-2006). *Om lov om endringer i forletrygdloven og enkelte andre lover (endringer i regelverket for ytelser ved svangerskap, fødsel og adopsjon)*. Barne – og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.13. (1992-93). *Om lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr. 12 om folketryd og i visse andre lover*. Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.19. (1989-90). *Om lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og i visse andre lover*. Sosialdepartementet.

- Ot.prp.nr.29. (2005-2006a). *Om endringer i konstantstøtteleven mv.* Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ot.prp.nr.29. (2005-2006b). *Om lov om endringer i konstantstøtteleven mv.* Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ot.prp.nr.47. (2007-2008). *Om lov om endringer i barnehageloven (Om formålet med barnehagen).* Kunnskapsdepartementet.
- Ot.prp.nr.51. (2007-2008). *Om lov om endringer i folketrygdloven (svangerskaps og foreldrepenger med 100 % dekning for selvstendig næringsdrivende.* Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ot.prp.nr.52. (1999-2000). *Om lov om endring i lov 28. februar 1997 nr 19 om folketrygd (selvstendig opptjeningsrett til fødsels- og adopsjonspenger for fedre mv.).* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.52. (2007-2008). *Om lov om endringer i barnehageloven (rett til plass i barnehage).* Kunnskapsdepartementet.
- Ot.prp.nr.57. (2007-2008). *Om lov om endringer i barnehageloven (finansiering av ikke-kommunale barnehager).* Kunnskapsdepartementet.
- Ot.prp.nr.57. ((2002-2003)). *Om lov om endringer i folketrygdloven (svangerskapsenger til selvstendig næringsdrivende).* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.58. (2003-2004). *Om lov om endringer i lov 26.juni 1998 nr. 41 om kontantstøtte til småbarnsforeldre.* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.60. (1999-2000). *Om lov om endringer i kontantstøtteleven og lov om barnetrygd.* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.70. (2005-2006). *Om lov om endringer i folketrygdloven (utvidelse av fedrekvoten).* Barne- likestillingsdepartementet.
- Ot.prp.nr.72. (2004-2005). *Om lov om barnehager (barnehageloven).* Barne og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.76. (2002-2003). *Om lov om endringer i lov 5. mai 1995 nr. 19 om barnehager (barnehageloven).* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.98. (2004-2005). *Om lov om endringer i folketrygdloven og kontantstøtteleven. (utvidelse av fedrekvoten, utvidet rett til kontantstøtte for adopterte barn).* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.104. (2004-2005). *Om lov om endringer i folketrygdloven og enkelte andre lover (endringer i regelverket for ytelser ved svangerskap, fødsel og adopsjon).* Barne- og familiedepartementet.
- Ot.prp.nr.107. (1992-93). *Om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om floketrygd, lov 4. feb 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v og i visse andre lover.* Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr9. (2006-2007). *Arbeid, velferd og inkludering.* Arbeids-og inkluderingsdepartementet.
- St.mld.nr16. (2006-2007). *...og ingen stod igjen. Tidlig innsats for livslang læring.* Kunnskapsdepartementet.
- St.mld.nr29. ((2002-2003)). *Om familien- forpliktende samliv og foreldreskap* Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr43. (2000-2001). *Om evaluering av kontantstøtten.* Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr50. (1984-1985). *Om familiepolitikken.* Forbruker-og administrasjonsdepartementet.
- St.mld.nr50. (1998-1999). *Utførelsesmeldinga. Om fordeling av inntekt og levekår i Noreg.* Sosial- og helsedepartementet.
- St.mld.nr52. (1996-97). *Om økt førskolelærerdekning.* Forskning, utdanning og kirke departementet.
- St.mld.nr70. (1991-92). *Likestillingspolitikk for 1990-årene.* Barne- og familiedepartementet.

- St.mld.nr 8. (1987-1988). *Barnehager mot år 2000*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- St.mld.nr 27. (1999-2000). *Barnehage til beste for barn og foreldre*. Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr 50. (1984- 1985). *Om familiepolitikken*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- St.mld.nr.24. ((2002-2003)). *Barnehage tilbud til alle- økonomi, mangfold og valgfrihet*. Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr.28. (2003-2004). *Om søskenmoderasjon i foreldrebetalingen m.m.* Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr.28. (2004-2005). *Om evaluering av maksimalpris i barnehager*. Barne- og familiedepartementet.
- St.mld.nr.29. (2002-2003). *Om familien- forpliktende samliv og foreldreskap*. Barne- og familiedepartementet.
- St.prp.nr 53. (1997-98). *Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre*. Barne-og familiedepartementet.

Artikler 1- 4

Artikkel 1

Far som familiepolitikkers trojanske hest.

Fedrekvoten som maktteknologi

Birgitte Johansen

PhD- stipendiat

NOSEB/ISS

SVT- fakultetet

NTNU

7491 Trondheim

Birgitte.Johansen@svt.ntnu.no

Abstract:

Father as the Trojan horse of Norwegian family policy. The Norwegian paternity leave as power technology

The article examines the Norwegian paternity leave in a governmentality perspective, hence analysing the Norwegian paternity leave from a new angle. It presents and discusses the Norwegian paternity leave as a state power technology implemented in order to change social practices in families and workplaces. The perspective implies that the focus of the article is neither on the organization of the scheme or its use, but targets the attitude-related and moral side of government represented by the paternity leave in the form of "conduct of conduct" (Foucault 1991). This is a theoretical concept that describes the indirect forms of state government targeted at population attitudes, knowledge and moral understandings. It is operationalized in this analysis using the concept of government agents. A government agent is individuals / population groups that indirectly are used as agents to change attitudes and practices in social fields such as family or work life. Through an analysis of family policy texts treating the paternity leave (introduced in 1993), the article shows that fathers are positioned in policy texts as government agents; the responsibility and task of promoting gender equality both in family and work life are assigned to them. In this sense they are positioned as the Trojan horse of Norwegian family policy. This interpretation is discussed first in light of modern forms of governing by individualization of responsibility and thereafter in relation to the current debate about gender equality and child-oriented fathering.

Keywords:

The Norwegian paternity leave, gender equality, governmentality, work life, family

Sammendrag

Far som familiepolitikens trojanske hest. Fedrekvoten som maktteknologi

Artikkelen analyserer den norske fedrekvoten i et regjeringperspektiv, og bidrar dermed med et supplerende perspektiv på denne familiepolitiske reformen. Den belyser og diskuterer den norske fedrekvoten som en statlig maktteknologi iverksatt for å endre sosiale praksiser i familien, men også i arbeidslivet. Perspektivet innebærer at fokuset i artikkelen ikke ligger på ordningens organisering eller bruk, slik man ofte finner i tidligere forskning, men retter seg mot fedrekvotens holdningsmessige og moralske side som "styring av styring" (Foucault 2002). Dette er et teoretisk begrep som beskriver de formene for statlig styring som retter seg mot befolkningens holdninger, kunnskap og moralske forståelser. Teoretisk operasjonaliseres dette i analysen ved å bruke begrepet regjeringsagenter. En regjeringsagent er en person/befolkningsgruppe som brukes som agenter for indirekte å endre holdninger og praksiser i samfunnsfelt som familien eller arbeidslivet. Gjennom en analyse av familiepolitiske tekster fra like før og like etter fedrekvotens innføring i 1993 viser artikkelen at fedre posisjoneres som regjeringsagenter for å fremme likestilling både i familien og i arbeidslivet; de posisjoneres som familiepolitikens trojanske hest. Dette resultatet diskuteres i lys av individualisering av ansvar som en moderne form for regjeringsstrategi på den ene siden og ut fra dagens debatt om likestilling og det barneorienterte faderskapet på den andre siden.

Introduksjon

I grenseflatene stat – familie – arbeidsliv finner vi mange av samfunnets likestillingsmessige problemstillinger. Å oppnå likestilling har lenge vært et overordnet og samfunnsmessig mål for den norske staten, i stor grad operasjonalisert gjennom familiepolitikken. Det er i familiepolitikken stat, familie og arbeidsliv som felt møtes. Denne artikkelen skal belyse hvilke strategier staten gjennom familiepolitikken har utviklet for å påvirke omsorgsorganisering og likestilling i dette skjæringsfeltet.

Det finnes bred forskning i Norge på statens virkemåte vis a vis familien og arbeidslivet i et likestillingsperspektiv. Fokuset har i stor grad ligget på organisering av de familiepolitiske rettighetene og (manglende) ordningene som tilbys fra statlig side, på foreldres bruk av ordningene, gjerne diskutert opp mot deres konsekvenser for likestilling mellom kvinner og menn i familie og arbeidsliv. Dette reflekteres i den omfattende norske forskningen på foreldrepermisjoner og kontantstøtte. Eksempler kan være diskusjonen om familiepolitikken fokus på valgfrihet (Brandth et al. 2005b) eller kontantstøttens forutsette og uforutsette likestillingskonsekvenser i familie og arbeidsliv (Bungum et al. 2001, Bungum & Kvanne 2002, Ellingsæter, 2003) Denne artikkelen bygger videre på et ønske om å forstå hvordan staten gjennom familiepolitikken kan påvirke prosesser i familie og arbeidsliv. Dette gjøres ved å utforske den norske fedrekvoten gjennom et supplerende perspektiv, nærmere bestemt et regjeringsperspektiv¹ basert på Foucaults begrep governmentality.

Regeringsperspektivet anerkjenner den direkte styringen lover og regler innebærer, men argumenterer for et bredere perspektiv på styring og maktutøvelse. Dette innebærer en tilnærming til den statlige styringens teknikker gjennom det Foucault beskrev som "conduct of conduct" (Foucault 1991), som på norsk kan oversettes med styring av styring (Neumann 2002: 32)². Styring av styring handler om hvordan staten indirekte styrer befolkningen og deres handlinger ved å legge til rette for at individer kan foreta de riktige valgene. Dette skjer ved å søke å påvirke individuelle og felles holdninger og forståelser basert på kunnskap, moral og ansvar samt ved å definere problemer, mål, normer og idealer. Indirekte styring som styringsform utvikles fordi både familien og arbeidslivet er samfunnsfelt hvor direkte statlig diktat strider mot liberale prinsipper i moderne samfunn.

Fedrekvoten er spesielt relevant som utgangspunkt for en slik analyse. Fedrekvoten er en øremerket ordning som reserverer et visst antall uker av den betalte foreldrepermisjonen til far. I 1993, da ordningen ble innført, var dette fire uker, men ordningen har gradvis blitt utvidet og utgjør nå 10 uker. Fedrekvoten virker etter prinsippet "use it or lose it" og representerer en "kjærlig tvang" overfor far (Brandth & Øverli 1998). De fleste fedre som kan, bruker ordningen. Den begrensede valgfriheten i ordningen, i kombinasjon med at den blir definert som en arbeidstakerrettighet har blitt fremhevet som kilden til dens suksess (Brandth & Kvande 2005). Det var og er et uttalt mål at fedrekvoten skal bidra til økt likestilling gjennom dens kvotering som sluser far hjem til barneomsorg og mor tidligere tilbake til betalt arbeid. Den har i stor grad vært diskutert opp mot likestilling i familie og arbeidsliv ut fra et rettighets- eller foreldrepraksisperspektiv (Brandth & Kvande 2002, 2003). Samtidig har også dens rolle i utviklingen av det nye, barneorienterte faderskapsidealet blitt diskutert (Annfelt 2008, Aarseth 2008, Brandth & Kvande 2003). Det nye faderskapet kritiseres for å innebære at mor fremdeles tildeles hovedansvaret for omsorgen, mens far i større grad kan velge å ta ansvar (Bekkengen 2002, Haavind 2006). Fedrekvotens effekt på likestillingen er omdiskutert, og ansvar er et nøkkelbegrep for å forstå problematikken

I denne artikkelen vil fokuset ligge på en videre utforskning av den indirekte styringen fedrekvoten representerer, først gjennom en analyse av fedrekvoten som en maktteknologi for å reformere fedre som retter skytset mot deres (manglende) holdninger, moral og ansvar og til dels kunnskap. Videre utforskes hvordan disse "reformerte subjektene" posisjoneres og ansvarliggjøres som regjeringsagenter i familien og arbeidslivet. Dette gjøres gjennom en analyse av relevante familiepolitiske tekster, med et spesielt fokus på tekster hvor problemdefinisjoner og fedrekvotens mål er særlig presist uttalt, dvs. tekster som ble utgitt i forbindelse med innføringen av fedrekvoten i 1993. Avslutningsvis diskuteres analysens funn i lys av den ansvarliggjøringen en slik strategi representerer og i lys av det kjønnete foreldreskapet.

Regjering, styring og familiepolitikk

Utgangspunktet for regjeringperspektivet er Foucaults tanker om statlig styring i liberale samfunn (Foucault 2002). Foucault viser til hvordan eneveldet gradvis ble erstattet av den liberale staten. I eneveldet var både familien og produksjonslivet betraktet som del av kongens hushold. I utviklingen mot den liberale staten etablerte familien og økonomien seg som felt utenfor staten, hvor direkte statlig inngripen og diktat ble forstått som i strid med

liberale idealer (ibid). Neuman (2002) presiserer hvordan liberale tenkere i perioden argumenterte for mindre statlig inngripen og mer frihet, spesielt i økonomien og markedet. Rose (1996) beskriver på sin side hvordan en velferdsstat etter hvert vokste fram med en særegen rasjonalitet. Velferdsstaten skulle bøte på den sosiale elendigheten som utstrakt økonomisk frihet produserte. Dette innebar sterkere statlig intervensjon i både økonomien og familien for å sikre fellesskapets beste. Man bygget likevel videre på en liberal forståelse av familien og økonomien. Disse feltene skulle styres indirekte. Hammer (2008) argumenterer likevel for at styringen etter andre verdenskrig i Norge utviklet seg mot mer direkte statlig inngripen og administrativ regulering. Den norske familiepolitikken må forstås innenfor en slik velferdsstatlig rasjonalitet og i spennet mellom direkte og indirekte styring. Det er i familiepolitikken at reproduksjons- og produksjonslivet behandles i relasjon til hverandre og tematiseres i forhold til likestilling. Både økonomien og familien reguleres av lover og regler, samtidig som et fokus på den indirekte styringen av disse to feltene gir et mer helhetlig bilde. Det er forstøtt motstand mot direkte diktat fra staten både i det økonomiske livet og i familielivet.

I familiepolitikken representeres produksjonslivet gjennom arbeidslivet. Når det kommer til arbeidslivet i familiepolitikken, har Ellingsæter og Solheim (2002) problematisert velferdsstatens likestillingsprosjekt. Arbeidslivet og arbeidsorganisasjoner er tilsynelatende barneomsorgspolitikken sine blinde flekk. Forfatterne argumenterer videre for at ansvaret for reproduksjonen i Norge har blitt lagt til alliansen familien - velferdsstaten. Et motargument er at arbeidslivet i Norge er underlagt lovreguleringer som støtter reproduksjonen gjennom foreldrepermisjoner og lovfestet rett til fravær med syke barn. Regningen sendes likevel i stor grad til staten og familien. Det er også grunn til å spørre i hvilken grad de kjønnete prosessene i arbeidslivet, som f. eks. karrieremuligheter, påvirkes av permisjonsordningene. Kvinnens relativt høye uttak av foreldrepermisjonstid sammenlignet med menn kan svekke deres posisjon i arbeidslivet fordi de kan forstås som annenrangs arbeidskraft (Ellingsæter & Solheim 2002). Arbeidslivet med sine arbeidsorganisasjoner blir dermed i stor grad fritatt fra ansvar når det kommer til reproduksjon. Arbeidslivet som ikke-ansvarlig kan tolkes i lys av Ackers (2006) begrep "corporate non responsibility for reproduction" som viser til produksjonssfærens ikke-ansvar for den samfunnsmessige reproduksjon. Med utgangspunkt i Ellingsæter og Solheim (2002) ser det ut til at arbeidslivets ikke-ansvar i skjæringsfeltet omsorg-likestilling er nedfelt i de familiepoltiske ordningene. Slik reflekteres liberale ideer om økonomi; ideer som problematiserer direkte statlig diktat i arbeidslivet.

Statens innflytelse er tydelig når det kommer til familien i familiepolitikken. Cheal (1991) understreker at nettopp utviklingen av velferdsstaten har bidratt til at skillet mellom offentlig og privat i forhold til stat - familierelasjonen har endret seg. Det ligger i familiepolitikken prosjekt å gjøre familien til objekt for styring. Familien, spesielt familienes mødre og fedre, har vært og er fortsatt gjenstand for direkte reguleringer gjennom lovverk og overføringer slik permisjonslovverket viser. Likevel er ikke statens innblanding entydig direkte, men må forstås som mer eller mindre direkte. På 2000-tallet kan nok den dominerende valgfrihetsdiskursen i familiepolitikken (Brandth et al. 2005a) forstås innenfor disse rammene. På den ene siden finner vi et utviklet permisjonssystem og rettigheter. På den andre siden representerer valgfriheten en tilbaketrekning fra statlig side og en ansvarliggjøring av foreldre. I sin tur åpner dette for å fokusere sterkere på de indirekte aspektene ved styring som rettes mot det sosiale rommet valg tas i. En vekt på indirekte styring, eksemplifisert med valgfrihetsdiskursen, lar seg også forklare ut fra at familien betraktes som en institusjon i samfunnet hvor direkte statlig diktat oppleves som vanskelig eller uheldig sett i et liberalt perspektiv.

Styringens utfordring og strategi

Styringens utfordring ligger i å oppnå innflytelse både i familien og i arbeidslivet for å sikre en gitt forståelse av det felles beste, eller statens beste virkemåte til nytte for fellesskapet (Foucault 1988a, Nicolas Rose 1996). Dette til tross for at direkte diktat er vanskelig. Et svar på denne utfordringen, er regjering gjennom indirekte styring, dvs. styring som rettes mot subjektets sjel eller mentalitet (jfr. Gordon 1991). Det er ikke en intervensjon gjennom lovverk og ordningene som sådan som er i fokus. Styringen rettes mot å forme den enkeltes følelse av rett og galt, mot holdninger og mot den enkeltes følelse av ansvar, men også den kunnskapen den enkelte innehar. Å søke å påvirke mentaliteter, holdninger, ansvarsfølelse og kunnskapsgrunnlag er et kjernepunkt i styring av styring. Rose og Miller oppsummerer denne typen styring slik:

“Government is the historically constituted matrix within which are articulated all those dream, schemes, strategies and manoeuvres of authorities that seek to shape the beliefs and conduct of others in desired directions by acting upon their will, their circumstances or their environment.” (Rose & Miller 1992:175).

Styring dreier seg ikke om å legge begrensinger på borgeren, men om å legge til rette for utvikling av borgere som kan håndtere en regulert frihet (Rose & Miller 1992). Staten styrer indirekte ved å tilrettelegge for utvikling av medborgere med gitte sett av holdninger, moral, kunnskaper og mentaliteter. Et sentralt styringsmål blir å tilrettelegge for at den enkelte lettere kan gjøre det (på forhånd definerte) riktige valget. Fedrekvoten har bidratt sterkt til konstruksjonen av det nye, tilstedeværende farsidealet (Aarseth 2008 Brandth & Kvande 2003), altså moralsk riktige farspraksiser i Norge. Dette viser fedrekvoten som en styring av styring som har bidratt til å definere moralsk riktige farspraksiser.

Fedre, regjeringsagenter og trojanske hester

Individuelt ansvar i forhold til fellesskapets beste gis av Foucault en spesiell betydning i styringen (Foucault 1988a). Rose (1999:264) oppsummerer: *The well-being of all,[...] has increasingly come to be seen as a consequence of the responsible self government of each*". For å få til forandring mot det bedre må individet selv erkjenne sine svakheter, gjøres ansvarlig og settes i stand til å forbedre og reformere seg, forhold Foucault behandler i teksten "Technologies of the self" (Foucault 1988b). Det viktige her er imidlertid fokuset på endring og reformasjon av individet blant annet ved å peke på dets feil, på problemet. For å få til endring kan staten ta i bruk maktteknologier. Med maktteknologi følger jeg Foucaults egen definisjon (Foucault 1988b: 18): *"Technologies of power determine the conduct of individuals and submit them to certain ends of domination, an objectivising of the subject."* Dean (1999: 212) påpeker at maktteknologier er viktige i den indirekte styringen. Maktteknologier er instrumenter som staten kan ta i bruk for å styre befolkningens handlinger mot et overordnet mål. Maktteknologier gjør dette ved å rette seg mot subjektet, dets holdninger, moralsfølelse, ansvarsfølelse, mentalitet og kunnskapsgrunnlag.

Individet spiller en stor rolle i styringen gjennom reformasjon/forbedring av seg selv. Det er derfor interessant at en slik styringsstrategi kan brukes til å reformere større sosiale enheter ved å gjøre enkelte grupper til regjeringsagenter. Begrepet regjeringsagenter henter jeg fra Døvings artikkel om barn som regjeringsagenter i familien (Døving 2003). Her analyseres og posisjoneres barn som regjeringsagenter i familien i forhold til familiens miljøpraksiser. Ved at barn innrulleres i (statlig initierte/finansierte) ordninger som bla miljø-klubben Blekkulf, får de tilgang til kunnskap om riktige miljø-praksiser. Denne kunnskapen tar de med seg hjem som det jeg kaller "reformerte subjekter". Barna settes i stand til og oppfordres til å ta ansvar for foreldres uheldige miljøpraksiser og holdninger hjemme. Barna skal virke ved å påpeke og

rette på disse feilene hjemme. På denne måten fungerer barn som regjeringsagenter og kan bidra til endring i familien når det kommer til miljøpraksiser og holdinger. Å gjøre barn til regjeringsagenter blir en virkningsfull indirekte maktteknologi, brukt for å påvirke praksiser indirekte. Det interessante her er imidlertid å tilnærme seg fedrekvoten og fedre ved hjelp av dette begrepsapparatet. Det vil kunne bidra til en utvidet forståelse av fedrekvoten som maktteknologi. Det blir relevant å spørre om fedre posisjoneres som velferdsstatens regjeringsagenter gjennom fedrekvoten. Blir de familiepolitikkers trojanske hest?

Policytekster og analytisk tilnærming

Policy kan forstås på ulike måter. I en instrumentalistisk tilnærming forstås policy som de handlingsalternativene, strategiene eller prinsippene som velges av aktører for å håndtere gitte situasjoner eller problematikker (Shore & Wright 1997b). Aktørene kan være styresmaktene, politiske partier eller arbeidsorganisasjoner. Policy, i dette perspektivet, spiller en viktig rolle i politiske beslutningsprosesser og i hvordan lover og regler lages, med andre ord i direkte statlige styringsprosesser og administrasjon. Et regjeringsperspektiv åpner for å sette policy og ikke minst de tekstene som uttrykker policy i en noe annen ramme, men like fullt i en sentral posisjon i forhold til statlig styring. Den overordnede inngangen til policy i dette perspektivet blir et fokus på muligheten policy har til å påvirke befolkningen gjennom å tilby definisjoner på moralsk riktige og gale handlinger, idealer, ”normaler” og ansvar og på denne måten motivere til visse handlinger. Det dreier seg med andre ord om en indirekte styring som rettes mot individenes indre og mulighet til å konstituere seg som anstendig subjekt og handle deretter. I dette perspektivet blir policy en viktig politisk maktteknologi tilgjengelig for indirekte statlig styring (Shore & Wright 1997a). Shore og Wright peker videre på at policy virker som maktteknologi ved at den definerer og kategoriserer subjektene den er rettet mot, og kan dermed bidra til å konstituere de samme individene og relasjonene. Policy i dette perspektivet er en maktteknologi rettet mot å påvirke den enkeltes holdninger og moral, slik at den enkelte skal kunne handle i tråd med det rette og riktige (Dean 1999). Her er det viktig å huske at dette er uforutsigbare prosesser som også innehar potensial for motstand og andre utfall, noe jeg vil vende tilbake til avslutningsvis i artikkelen. Det er likefullt en slik tilnærming til policy analysene her bygger på.

En viktig kilde til å studere policy er i tekster hvor policy uttrykkes (Shore & Wright 1997a). Familiepolitiske tekster om fedrekvoten gir mulighet til å utforske policy som maktteknologi. De kan analyseres for å belyse om fedre i disse tekstene posisjoneres som regjeringsagenter.

Den foreliggende tekstanalysen er en innholdsanalyse i den forstand at analysen har vært fokusert på å isolere og fortolke tema og gjennomgående motiv i en tekst (Denzin & Lincoln 1994: 358), nærmere bestemt forståelser av fedre i familiepolitiske tekster. Analysen er likevel i stor grad inspirert av diskursanalytiske tilnærminger til tekstanalyser. Søndegaard (2001) peker på at en diskursiv tilnærming til analyse vektlegger et fokus på betydningstilskrivelser og fortolkninger som er aktive i teksten, f. eks. hvordan noe eller noen tales fram som selvfølgelig. Et slikt fokus på det selvfølgelige, det uuttalte og implisitte har vært et mål å avdekke i analysen av disse tekstene om fedrekvoten. Et analytisk spørsmål jeg har stilt tekstene har f. eks. vært "hvis dette sies om menn, eksempelvis hva som er problemet med fedre, hva sies da implisitt om menn, om deres mangler?" Målet med analysen har vært å utforske hvilken posisjon fedre gis i tekstene vis a vis familien og arbeidslivet. En måte å gripe dette an analytisk har vært å la seg inspirere av det diskursanalytiske begrepet subjektposisjon. Edley (2001: 210) definerer subjektposisjoner som "*identities made relevant by particular ways of talking*". Jeg tolker begrepet slik at tekster (re) produserer visse måter å forstå og konstituere individer på (f.eks. menn), de posisjoneres innenfor visse fortolkningsrammer som i stor grad forblir uuttalte og innforståtte, slik at man i analyser må spørre hvilken versjon av fedre kommer til syne i teksten. I forhold til den foreliggende analysen har dette inspirert meg til å spørre tekstene om hvordan menn posisjoneres i forhold til familien og arbeidslivet. Hvilken subjektstatus eller rolle gis fedre?

Analysen er gjort ved at et stort antall (57) familiepolitiske tekster fra 1980-tallet til sent 2000-tall ble lest hvoretter de som ble ansett som mest relevante ble plukket ut og analysert nærmere. Det viste seg at tekstene som i tid befant seg før og rett etter innføringen av fedrekvoten var mest relevante. Disse var: "Barnehager mot år 2000" (St.mld.nr 8, 1987-1988); "Likestillingspolitikk for 1990-åra" (St.mld.nr 70, 1991-92); Innst.S.nr.148 (1992-93); "Tid for barna" (NOU 1993:12) og "Pappa kom hjem" (NOU 1995:27). Tekstene er valgt ut og utgjør analysens kjernemateriale fordi de reflekterer og tilkjenner lanseringen av fedrekvoten som ordning. Problemene fedrekvoten skulle bøte på blir definert i disse tekstene. Det samme gjelder hvordan fedrekvoten som tiltak er tenkt som løsning på problemene, for eksempel gjennom ansvarliggjøring av fedre. "Tid for barna" (NOU 1993:12) skiller seg noe ut fordi den behandler tidskontoordningen. Den er likevel tatt med fordi den kom ut i den samme perioden, den viderefører en problematisering av normalarbeidskontrakten og arbeidslivets kulturer som finnes i de andre tekstene. Teksten uttrykker tydelig en bekymring for at de familiepolitiske ordningene skal kunne komme i veien for arbeidslivets virkemåte.

Den reflekterer dermed mer eksplisitt enn de andre tekstene en forståelse av arbeidslivet som vanskelig å styre direkte. Fedrekvoten har i ettertid vært gjenstand for endring og utvidelse³. Mange av de senere tekstene som dreier seg om utvidelser av fedrekvoten eller fedres individuelle opptjeningsrettigheter er preget av gjentakelser av problemdefinisjoner og mål fra tidligere tekster. Disse tekstene har derfor ikke blitt brukt i samme grad i analysen.

Far som problemkompleks

Problematismen av fedre skjer allerede i de tidlige tekstene, dvs. tekstene fra 1980-tallet, men forsterkes og spisses til innføringen av fedrekvoten i 1993. I de tidlige tekstene representeres dette ved antakelsen om at en utvidelse av den generelle foreldrepermisjonen vil føre til at flere fedre benytter seg av den allerede eksisterende retten til å dele permisjonen (se f. eks Ot.prp.nr.7 (1986-87): 2). Underforstått er fedrenes manglete uttak av permisjonen et problem, men dette blir ikke videre utdypet i denne teksten. Problematismen av fedre blir etter hvert mer spisset og definert innenfor en likestillingsdiskurs. Forståelsen er at fedre er til hinder for likestillingsprosesser i samfunnet fordi de ikke yter nok omsorg men er for fokusert på sin karriere. At kvinner gjør brorparten av omsorgsarbeidet blir av den grunn forstått som et viktig hinder for likestillingen i samfunnet, blant annet fordi dette gjør at de stiller svakere i konkurransen på arbeidsmarkedet. Dette ble ettertrykkelig uttrykt i likestillingsmeldingen:

”Mødre bruker fortsatt dobbelt så mye tid som fedre til familiearbeid, selv om fedre har økt innsatsen noe i løpet av de siste 20 år. Det er liten tvil om at dette virker inn på kvinners stilling i arbeidslivet. Menn kan i større grad konsentrere seg om sitt yrke. Menns manglende deltakelse i husarbeid og omsorg for barn og eldre må komme sterkere på dagsorden. Det er en av de største hindringer for likestilling.” (St.mld.nr 70,(1991-92): 25)

Tidligere hadde likestillingsspørsmålet blitt knyttet opp mot samfunnsøkonomiske forståelser. De hindre som kvinner møter mot full deltakelse i arbeidslivet ble relatert til velferdssamfunnets behov for arbeidskraft og verdiskaping, slik det kommer fram i barnehagemeldinga på slutten av 1980-tallet:

”Det vil ikke være mulig å opprettholde dagens produksjon og tjenesteyting, og samtidig sikre videre samfunnsmessig vekst og utvikling, med mindre alle som kan, tar del i utdanning og yrkesliv. Vi må regne med at samfunnet har gjort seg avhengig av at begge foreldrene i småbarnsfamiliene er yrkesaktive.” (St.mld.nr 8, (1987-1988): 9)

Sitatet viser at det ikke utelukkende er et likestillingsmessig problem at menn ikke tar sin del av omsorgen. At kvinner forhindres i full yrkesdeltakelse er også et samfunnsproblem som kan knyttes til lavere verdiskaping og statens skatteinntekter. I likestillingsmeldinga, (St.mld.nr 70, 1991-92), snakkes det om et utsøtingsproblem i arbeidslivet overfor kvinner med omsorgsansvar fordi kvinner som yter omsorg ikke representerer attraktiv arbeidskraft. I den samme teksten slås det fast at det vil være samfunnsøkonomisk ulønnsomt å ikke benytte seg av den ressursen utdannede kvinner representerer. Manglende likestilling i arbeidslivet, vist gjennom utstøtingsproblematikken, har en samfunnsøkonomisk side.

Et siste problem som knyttes til fedrene er en forståelse av at barna med den rådende arbeidsdelingen blir fratatt tid sammen med sine fedre. Det er i St.mld.nr 70 (1991-92) et fokus på barna og en forståelse av at barna har behov for å være sammen med begge foreldrene og voksne av begge kjønn. Det er problematisk at barn for det meste i oppveksten møter kvinner: *"Barn har derfor ofte få mannlige forbilder i oppveksten. Det finnes godt forskningsmessig belegg for å hevde at dette ikke er bra for barnas utvikling, spesielt ikke for guttene"* (s. 30). Det er uklart hva som konkret menes med barnas utvikling, men sitatet kan tolkes innenfor en utviklingspsykologisk kunnskapsdiskurs, eller en tilknytningsteoretisk diskurs hvor menn som rollemodeller for unge gutter vektlegges. Ved å framheve at menns fravær i barndommen kan være skadelig for barn, legges vektige argument på bordet. Det er interessant å merke seg at dette argumentet, som baserer seg på en psykologisk kunnskapsdiskurs, avviker noe fra et argument hvor barns samvær med far er basert på en rettighetsforståelse ut fra barnekonvensjonen. Barnekonvensjonen vektlegger barns rett til samvær med begge foreldre. Rettighetsargument dukker imidlertid opp i senere tekster, f. eks i St.mld.nr 29 (2002-2003), men gis ikke stor vekt. Rose (1999: 123) beskriver hvordan barna knyttes til nasjonens skjebne og dermed blir et statlig ansvar. Fokuset på de potensielle skadene på fremtidige voksne eller tap av menneskelig utvikling det å ikke innføre fedrekvote kan innebære, synliggjør fedrekvoten som regjeringsteknologi, som veid inn i overordede mål for nasjonens overlevelse og framtid.

Gjennom familiepolitikken artikuleres altså flere begrunnelser for "ropet på far" og fokus på fedres omsorgspraksiser. Farspraksisene er knaggen mange problemer kan henges på. Et fellestrekk er at alle disse målene i stor grad peker utover seg selv. De er knyttet til forståelser av individets relasjon til fellesskapet ved å vise til hva som er til "det felles beste"

(likestilling, en sunn økonomi, fremtidige borgere) gjennom samtidig å koble dette til forståelser av det gode liv (lykken) for den enkelte. Innledningen til Innst.S.nr 148 (1992-1993) oppsummerer det slik: *"Regjeringa slår fast at formell likestilling ikkje er nok. Å tilretteleggja dei faktiske vilkåra kjønna har til å verkeleggjera eit godt liv for seg og sine og som er til det beste for samfunnet, er også ein føresetnad."*(Innst.S.nr 148, (1992-93): 1)

Reformasjon: Fedres holdninger, mentalitet og manglede ansvarstagen

En viktig side av farsproblemet er dets praktiske aspekt, definert ved fars manglende omsorgspraksiser; hva far *ikke* gjør eller gjør feil. Det er imidlertid ikke et ensidig fokus på praksis i de familiepolitiske tekstene. I analysene av tekstene ser det ut til at det er noe fundamentalt galt med hele farsgestalten. Ikke bare er fedres praksiser problematiske, like mye er menns holdninger og mentalitet, deres mangel på ansvarstaking til hinder for at en likestilt arbeidsdeling skulle lykkes. En problematisering av fars praksiser suppleres med en problematisering av mer abstrakte egenskaper ved fedre, knyttet til hans indre, hans mentalitet. En definering av fars problem som et holdningsproblem illustreres blant annet gjennom komité-uttalelsen i forbindelse med fedrekvotens innføring. Flertallet i komiteen slår fast: *"Dette fleirtalet meiner det er et viktig signal at fedrene no skal ta ut fire veker av foreldrepermisjonen som er utvida til 52 veker med 80 prosent lønn. [...] Det bør likevel understreka at mange fedre har høve til å ta ut permisjon, men gjer det i liten grad. Her må det også til ei holdningsendring."* (Innst.S.nr148, (1992-93): 16)

De holdningsmessige aspektene ved fars manglende uttak slås ettertrykkelig fast i "Pappa kom hjem": *"De årsaker som vanligvis blir anført som forklaring på at fedre i så liten grad tar ut fødselspenger, er holdningsmessige hindringer og økonomiske hindringer."*(NOU 1995:27:39)

Mentalitetsproblemet er flerfasettert. En sentral feil ved far reflekteres imidlertid i tekstenes behandling av temaet ansvar og manglende ansvarstagen. Far framstår som uansvarlig og lite pliktoppfyllende når det kommer til barneomsorg. Dette kommer fram gjennom sitater som disse:

"I likestillingssammenheng er det viktig at fedre tidlig tar et reelt ansvar for den daglige omsorgen for barna"

og

[...] ” mødre må kunne regne med at fedrene tar større ansvar for barna.” (St.mld.nr 70, (1991-92): 30).

Underforstått betyr dette at far ikke tar reelt ansvar i motsetning til mor. Far posisjoneres med andre ord som en som fraskriver seg ansvar og lempet det over på andre (mor), en ansvarsmessig gratispassasjer. Dette er verken rettferdig eller hensiktsmessig, og det blir viktig å endre far slik at han blir sitt individuelle ansvar overfor barneomsorg bevisst og handler deretter. Det konstitueres med andre ord en løsning ved å peke på ansvar som et problem. Fars ansvarsmentalitet må reformeres. Fedres ansvar blir derfor et mål for styringen, og det kobles til fars rettigheter i forhold til barn:

”En likestillingsorientert omsorgspolitik må ta utgangspunkt i foreldrenes like rettigheter og plikter. Det betyr å beskytte mor som arbeidstaker, men det er like viktig å sikre mennenes ansvar og rettigheter som fedre” (St.mld.nr70, (1991-92): 5)

At ansvar problematiseres i tekstene er spesielt interessant sett i et regjeringperspektiv. Perspektivet peker på hvordan det å gjøre individer ansvarlige, eller påkalle deres ansvarsfølelse er en viktig styringsteknikk. Å definere betydningen av moral og forståelser av rett og galt er en måte denne typen styring skjer på. Ved å påpeke at noen ikke tar ansvar spiller man også på sterke forståelser av rettferdighet; det er jo ikke riktig at noen lempet ansvar over på andre? Gratispassasjerer er umoralske. Fedres manglende ansvarstagen blir objekt for styring gjennom reformasjon.

Fars relasjon til arbeidslivet er også problematisk. I likestillingsmeldinga (St.mld.nr70, 1991-92) blir menns høyere arbeidsdeltakelse enn kvinner problematisert. Dette knyttes til at kvinner tar hovedansvaret for barneomsorg og konsekvensen blir: *”Menn kan i større grad konsentrere seg om sitt yrke”* (ibid: 25). Igjen en synliggjøring av menns problematiske praksiser. Også dette problemet har en holdningsmessig side. Menn posisjoneres med høyere ambisjoner i arbeidslivet enn kvinner: *”Fedres engasjement i omsorg for barn må bety at de reduserer sine ambisjoner i arbeidslivet for en periode”* (ibid: 30). Sitatet gir bare mening i en ramme hvor menn forstås som karriereorienterte og ambisiøse i motsetning til omsorgsorienterte kvinner. Å ha høye ambisjoner blir nok en feil ved menns mentalitet som må justeres, dvs. reduseres. Det er også grunn til å reflektere over hvilken underliggende

forståelse av arbeidsliv dette sitatet bygger på. Det passer til menn med høyere utdanning, menn som har mulighet i sin arbeidssituasjon til å gjøre en karriere som krever ambisjoner. Det er ikke hvilken som helst mann, det er en middelklassemann som arbeider i kunnskapsøkonomien. I tillegg forutsetter dette en arbeidssituasjon hvor det er uproblematisk å redusere sine ambisjoner for en periode. Forskning viser at dette ikke alltid er tilfelle (Johansen, 2010; Halrynjo & Lyng 2009) I et noe senere dokument, har antakelsen om at en slik posisjonering av menn vil endre deres holdninger til arbeidslivet blitt transformert til en sikker prediksjon: *"Engasjement til fedrene i omsorga for borna vil føre til at dei reduserer sine ambisjonar i arbeidslivet for ein periode."*(Innst.S.nr 148, (1992-93):2)

På samme tid blir det også poengtert at disse høye ambisjonene kan være resultat av strukturer i arbeidslivet: *"Det er grunn til å anta at mange fedre fremdeles mangler motivasjon til å gjøre bruk av sine rettigheter som følge av at de møter liten forståelse hos arbeidsgivere og arbeidskolleger"* (NOU 1995:27: 39). Det er interessant at arbeidslivet gjøres til et hinder for likestilling gjennom de holdninger fedre møter i arbeidslivets organisasjoner. Disse problematiske holdningene skal jeg komme tilbake til; fedrekvoten har som målsetting også å endre på dem. Det er uansett tydelig at fedrekvoten forstås som et instrument rettet mot både fedres praksiser, men like mye deres mentalitet og holdning, dvs. et instrument rettet mot å reformere fedres mentalitet, deres sjel. Det er et ønske om å dyrke fram en annen type mann, med større ansvarsforhold til omsorg. Den reformerte far har både en praksis og mentalitet som ligner det tekstene beskriver som typisk for mødre i forhold til barneomsorg; dette til nytte for det felles beste slik som likestillingen, men også for menns egen lykke. Videre skal vi se hvordan dette reformerte subjektet er tiltenkt en rolle som regjeringsagent i familien, men ikke minst i arbeidslivet.

Far som regjeringsagent i familien

Familien kan tolkes som et samfunnsfelt utenfor staten hvor direkte statlig inngripen er vanskelig sett ut fra liberale ideer om statens grenser (jfr. den innledende diskusjonen). Det er imidlertid hjemme omsorgen for barn finner sted, dermed også den problematiske fordelingen av omsorgspraksiser og omsorgsansvar. Problemet blir dermed hvordan staten skal kunne influere hvilke valg som tas innenfor hjemmets fire vegger. Fedrekvoten åpner for statlig innflytelse på disse valgene. Mer direkte skjer styringen ved at staten rett og slett gjør bortvalg av fedrekvoten til et familietidsmessig tapsprosjekt. Dette skjer gjennom fedrekvotens organisering som en "use it or loose it"-ordning. Fedre kan fremdeles velge bort

fedrekvoten, men mor kan ikke automatisk overta denne permisjonstiden. Dette har blitt grundig beskrevet i tidligere forskning, blant annet gjennom å betrakte organiseringen som mild tvang. Brandth og Kvande (2005) peker nettopp på at fordi valget styres i større grad er fedrekvoten vellykket.

Det er imidlertid også et fokus på fedrekvotens indirekte styringspotensial vis a vis familien i tekstene. Dette kommer til uttrykk gjennom et av målene som uttrykkes for fedrekvoten:

"Tankegangen bak fedrekvoten er at den skal påvirke diskusjonene hjemme om hvordan permisjonen som helhet skal deles."

og

"Når far først skal være hjemme i en periode som følge av fedrekvoten, er håpet at en vil få en diskusjon i familien også om en mer vidtgående deling. Indirekte vil derfor en fedrekvote kunne føre til at fedrene tar langt mer av den samlede permisjonstida enn det vi ser i dag."
(St.mld.nr70, (1991-92): 31):

De reformerte fedrene som er hjemme med fedrekvoten har fått et annet utgangspunkt for forhandling på hjemmebane som kan bidra med at de i forhandling med mor om fordeling av permisjonstida ønsker å ta ut mer av permisjonen enn selve fedrekvoten. Fedrekvoten skal dermed indirekte kunne påvirke diskusjonene hjemme. Det er for øvrig tydelig at det ikke bare er fars holdninger som må endres. Også mor byr på holdingsmessig motstand for at far tar ut permisjon. Et slikt problem kan være at mor definerer permisjonen som sin:

"I tillegg til dette vil morens holdninger spille inn. Fedre bestemmer ikke alene om de skal ta ut permisjon. Ofte er det snakk om forhandlinger mellom mor og far. Enkelte mødre ser på fødselspermisjonen som en rettighet for dem og er lite mottakelige for å dele permisjonen med barnets far." (NOU 1995:27: 39)

At vi finner en slik kjønnet forståelse av permisjonen som mors er ikke merkelig. Innføringen av permisjonsordningene ble i utgangspunktet begrunnet ut fra mors helse (NOU 1995:27: 19). Min tolking er at en endring av diskusjonene hjemme i likestillingens tjeneste kun er mulig ved hjelp av reformerte subjekter. Dette innebærer en far hvis mentalitet er endret og som ønsker å ta mer ansvar for omsorgen. Underforstått er problemet at disse diskusjonene ikke tas, og at kvinner tar for gitt at den betalte permisjonen er deres. Skal det bli en diskusjon hjemme kreves det nye subjektposisjoner. Det kreves menn som ønsker å delta i omsorgen, med andre ord ansvarlige og omsorgsorienterte menn. På den andre siden krever det også

kvinner som er mer ambisiøse og karriererettede. Ved å sende signaler om hva som er rett og galt, ved å konstruere en tilgjengelig farsgestalt på en gitt måte blir den reformerte far en regjeringsagent i familien som handler slik staten vil han skal. På denne måten ønsker man gjennom fedrekvoten å styre indirekte forhandlinger som skjer innenfor hjemmets fire vegger. Den betraktes endog som en måte man kan endre mors mentalitet på: *"Fedrekvoten kan i tillegg ha en holdningsskapende effekt overfor kvinner, i det de blir tvunget til å avse noe av permisjonstiden til faren"* (NOU 1995:27: 39). Far blir gjennom fedrekvoten familiepolitikkens trojanske hest i familien. Dette en posisjonering av menn som repeteres i senere tekster.

Far som regjeringsagent i arbeidslivet

Den siste delen av analysen skal fokusere på forståelser av arbeidslivet, arbeidslivets organisasjoner og relasjonen til far. Også arbeidslivet kan forstås som et felt staten vanskelig kan gripe inn i gjennom direkte diktat. Selvsagt finnes det lover og reguleringer som arbeidslivets organisasjoner må ta hensyn til, noe rettighetsaspektet ved fedrekvoten illustrerer. På samme tid er der i tekstene en oppfatning om at arbeidslivet må få virke uten direkte statlig intervensjon. Dette er spesielt uttalt i tekstene som behandler tidskontoordningen, som også ble lansert i likestillingsmeldingen. Tidskontoordningen er behandlet i (NOU 1993:12) "Tid for barna". Her understrekes det flere ganger at dette er en ordning som ikke må innføres slik at den forhindrer den daglige driften i arbeidsorganisasjonene. Underforstått betyr dette at arbeidslivet bør kunne få virke uten at de familiepolitiske ordningene kommer i veien for arbeidsprosessene. Det er også en forståelse av at arbeidslivet er preget av prosesser utenfor statlig, likestillingsmessig rekkevidde. Eksempelvis gjennom måten arbeidet er strukturert på: *"Mange arbeidsplasser har sesongsvingninger, undervisningssemestre o.l som gjør det gunstig for arbeidsgiver og arbeidstaker at den ansatte kommer tilbake fra lengre permisjon, på et gitt tidspunkt som naturligvis ikke alltid "passer" i forhold til en fødsel."* (St.mld.nr 70, (1991-92): 31).

Det er likevel en parallell forståelse av at arbeidslivet må kunne underlegges indirekte styring ved å rette seg mot holdninger og moral. Fokuset på holdningsmessige mål for styring gjenfinnes i tekstene når fedrekvoten behandles. Det pekes med stor tyngde på kulturelle sider ved arbeidslivet som hemmer, i dette tilfellet, uttaket av fedres permisjon. I St.mld.nr70, (1991-92):30) står det for å forklare menns lave uttak av foreldrepermisjon:

”Men det er også grunn til å tro at arbeidslivets kultur i seg selv er viktig. I yrker hvor man gjør karriere, er ofte åra med små barn, de samme åra som legger grunnlaget for å skape et bilde i yrkeslivet av å være innsatsvillig og ambisiøs.”

Likestillingsproblemet i arbeidslivet er med andre ord i stor grad av kulturell og normativ art. Det pekes på noen problematiske, grunnleggende forståelser i arbeidslivet som bidrar til at noen lykkes og andre ikke med å gjøre en karriere. Underforstått er det de som kan svare på arbeidslivets krav til å oppfylle normalarbeidskontrakten som lykkes. NOU 1995:27 fastslår derfor: *”En årsak til at fedre unnlater å ta ut sine rettigheter kan også være redsel for å avvike fra det vanlige mønsteret på arbeidsplassen” (NOU 1995:27: 39)*

Sitatet kan tolkes slik, sett i sammenheng med fokuset på kultur, som at det er snakk om en problematisering av normalarbeidstakeren som et produkt av arbeidslivet. Acker (1992) har beskrevet normalarbeidstakeren som malen for deltakelse i arbeidslivet. Dette er en i utgangspunktet kjønnsløs arbeidstakermal, men som i sine innebygde krav (om tilstedeværelse, oppofrelse, konkurranseinstinkt) passer til en mann uten omsorgsansvar. Dette reflekterer det Acker (2006) omtaler som corporate non responsibility for reproduction. NOU 1995:27 viser til forskning som bekrefter at fedre er bekymret for at de vil bli stemplet av kolleger og arbeidsgivere som lite karrierebevisste og interessert i jobb ved å prioritere omsorg. Likeledes viser den også til kritiske røster som mener at *”Det har blitt hevdet at stadig bedre rettigheter i forbindelse med fødsel og omsorg for barn, kan slå tilbake på kvinnen. Så lenge det er kvinnen som tar ut permisjon i småbarnsperioden, er det en fare for at arbeidsgiver vil fortsette å betrakte kvinner som mindre attraktiv arbeidskraft.” (ibid: 41).*

Det samme omsorgsstemplet som fedre frykter, ser ut til å være en hemske også for kvinner. Det å definere arbeidstakeres attraktivitet ut fra deres grad av omsorgsansvar blir en måte corporate non responsibility for reproduction virker på, både for kvinner og menn, men mest for kvinner hvis man ikke får til en likedeling. Et slikt syn på arbeidslivet reflekteres i NOU 1995:27: 41: *”Arbeidsgivere flest må antas være interessert i en mest mulig stabil arbeidskraft. Gruppen småbarnsforeldre kan bli oppfattet som mindre attraktiv fordi den ikke oppfyller ”normalarbeidskontrakten”. Konsekvenser av stadig bedre ordninger for småbarnsforeldre/potensielle småbarnsforeldre kan bli at de som gruppe ikke prefereres i forbindelse med ansettelse.”*

De kulturelle kodene i arbeidslivet posisjoneres i tekstene som vektige, strukturelle hindre for likestilling, spesielt gjennom å virke gjennom definerte normer for attraktiv og god

arbeidskraft. I det hele tatt kan vektleggingen av disse egenskapene ved den gode arbeidstaker forstås innenfor både en markedsmessig, men også organisasjonsmessig logikk. Det er normalarbeidstakeren som får maskineriet til å gli lettest, han bringer ikke med seg noe som potensielt kan få maskineriet til å stoppe.

Likestilling blir definert som et overordnet samfunns mål som retter seg mot vektige forståelser av fellesskapets beste innenfor en velferdsstatlig rasjonalitet (likestilling, samfunnsøkonomi, fremtidige generasjoner). Dermed blir arbeidsmarkedets kulturelle og holdningsmessige strukturer et samfunnsproblem styringen må rettes mot. Det interessante er likevel at styringen ikke direkte vender seg mot arbeidslivets organisasjoner eller formuleres tydelig som en kritikk av corporate non responsibility for reproduction. Man tar derimot i bruk en indirekte strategi mot arbeidslivets negative mentaliteter og arbeidstakernormer ved å posisjonere fedre som regjeringsagenter i arbeidslivets organisasjoner. NOU 1995:27: 42 uttrykker:

”Dersom det blir vanlig blant småbarnsfedre å utnytte permisjonsrettighetene, vil det imidlertid kunne utvikles en akseptert kultur. Arbeidslivet vil måtte innstille seg på at både kvinner og menn i en viss periode av livsløpet er foreldre som må være til stede for barna. Normen må bli at både kvinner og menn er familiemennesker.”

Ved å forandre noen av de individene som befolker arbeidslivet, både i form av rettigheter, men også i form av mentaliteter og holdninger, er målet at selve arbeidslivet skal endres. I dette ligger et ønske om at normalarbeidstaker-normen skal forandre seg fra å være en person uten omsorgsansvar til å bli en person med omsorgsansvar, uavhengig av kjønn. Også her trengs reformerte subjekter for å lykkes. Fedre posisjoneres som statens regjeringsagenter i arbeidslivet på denne måten. Gjennom fedrekvoten skal altså den reformerte far bli statens trojanske hest også i arbeidslivet⁴.

Oppsummering og diskusjon

Jeg innledet artikkelen med et ønske om å belyse hvilke strategier staten tar i bruk gjennom familiepolitikken for å påvirke omsorgsorganisering og likestilling i familie og arbeidsliv. Å belyse denne problemstillingen gir mulighet til å bidra i en diskusjon om familiepolitikkenes påvirkningskraft i familien og arbeidslivet når det gjelder omsorgsorganisering og likestilling.

Artikkelen har fokusert på fedrekvoten og tatt i bruk nyere styringsteori basert på regjeringperspektivet. Dette er et perspektiv som åpner for å se aspektene ved statlig styring som retter seg mot individers holdninger, moral, kunnskapsgrunnlag og ansvarsfølelse. Perspektivet er ikke er mye brukt i analyser av norsk familiepolitikk. Gjenstand for analyse har vært tekstene som omhandler innføringen av fedrekvoten og likestilling på 1990-tallet. Sentralt i analysen har vært å utforske styringen slik den representeres gjennom familiepolitiske tekster ved hjelp av begrepet regjeringsagent. Den første delen av analysen viser at det er ulike argumenter og diskurser som brukes for å konstituere fedre som problemkompleks. Den andre delen av analysen fokuserer på hvordan spesielt fedres holdninger og ansvar blir sentrale mål for styring og reformasjon. Den siste delen av analysen viser at de reformerte fedrene posisjoneres som regjeringsagenter både i familien og i arbeidslivet. Analysen viser at fedrekvoten ikke kan betraktes kun som en rettighet, men også må forstås som en form for indirekte styring rettet mot individers ansvarsfølelse, rettferdighetsfølelse og moral. På denne måten forsøker staten indirekte å utøve makt i felt hvor direkte diktat vanskeliggjøres av liberale prinsipper.

Et sentralt element i denne måten å utøve makt på er individuell ansvarliggjøring. Her er det viktig å huske Foucaults poeng om at målet med denne typen regjering er en styrking av fellesskapet og det felles beste. Ulike forståelser av det felles beste vises i artikkelen. Vi har sett i analysen som foreligger, at dette representeres som likestilling, samfunnsøkonomiens helse og fremtiden representert ved barna. Det felles beste kobles i dette perspektivet til individuelt ansvar og lykke. Her ligger også et sentralt kritisk potensial i dette perspektivet. Det åpner for å se en instrumentell holdning overfor individet. I analysen av dette materialet blir det tydelig at fedre posisjoneres som instrumenter for å nå høyere mål gjennom deres rolle som regjeringsagenter. Som reformerte subjekter skal fedre sendes ut som statens fotsoldater mot seige strukturelle hindringer for likestilling i familie og arbeidsliv. I familien gjelder dette kjønnede forestillinger om omsorgsarbeid, også blant kvinner. I arbeidslivet skal de reformerte fedrene endre kulturelle normer som konstituerer normalarbeidstakeren. Dette kan leses som uttrykk for et statlig mål om (re)konstruksjon av en normalarbeidstakernorm i arbeidslivet som ligger mellom de kjønnpolariserte praksisene. Samtidig fremstår det også som et paradoks at fedre skal bidra til normative endringer som omkranser normalarbeidstakeren i forhold til omsorg, mens et argument for at kvinner skal tidligere ut i arbeidslivet er at de skal bli mer attraktiv og konkurransedyktig arbeidskraft vis a vis menn. Kvinner skal med andre ord tilpasses implisitte krav som konstituerer normalarbeidstakeren,

mens menn skal bidra til å endre de normative kravene. Fedrekvoten sett som maktteknologi gir grunn til å reflektere over ansvaret som legges på den enkelte når det kommer til å endre normalarbeidstakernormen i arbeidslivet, en arbeidstakernorm som henger sammen med kapitalismens og markedets virkemåte.

Et siste spørsmål kan være om fedrekvoten, som indirekte styring, har vært en vellykket regjeringsstrategi overfor menn og bidratt til likestilling slik intensjonen har vært, spesielt i forhold til tekstenes sterke fokus på å reformere menns (og kvinners) ansvarfølelse i omsorgsspørsmålet. Fordi så mange fedre benytter seg av fedrekvoten betraktes den som en vellykket reform, som viser at fedres praksis har endret seg. Med utgangspunkt i diskusjonene om det nye farskapet som ble skissert opp innledningsvis, kan de likestillingsmessige konsekvensene som dreier seg om fedres holdninger likevel diskuteres. Flere, som Bekkengen (2002), Brandth og Kvande (2005); Haavind (2006), Annfelt (2008) og Aarseth (2008) viser til en kritikk av det nye faderskapet og fedres ansvarstagen. Argumentet er at far er blitt ”reformert” ved at hans holdninger til barn og barneomsorg her blitt endret. Det er likevel bare far-barn-relasjonen som har endret seg. Når det kommer til likestilling er argumentet at fedrekvoten kun har bidratt til en rekonstruering av forholdet mellom kvinner og menn. Menn kan fremdeles, i større grad enn kvinner, velge omsorgsansvar mens kvinner fremdeles pålegges et omsorgsansvar. Svært få menn tar ut mer permisjon enn den øremerkede delen. Også i arbeidslivet ser vi at likestillingsmålene langt fra er nådd. Dette problematiseres fremdeles fra statlig side, senest i den nye likelønnsutredningen (NOU 2008:6). Ut fra målet om å reparere menns mentalitetsproblem og dermed også arbeidslivets- og kvinners mentalitetsproblem, kan det se ut som at troen på far som velferdsstatens trojanske hest i likestillingens tjeneste, har vært vel ambisiøs. Samtidig viser diskusjonen om fedres holdninger og praksiser i kjølvannet av fedrekvoten at styring som rettes mot holdninger og moral har i seg muligheten til motstand både på et individnivå og et familienivå. Familier bruker ikke nødvendigvis fedrekvoten som en anledning til å diskutere likestilling i familien og dermed kjempe ”det felles bestes sak”. Artikkelen illustrer også uforutsigbarheten i en slik styringsteknologi. Fedres holdninger ser ut til å ha endret seg i forhold til egne barn, men ikke nødvendigvis i forhold til likestilling.

Noter

- 1) Neuman (2002:32) oversetter *gouvernemental*/governmentality med regjering og *gouvernement* med styring, oversettelser jeg bruker i denne artikkelen for å beskrive statlig styring. Governmentaliserte former for styring finnes i andre samfunnsfelt eks. arbeidslivet.
- 2) Det er en utfordring å oversette begrepene fra fransk og engelsk. Styring av styring er på engelsk "conduct of conduct", på fransk: *conduire la conduite*. I ordboka Micro Robert viser verbet *conduire* til å lede noen eller føre noen, mens *la conduite* kan forstås som hvordan noen fører seg, ter seg (hva de gjør). Begrepet referer og til noens holdning som igjen kan vise tilbake til noens dannelse, en slags kunnskap og mentalitet. Så begrepet kan vise til at man ønsker å styre hvordan noen ter seg og fører seg, men også deres dannelse/mentalitet. Derfor blir kanskje begrepet styring av styring på norsk ikke like elegant, men jeg bruker det likevel fordi det har blitt oversatt slik tidligere.
- 3) 2005: Far gis rett til lønnskompensasjon under fedrekvoten ut fra egen stillingsandel, fedrekvoten utvides med en uke til 5 uker og dermed utvides også foreldrepermisjonen med 1 uke til 53 uker (80%) og 43 uker (100%), det gis adgang til å ta ut fedrekvoten de første 6 uker etter fødsel, 2006: fedrekvoten utvides til 6 uker, med tilsvarende utvidelse av foreldrepermisjonen 54 uker (80%) og 44 uker (100 %), 2009: Fedrekvoten utvides til 10 uker.
- 4) I de senere tekstene i materialet er dette riktignok en posisjon som, sammenlignet med menn som regjeringsagenter i familien, ikke i samme grad gjentas og understrekes. Det er rettighetsaspektet ved fedrekvoten i forhold til arbeidslivet som vektlegges bl.a. fordi det representerer en grensesetting i forhold til arbeidsorganisasjoner.

Referanser

- Acker, J. (1992) Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society* 4, 139-158.
- Acker, J. (2006) *Class Questions- Feminist Answers*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Annfelt, T. (2008) Den viktige far. Representasjoner av far i familiepolitiske dokumenter. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 1, 42-58.
- Bekkingen, L. (2002) Man får välja: om föräldraskap och föräldradighet i arbetsliv och familjeliv. Malmö, Karlstads Universitet: Liber.
- Brandth, B., Bungum, B. & Kvande, E. (2005a) "Innledning: Valgfrihet i omsorgspolitikken". s. 11-25. I B. Brandth., B. Bungum, & E. Kvande. (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brandth, B., Bungum, B. & Kvande, E. (red.) (2005b) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2002) Reflexive Fathers: negotiating parental Leave and Working Life *Gender, Work and Organization*, 9, 186-203.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2003) *Fleksible fedre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2005) "Valgfri eller øremerket permisjon for fedre?" s. 44-61. I B. Brandth., B. Bungum, & E. Kvande. (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Brandth, B. & Øverli, B. (1998) Omsorgspermisjon med "kjærlig tvang". En kartlegging av fedrekvoten. Trondheim: Allforsk.
- Bungum, B., Brandth, B. & Kvande, E. (2001) Ulik praksis, ulike konsekvenser. En evaluering av kontantstøttenes konsekvenser for likestilling, arbeidsliv og familieliv. Trondheim: SINTEF Teknologiledelse.
- Bungum, B. & Kvande, E. (2002) *Tid til barn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Cheal, D (1991) *Family and The State of Theory*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf
- Dean, M (1999) *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: SAGE
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (red.) (1994) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Døving, R. (2003) "De uangriperlige: barn som regjeringsagenter i familien" s. 126-153. I I. B. Neuman & O. J. Sending (red.) *Regjering i Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Edley, N. (2001) "Analysing Masculinity: Interpretative repertoires, Ideological Dilemmas and Subject Positions" s. 189-128. I M. Wetherell, S. Taylor & S. J. Yates (red.) *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London: SAGE/Open University Press.
- Ellingsæter, A. L. & Solheim, J. (2002) "Makt, kjønn, arbeidsliv: teoretiske landskap" s. 13-76. I A. L. Ellingsæter & J. Solheim (red.) *Den usynlige hånd. Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2003) Når familiepolitikk ikke virker. *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 44, 499-527.
- Foucault, M. (1988a) "The political technology of individuals" s. 145-162. I L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton, (red.) *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1988b) "Technologies of the self" s. 16-49. I L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton, (red.) *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1991) "Governmentality" s. 87-104. I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (red.) *The Foucault Effect. Studies of governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (2002) *Forelesninger om regjering og styringskunst. Oversatt av Iver B Neumann*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Gordon, C. (1991) "Governmental Rationality: An Introduction" s. 1-51. I G. Burchell, C. Gordon & P. Miller, (red.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality. With two lectures and an interview with Michel Foucault*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Halrynjo, S. & Lyng, S. T (2009) Preferences, constraints or schemas of devotion? Exploring Norwegian mothers' withdrawals from high-commitment careers. *British Journal of Sociology*, 60, 321-343
- Hammer, S. (2008) Styring, statistikk, subjektivitet. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1, 73-103.
- Haavind, H. (2006) Midt i tredje akt? Fedres deltakelse i det omsorgsfulle foreldreskap. *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening* 43, 683-693.
- Innst. S. Nr. 148 (1992-93) "Innstilling frå forbrukar- og administrasjonskomiteen om likestillingspolitikk for 1990- åra".
- Johansen, B. (under publisering) "Day care, flexible workers and the combination of work and childcare". I A. T. Kjærholt, & J. Quotrup (red.) "*The modern child and the flexible labour-market*", London: Palgrave
- Neuman, I. B. (2002) "Forord" s. 7-38. I Michel Foucault *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- NOU 1993:12 "Tid for barna". Barne- og familiedepartementet

- NOU 1995:27 "Pappa kom hjem". Barne- og familiedepartementet
- NOU 2008:6 "Kjønn og lønn". Barne- og likestillingsdepartementet
- Ot. Prp. Nr. 7 (1986-87) "Om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr 12 om folketrygd og visse andre lover."
- Rose, N. (1996) "Govering "advanced" liberal democracies" s. 37-64. I A. Barry, T. Osborne & N. Rose (red.) *Foucault and Political Reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. London: UCL Limited Press.
- Rose, N. (1999) *Governing the soul. The shaping of the private self*, London: Free Association Books.
- Rose, N. & Miller, P. (1992) Political power beyond the State: problematics of government. *British Journal of Sociology* 43, 173-205.
- Shore, C. & Wright, S. (1997a) "Policy. A new field of anthropology" s. 3-39. I C. Shore & S. Wright (red.) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. London: Routledge.
- Shore, C. & Wright, S. (red.) (1997b) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. London: Routledge.
- St.mld. nr 29 (2002-2003) "Om familien- forpliktende samliv og foreldreskap". Barne- og familiedepartementet
- St.mld. nr 70 (1991-92) "Likestillingspolitikk for 1990-årene". Barne- og familiedepartementet.
- St.mld. nr 8 (1987-1988) "Barnehager mot år 2000". Administrasjonsdepartementet
- Søndegard, D. M. (2001) "Destabiliserende diskursanalyse: veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning" s. 60-104. I H. Haavind (red.) *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Aarseth, H. (2008) Samstemt selvskaping: Nye fedre i ny økonomi *Tidsskrift for Kjønnforskning* 2, 4-21

Artikkel 2

8 Flexibilitet

– En utfordrer til mødres deltidsarbeid?

Birgitte Johansen

Innledning

Deltidsarbeid er en kvinnetypisk arbeidstidspraksis i Norge som er knyttet til kjønnete mønstre i det norske arbeidslivet. Deltidsarbeidende kvinner jobber i stor grad i offentlig sektors førstelinje, og andelen småbarnsmødre er høy. Opp mot førti prosent av småbarnsmødrene arbeider deltid. Det tilsvarende tallet for menn er ni prosent (Kitterød 2005). Tid brukt til lønnet arbeid er tydelig kjønnet. Den typiske deltidsarbeider er kvinne, småbarnsmor og arbeider i helsesektoren (Kjeldstad & Nymoene 2004). Kvinner bruker deltidsarbeid som en strategi for å håndtere omsorgsansvar i kombinasjon med deltakelse i lønnet arbeid (Ellingsæter & Rønsen 1996). Deltidsarbeidet befinner seg altså i skjæringspunktet mellom omsorg og arbeid.

Selv om deltidsarbeid skiller seg fra fulltidsnormen, kan det likevel ansees som en integrert del av det norske arbeidslivet (Ellingsæter 1995; Ellingsæter & Rønsen 1996). Deltidsarbeidere har mange av de samme rettighetene som fulltidsarbeidere, eksempelvis i forhold til stillingsvern (Nergaard 2004). I et likestillingsperspektiv er det likevel grunn til å problematisere deltidsarbeidet. Slik det fremstår i dagens Norge, ser det ut til at samfunnet er basert på en såkalt «en og en halvforsørger-modell» (Syltevik & Wærnes 2004), hvilket er nokså paradoksalt i et samfunn med fokus på det uavhengige individet. Denne modellen viser at mange kvinner i realiteten ikke er selvforsørgende, men er økonomisk avhengige av en partner. Avhengigheten bør problematiseres fordi den bidrar til kvinners økonomiske underordning i familien. Deltidsarbeid kan i tillegg

føre til sementering av kjønnede mønstre i arbeidsdeling både i arbeidsmarkedet og i husholdet. Konsekvensen blir ulik fordeling av de goder som følger med deltakelse lønnet arbeid. Derfor er det viktig å utforske årsaker til – og potensielle løsninger på deltidsarbeid. I dette kapitlet vil jeg gå inn i problematikken koblet til endringer i arbeidslivets organisering og forståelser av foreldreskap.

Kvinnens deltidsarbeid i offentlig sektor har holdt seg på et jevnt høyt nivå i mange år. På samme tid er det en generell enighet om at arbeidslivet er i endring, og forandringene beskrives ofte som en utvikling fra standardisering til fleksibilisering (Brandth & Kvande 2001). Arbeidsorganisasjonene streber etter fleksibilitet fordi fleksibilisering ansees som effektivt og lønnsomt. Denne utviklingen sees også i offentlig sektor. Omorganiseringene er inspirert av organisasjonstenking i privat sektor under etiketten New Public Management (NPM) (McLaughlin et al. 2002; Ramsdal & Skorstad 2004). Å gi ansatte mer valgfrihet og myndighet i arbeidet er ett av grepene som vektlegges i NPM.

Fleksibilitet på organisasjonsnivå har også blitt lansert som en løsning på foreldres tidsklemme, spesielt i land preget av dårlige offentlige barneomsorgsløsninger¹. Dette gjelder spesielt ordninger som tillater tidsfleksibilitet og gir foreldre større rom for å kombinere arbeid med omsorg. Ordninger som nevnes er fleksitid og deltid (Noonan et al. 2007). Deltidsarbeidet er en vanlig men problematisert tilnærming her til lands. Ut over deltidsløsningen har ønsket om mer fleksibilitet i foreldres arbeidssituasjon også kommet inn i debatten om tidsklemma i Norge, blant annet i «Inkluderingsmeldingen» (St.meld. nr. 9 2006–2007). Det standardiserte arbeidets ulemper i møte med omsorgsbehov i Norge har Bungum beskrevet (Bungum under publisering). Hun ser at foreldre med standardisert arbeidstid har problemer med å kombinere arbeid med skolens åpningstider, i motsetning til foreldre med fleksible arbeidstidsordninger.

Vi ser at fleksibilisering er ønsket fra organisasjonenes side, i tillegg til at fleksibilisering betraktes som en løsning på tidsklemma. Dette burde tilsi en vinn-vinn-situasjon for foreldre og organisasjoner. Det er likevel grunn til å undersøke om fleksibilisering medfører reproduksjon eller endring av kjønnede mønstre. Grønlund (2004) peker på at tidsfleksibilitet har blitt sett på som en måte å unngå deltidsarbeid på. Erfaringene fra Norge viser imidlertid at deltid, som jo er en type fleksibilitet, reproducerer kjønnede mønstre. Det

---

1. Jeg tenker blant annet på land som USA og Storbritannia.

er mulig å tenke seg at andre måter å fleksibilisere arbeidstida på vil følge samme modell. I tillegg kan ulike typer fleksibilitet spille sammen og forsterke kjønnete tidsmønstre. Hvis fleksibilitet brukes mer av kvinner enn menn for å tilpasse seg familiens behov slik deltidsarbeidet gjør, vil den bidra til å videreføre kjønnete mønstre i arbeidsdeling, og underbygge den skjeve forsørgermodellen. Derfor blir det viktig å studere hvordan tidsfleksibilisering på jobb kjønnnes i møtet med omsorgsansvar hjemme.

Forholdet mellom deltid og fleksibilitet er lite utforsket. Jeg skal i dette kapitlet undersøke sammenhengen mellom tidsfleksibilitet og deltidsarbeid ved å studere en organisasjon i offentlig helsesektor. Organisasjonen har vært gjennom en omorganisering i tråd med prinsipper fra New Public Management. Den har innført en fleksibel arbeidstidsorganisering som kalles bevegelig arbeidstid (BAT), og som gir ansatte valgfrihet i forhold til planlegging av arbeidstid. I møtet med materialet ønsker jeg å undersøke på hvilken måte bevegelig arbeidstid brukes av foreldre for å forene lønnet arbeid med omsorgsansvar. Velges deltid bort når arbeidstida blir mer fleksibel, eller reproduseres de kjønnete tidspraksisene gjennom ordningen med bevegelig arbeidstid?

New Public Management som fleksibilisering av offentlig sektor

New Public Management (NPM) er en sekkebetegnelse på en rekke styrings- og organisasjonsprinsipper som har inntatt offentlig sektor i Norge. Organisasjonsløsningene har sin opprinnelse i ledelsesideer fra privat sektor (Ramsdal & Skorstad 2004; Trygstad 2004). Øgård (2005) karakteriserer derfor NPM som en markedsfokusert reformbølge. Opprinnelsen til både begrepet og fenomenet var ønsket om effektivisering av offentlige tjenester og en mer brukerrettet og kvalitetsorientert offentlig sektor i land som Storbritannia, USA og New Zealand (McLaughlin et al. 2002). Sektoren og ikke minst organisasjonene i offentlig sektor ble oppfattet som stivbente og rigide, med et behov for fleksibilisering for bedre å møte brukernes ulike behov.

Jeg skal gripe fatt i de organisasjonsmessige løsninger presentert innenfor NPM som bidrar til økt fleksibilitet i forhold til brukernes behov gjennom å tilby ansatte valgfrihet. Jeg tenker her på empowerment og desentralisering av ansvar i organisasjonen (Øgård 2005). Empowerment, eller myndiggjøring på norsk (Sollund et al.

2004), er en av løsningene som lanseres for å nå både større effektivitet og brukervennlighet (ofte forstått som kvalitet) i offentlige organisasjoner. Grunnideen for myndiggjøring er at delegering av ansvar, myndighet, kunnskap, informasjon og belønninger ned til de ansatte i organisasjonen, gir en rekke positive ringvirkninger for organisasjonen. Spesielt er dette interessant der hvor produktet skapes direkte med kunden eller brukeren, slik som omsorg (Bowen & Lawler 1995). Produksjon av omsorg er vanskelig for organisasjonen å kontrollere gjennom direkte reguleringer om instruksjoner på arbeidsutførelsen. Direkte kontroll i dette perspektivet vil kunne forringe kvaliteten på servicen som produseres, forstått som tilpassingene til brukerens behov og ønsker. I stedet blir det sett på som viktig at den ansatte får frihet til selv å utforme arbeidet, og for å oppnå en ønskelig kvalitet på produktet i samarbeid med brukeren (Taylor 1998). Resultatet er at de ansatte får delegert ansvaret for arbeidsutførelsen. Dette er ikke lenger et anliggende for ledelsen, men for den enkelte ansatte eller det enkelte team. Ledelsen på sin side har ansvaret for måloppnåelse, budsjetter og resultater (Øgård 2005).

Et gjennomgående problem med offentlig sektors førstelinjetjeneste er forskjellen mellom de store behovene de ansatte møter og de knappe ressursene de har til rådighet for å møte behovene (Vike 2004; Vike et al. 2002). I dette spenningsfeltet befinner de ansatte seg når de skal oppfylle forventningene om god pleie (ibid.). Forskning har vist at kombinasjonen av store behov, knappe ressurser og fleksibilisering i form av myndiggjøring kan føre til at arbeidet både blir grådig og grenseløst (Gullikstad & Rasmussen 2004; Rasmussen 2000, 2004). I en slik situasjon kan deltidsarbeid også bli en måte arbeidstakerne setter grenser for organisasjonens krav. Slik kan fleksibilisering under gitte forhold bidra til en reproduksjon av deltidsarbeidet i desentraliserte organisasjoner.

Kjønnen foreldreskap, tid og arbeidsdeltaking

Tidsbruk og arbeidsdeltaking følger altså et kjønnen mønster. Hvordan kan vi forklare det? Jeg tar utgangspunkt i forklaringer som vektlegger kulturelle forståelser av kjønn og foreldreskap. Dette perspektivet har Duncan et al. (2003) brukt i sin studie der de vektlegger moralske forståelser av moderskap i forklaringen av engelske mødres arbeidsdeltakelse. Sosiale bånd, sosiale forståelser samt forhandling om moralske forpliktelser for andre, forklarer foreldres

valg og praksis relatert til omsorg og arbeid. Dette er med andre ord en kritikk av et perspektiv som forklarer valg om omsorg og arbeid ut fra en strengt økonomisk rasjonalitet, altså ut fra hva som er mest lønnsomt økonomisk. Forfatterne forstår dette som «the rationality mistake».²

Duncan et al. (2003) bruker begrepet «gendered moral rationalities» i denne studien for å forklare mødrenes arbeidspraksis. «Gendered moral rationalities» er forstått som mødrenes forståelser av ansvaret de har som mødre for å gjøre det beste for sine barn. Disse forståelsene gir mødre retningslinjer for hva som er de «riktige» valgene å gjøre som mor, oppdrager og yrkeskvinne. Et viktig poeng er at mødre tar moralske og sosialt baserte avgjørelser om hvilken yrkesdeltaking som er riktig ut fra hvordan de oppfatter yrkesdeltakingen til en god mor, for eksempel om de skal arbeide heltid eller deltid (Duncan et al. 2003:327). *Oppfatningene* av hva som er riktig, *varierer* mellom sosiale grupper og ulike steder, de er med andre ord sosialt konstruerte. Den gode mor er i dette perspektivet ikke en konstant enhet. Det dreier seg om at moralske forståelser av moderskap og faderskap legger kulturelle føringer på valg, i denne sammenhengen valg av tidsbruk mellom omsorg og lønnet arbeid. I dette perspektivet velger mødre en yrkespraksis som føles riktig. Dette kan skille seg fra hva menn føler er riktig ut fra forskjellige forståelser av hva som er en god mor og en god far, og det varierer mellom ulike klasser i samfunnet (Duncan et al. 2003).

I en norsk kontekst er forståelser av det gode moderskapet tradisjonelt tett knyttet til omsorg for barn, tilstedeværelse og oppofrelse for andre (Haavind 1973). Den gode mor handler ut fra uegennytte og forståelser for andres behov (Wærnes 1978). Dette følger i stor grad et vestlig kjernefamiliemønster med opphav i den arbeidsdelingen mellom kjønnene som den industrielle revolusjonen brakte med seg. Mønstret tilsier at far er forsørger, mens mor er omsørger (Gillis 1996).

Forståelser av det gode moderskap og den gode barndom henger sammen. Midjo (1994) og Kjørholt (1994) har beskrevet en generell kulturell forståelse av den gode barndommen i Norge som forankret i hjemmet og med en hjemmeværende mor. Hjemmebarndommen er en barndomsforståelse som også kan sees i sammenheng med en generell skepsis til institusjonalisert barndom i Norge, med andre ord barnehagebarndommen (Kjørholt 1994, Nilsen 2000).

---

2. Kritikk av en økonomisk rasjonalitet var noe Kari Wærnes kom med allerede på tidlig 1980-tall i Norge.

Bungum (2005) beskriver en slik forståelse av barns beste basert på «hjemme med mor-barndommen» som ahistorisk. Hjemmebarndommen har blitt utfordret av en diskurs som vektlegger barns deltakelse på ulike arenaer og heterogenitet som et gode for barn (Ellingsæter 2004). Denne diskursen oppgraderer barnehagen som tilbud til barn. Bungum kaller dette for modernitetsmodellen for den gode barndommen.

Norske kvinner er i stor grad yrkesaktive, og kvinners yrkesaktivitet er et ukontroversielt tema i dag. Gillis (1996) hevder likevel at til tross for at kvinner nå er yrkesaktive, gjelder likevel de samme normene for godt moderskap som tilsier total tilstedeværelse og oppofrelse, med andre ord i tråd med en ahistorisk modell for barns beste. I de senere årene har imidlertid diskursen om den gode far også vært mer orientert mot barnet. Idealet er den tilstedeværende far (Brandth & Kvande 2003). Å knytte forståelsen av den gode far til forsørgerrollen og dermed yrkesdeltaking slik den tradisjonelt har blitt forstått (Gillis 2000), blir dermed utfordret av den nye farsdiskursen. I sum gir dette et bilde der det i dag ikke er entydige kulturelle forståelser av hva som er verken den gode barndom, moderskap eller faderskap.

Et annet aspekt ved senmodernitetens foreldreskap er at det er gjenstand for valg (Jensen 2003). Å få barn kan bli ett av livets prosjekter, og forskning viser at barns emosjonelle verdi for foreldre har økt de siste hundre år (Zelizer 1994). I dette ligger en ansvarliggjøring av foreldre. Å følge opp valget gjennom å være en god forelder blir derfor også viktig. Ellingsæter (2004) peker på at det å være en god forelder vanskelig lar seg måle, men foreldres tidsbruk kan bli en indikator på godt foreldreskap. Resultatet kan bli at krav om å tilbringe tid med barna blir et grådige ideal gjennom grenseløse krav på tilgjengelighet og tilstedeværelse. Tid og tidsbruk får dermed symbolske funksjoner i relasjonen mellom foreldre og barn. Haugen (2005) argumenterer med utgangspunkt i intervjuer med barn som har opplevd skilsmisse, at tid symboliserer omsorg, og at mye tid symboliserer mye omsorg for barna. Bruk av tid kobles dermed til moralske spørsmål om godt og dårlig foreldreskap. Mulighet til å tilbringe tid sammen med barn har vært den rådende familiepolitiske diskursen på nittitallet (Ellingsæter 2004). Det har vært et familiepolitisk mål at foreldre skal tilbringe mer tid sammen med egne barn. Å prioritere tid til barn verdsettes diskursivt på offentlig hold. Slike diskurser på makronivået har innflytelse på mikronivået ved at menneskene det gjelder, i dette tilfellet foreldre, konstruerer deres dagligliv ved å trekke på dette diskursive rammeverket om tid (Repo 2004).

Denne argumentasjonen åpner for å stille spørsmål om empowerment og økt valgfrihet over ikke bare egne arbeidsoppgaver, men også egen arbeidstid, utfordrer løsningen med deltidsarbeid for de kvinnelige arbeidstakerne i materialet. Kan fleksibilisering i kombinasjon med forståelser av barndom og foreldreskap heller bidra til en sementering av kjønnet tidsbruk i arbeid og omsorg? Disse spørsmålene vil jeg belyse ved hjelp av mine data.

Metode

Materialet som ligger til grunn for denne artikkelen er intervjudata som inngår i arbeidet med doktorgradsprosjektet «Familiepolitikk for en ny arbeidsdag» ved Norsk senter for barneforskning (NOSEB). Caset omfatter arbeidstakere som arbeider i ett av de tre teamene som utgjør døgnerheten på «Soloppgang».

«Soloppgang» er en større enhet innenfor psykisk helsevern med flere funksjoner, eksempelvis et dagsenter i tillegg til døgnerheten. Døgnerheten var på intervjutidspunktet på vei til å ansette flere, og ville etter nyansettelsene bestå av femti personer fordelt på tre team. Det er enheten med døgnekontinuerlig drift på «Soloppgang» som har vært i fokus i denne studien. Her arbeider de ansatte utenom normalarbeidstida i en slags fleksibel skiftordning. De representerer dermed et ikke-standardisert arbeidsliv. Til tross for at det var en kvinnedominert arbeidsplass, var det relativt få småbarnsforeldre i døgnerheten, noe som betydde at det var litt vanskelig å få tak i informanter. Gjennomsnittsalderen var relativt høy. Offentlig sektor har blitt kritisert for å bidra til kvinners undersysselsetting gjennom å tilby deltidsstillinger (Gullikstad & Rasmussen 2004), men denne organisasjonen bestrebet seg på å tilby arbeidstakere 100 %-stillinger. Ledige stillinger ble utlyst som 100 %-stillinger. Likevel var det mulighet til deltidsarbeid på basis av arbeidsmiljøloven (§ 10-2 [4]).

Jeg foretok i alt ti dybdeintervjuer (1–1,5 timer) med sju ansatte. Tre av arbeidstakerne ble intervjuet to ganger for å få et materiale som gikk mer i dybden på enkelte tema, spesielt om eget foreldreskap. Tema for intervjuene var arbeidssituasjonen, familiesituasjonen og bruken av velferdsstatlige omsorgsordninger.

Materialet består av fire kvinner (Kari, Katrine, Karen og Kirsten) og tre menn (Magnus, Magnar og Mats). Kari og Kirsten ble intervjuet to ganger, det samme ble Magnus. Magnar var teamleder. Informantene var alle over 30 år. Alle unntatt én av disse hadde barn i førskolealder. Bare Karen hadde barn som var 11 og 12 år gamle på

intervjutidspunktet. Arbeidstakerne representerer flere yrker, men alle hadde treårig høyskoleutdanning. Noen hadde tilleggsutdanning som spesialisering innenfor psykiatri. Sykepleiere, vernepleiere og sosionomer er representert i materialet. Når det kommer til arbeidstakernes partnere, trer det for kvinnenenes del frem et bilde som i stor grad reflekterer det kjønnsdelte arbeidsmarkedet i Norge. Deres partnere arbeidet i mannsdominerte sektorer som bygg og anlegg og tekniske yrker. Karis mann var sykepleier. Magnus var gift med en psykolog og Mats med en sykepleier.

Om arbeidet på døgnetenheten

Organiseringen av driften i døgnetenheten på «Soloppgang» var desentralisert og avhierarkisert både gjennom teamorganisering og gjennom ordningen med bevegelig arbeidstid (BAT). De tre teamene i døgnetenheten skulle selv organisere et best mulig tilbud til pasientene innad i teamene, noe som representerte en fleksibilitet i driften i forhold til pasientenes behov. Det var også et uttalt brukerfokus fra organisasjonen i tråd med St.prp. nr. 63 1997–98, «Opptrappingsplanen for psykisk helsevern». Som et resultat av dette ble behandlingen av pasienter organisert ved at teamet bygget opp ulike behandlingsgrupper rundt hver pasient, og en behandlingsplan ble planlagt i dialog med pasienten. Hvem som i egenskap av sin kompetanse skulle arbeide med pasienten, ble bestemt av pasientens behov.

Omsorgsarbeidet med pasientene ble beskrevet av informantene som både slitsomt og givende, og kan karakteriseres som emosjonelt arbeid (Hochschild 2003/1983). Arbeidstakerne fortalte at de brukte både egne følelser, faglig kunnskap og «den man er», samt sin sosiale kompetanse i samhandlingen og behandlingen av pasientene. Det var tydelig at omsorgsarbeidet de utførte kunne forstås som en jobb med en potensiell emosjonell kostnad, jf. Daly og Lewis (2000). Magnus sa det slik:

«For det å jobbe med mennesker er en slags balansekunst. Det er mange ting som skal balanseres fint, og da fungerer det. Men så, det er fort gjort at det kommer ut av balanse, og da blir det ekstra krevende kan du si.» (Magnus)

De mentale belastningene ved arbeidet var tydelig. En informant følte seg av og til som en «menneskelig søppelbøtte». De fortalte at det å gå opp mentale grenseganger mellom pasientene og seg selv

var en kontinuerlig prosess. Profesjonaliteten og fagligheten ble brukt som «skjold» mot verbale overtramp i pleiesituasjonen. Det grenseløse ved omsorgsarbeid kom til uttrykk i beskrivelser av at det var lett å tenke på pasientene etter endt skift, hvis man ikke lærte seg «å skru av». De beskrev evnen til å koble ut arbeidet på fritida som viktig for ikke å bli utslitt, og dette var noe den enkelte måtte lære seg. Sykepleieren Mats brukte for eksempel voldelige dataspill som avkobling.

Likevel ble det emosjonelle og det å bruke seg selv trukket frem som positivt ved arbeidet. Sykepleieren Kari hadde tidligere arbeidet på sykehjem, og hun fortalte:

«Vi fikk liksom ikke hjulpet dem noe mer, vi rakk det ikke, så jeg så for meg psykiatrien som et sted hvor man faktisk kunne få bruk for det faglige i forhold til det emosjonelle og det med folk. For meg er det lystbetonte arbeidsoppgaver» (Kari)

De beskrev arbeidssituasjonen i det daglige som i stadig endring og preget av uforutsigbarhet. For det første var pasientgruppen i forandring gjennom innleggelser og utskrivninger. I tillegg oppstod det ofte uventede situasjoner som utagering, og som måtte håndteres. De opplevde jobben som variert, og den bestod av alt fra enkelt husarbeid og tilstedeværelse til komplisert samtaleterapi.

Bevegelig arbeidstid (BAT)

Arbeidstida var fleksibilisert gjennom ordningen med bevegelig arbeidstid (BAT) og i stor grad gjenstand for arbeidstakernes valg. BAT ble innført i organisasjonen på tidlig 1990-tall som et botemiddel mot høyt sykefravær som organisasjonen slet med. Det var derfor ikke snakk om å jobbe i en fast turnus, men at arbeidet og arbeidstida ble planlagt i seksukersperioder. Det var likevel snakk om en viss struktur i fastsettingen av arbeidstid og -oppgaver. Planlegging av arbeidet foregikk etter et gitt mønster. De ansatte arbeidet sammen fram en seksukersplan både i teamet og mellom de tre teamene på døgnet. De satte i fellesskap opp en vaktplan som baserte seg på en treskiftsordning med overlappende tidlig-, sen- og nattevakter. Det relativt korte tidsintervallet på seks uker bidro til fleksibilitet i organisasjonen. Det var aldri seks uker som ble helt like for de ansatte, ettersom arbeidstida i prinsippet skulle tilpasses situasjonen på jobb. For den enkelte ansatte var det første som skjedde i planleggingsprosessen at hun stilte opp på et møte i

teamet hun tilhørte, for å diskutere og planlegge sin egen rolle og oppgaver i teamet, med ulike pasienter seks uker fremover. Til dette møtet skulle den enkelte ha tenkt over sine behov, både faglig og privat. Her var det mulig for de ansatte å komme med innspill om når de trengte fri for å være med på foreldrekafe i barnehagen eller for deltakelse i bryllup. På disse møtene var det også mulighet til å komme med ønsker om å arbeide for det meste dagvakter en periode, eller å ha fri visse dager, eller å jobbe kortere dager en periode for så å ta det igjen som ekstravakter. Dette var ønsker som det kunne forhandles med kolleger om. Muligheten til å sjonglere med timer som BAT muliggjorde, viser blandingen av standardisering og fleksibilitet i denne arbeidstidsordningen. Som ansatt har en mulighet til å sjonglere med timer og forholde seg fleksibelt til arbeidstida. Samtidig er arbeidstida standardisert og regulert. De ansatte har sine faste timer å forholde seg til etter stillingsprosenten, og de har muligheten til å jobbe inn tid innenfor periodene og ta ut avspasering.

Det var viktig at teamet som helhet hadde planlagt og var klar over arbeidstakeres individuelle behov før det store fordelingsmøtet startet. I det store fordelingsmøtet traff ansatte fra alle tre teamene hverandre i en to timers «seanse» hvor driften av døgnenheten, altså nattevakter, helger og helligdager, ble fordelt. En av informantene kalte dette «børsen», en annen beskrev det som en søramerikansk kvegauksjon.

Det var en klar rangering av prioriterte interesser fra organisasjonens side som det skulle tas hensyn til ved planlegginga av arbeidstida, noe teamlederen Magnar også påpekte. Først kom behovet til pasienten, så til den ansatte og til slutt enheten som helhet. Det var med andre ord en tydelig brukerorientering.

For Magnar var det ikke viktig når den enkelte tok fri, så lenge oppgavene ble gjort:

«Når folk har fri er jo ikke så interessant for meg som leder her. Men det er veldig interessant når folk er på jobb (...) altså hvis det er oppgaver som bare én person bør gjennomføre, hvordan kan en da sikre at personen er på jobb når oppgaven er der?» (Magnar)

Dette kan forstås som en normativ regulering av den i utgangspunktet desentraliserte arbeidsorganiseringen, siden det forventes at de ansatte skal følge samme tydelige prioritering som den som organisasjonen skisserte i planleggingen av arbeidet. Magnar var likevel ikke fremmed for at BAT ble brukt for å tilpasse arbeidstid etter behov i familien i stor grad:

«Du kan for så vidt sikre deg for forholdsvis lang tid fremover, la oss si i forhold til gitte dager barnehageplass eller at du skal på videreutdanning, eller et eller annet, så kan du sikre deg.» (Magnar)

Å være sin egen sjef

Arbeidstida og arbeidet ble altså organisert etter fleksible prinsipper og for seks uker i slengen. Planleggingen innebar en god del arbeid fordi det var så mange hensyn å ta, både til kolleger, pasienter og familie. Filofaxen var alltid med. Det var likevel opp til den enkelte å strukturere sin egen arbeidsdag gjennom planlegginga. Planleggingsarbeidet var dermed desentralisert til hver enkelt:

«Altså, vi legger opp arbeidsdagen vår selvstendig her. Jeg kan jo legge opp til et råkjør med alle pasientene mine og ordne med et kjempetett program, så blir det jo kjempetravelt. Jeg må lære meg å vurdere hvor mye ... Det handler om å bli kjent med seg selv også. Og uttrykke seg selv i forhold til å vurdere hva jeg skal bruke energi på og hvor mye jeg kan legge inn i løpet av dagen, og hvordan vi kan gjøre det mest effektivt uten at det blir stress og sånn.» (Kari)

Informantene opplevde at det var opp til hver enkelt om arbeidet ble grådig eller ikke, fordi det skyldtes dårlig planlegging fra deres side. Teamlederen Magnar understreket også at det individualiserte ansvaret for planleggingen av arbeidet krevde at ansatte var i stand til å disiplinere seg selv og planlegge. Han så en tendens til at noen ansatte var «i overkant engasjert av og til», og at noen ble «overivrige» fordi de fant jobben veldig engasjerende, og hadde problemer med å sette grenser for arbeidet. Timeoppsettet avslørte imidlertid slik overjobbing. Magnar fortalte at han ofte tittet på timeoppsettene til medlemmene i teamet for å sjekke at ingen satte seg opp på for mye jobbing i strekk. Overjobbing bidro til høyere sykefravær og var noe han ville unngå. Hvis noen jobbet for mye, tok han en prat med dem og tok dermed ansvar for at de ikke arbeidet for mye. Likevel var han klar over utfordringen for den enkelte arbeidstaker ved å måtte legge opp dagene i stor grad selv. Mange hadde i sluttsamtaler forklart sin avskjed med nettopp den manglende strukturen:

«... en del folk opplever at det blir lite system, vanskelig å få oversikt. De opplever det som slitsomt. (...) Noen har større behov for orden, ryddighet, system og struktur rundt seg, ikke sant. Så hvis en har veldig stor behov for det, så kan det være vanskelig å jobbe her.» (Magnar)

Bevegelig arbeidstid har derfor et slags janusansikt. På den ene siden tilbyr ordningen de ansatte friheter. Riktignok må de ta hensyn til både brukere og kolleger, men det er ingen som detaljregulerer arbeidsdagen. På den andre siden kan arbeidsorganiseringen bidra til en intensivering av arbeidet gjennom desentraliseringen av ansvar til hver enkelt. Når ting går galt og stresset blir for stort, er også ansvaret for dette individualisert. Likevel bidro døgnorganiseringen til at det var lettere å forlate arbeidet med god samvittighet:

«Fordi det er en døgnenhet, når jeg forlater jobben, så er det alltid noen som tar over. Slik at om det er kaos og krise her og selvskading og blodet drypper (ler), så er systemet litt sånn at det går an å forlate folk, man må ikke vente til problemet har funnet sin løsning. (...) Og jeg opplever jo å få støtte fra mine kolleger på at en skal legge fra seg ansvaret for jobben når man går hjem. Og slik ønsker vi jo å ha det alle sammen, at vi gir fra oss ansvaret til dem som overtar, og at de som overtar, er innstilt på å overta det.» (Magnus)

Vi ser at det er en kollegial enighet om å kunne gå hjem med god samvittighet; man avløser hverandre. Magnus som var sosionom, forklarte også at organisasjonen hadde blitt tilført både faglige og økonomiske ressurser på grunn av den generelle satsingen på psykisk helsevern. Dette hadde bidratt til en bedret arbeidssituasjon ifølge han:

«Den gangen så var det mer slik at når du fikk kontakt med en pasient, så følte det som å få livet til vedkommende i fanget. Det var ikke så mange å dele ansvaret med. Nå er vi oppgradert betydelig når det gjelder fagressurser. Slik at nå kjennes det ut som vi har noen å dele ansvaret med og det er mye, mye mer behagelig.» (Magnus)

En omsorgsvennlig innstilling

Både selve omsorgsarbeidet, men også den desentraliserte og fleksible organiseringen av arbeidsoppgaver og arbeidstidsordningen kunne føre til at arbeidet ble grådig og grenseløst på denne arbeidsplassen. De ansatte opplevde det likevel ikke slik. De var tvert imot svært fornøyde med bevegelig arbeidstid, spesielt fordi de opplevde den som familievennlig. Valgfriheten den innebar, ble av arbeidstakerne i stor grad brukt til å skreddersy løsninger til beste for familien. I beskrivelsene av dette var det ingen forskjeller mellom kvinnene og mennene i studien. For Kari var arbeidstidsorganiseringen grunnen til at hun bet tennene sammen i tunge stunder og slo fra seg tanken på å skifte jobb. Mats var også sykepleier. Han hadde

søkt seg til organisasjonen på grunn av den bevegelige arbeidstida som han opplevde som svært familievennlig. BAT ble sammenlignet med vanlig turnusarbeid som informantene beskrev som rigid. I vanlig turnusarbeid var en nødt til å ta vakter som var satt opp, selv om de kolliderte med egne og familiens behov. Ordningen med BAT representerte en frihet for de ansatte gjennom muligheten til selv å planlegge og sjonglere med timer i tråd med familiens behov. Magnus sa det slik:

«Jeg kan ikke se at vi kunne fått det bedre på noen måte. Hvis bare jeg er flink nok til å planlegge godt, trenger jeg ikke begynne (på jobb) klokken halv åtte heller. Vi kan begynne klokken ni hvis vi vil det. Og hvis jeg ikke rekker det, så må jeg begynne klokken åtte i stedet for halv åtte, ikke sant? Da kan jeg føre opp det på arbeidsplanen.» (Magnus)

Bevegelig arbeidstid ble brukt for å lette henting og bringing av barna i barnehagen, for å få litt bedre tid på morgenen for trøtte barn og unngå stress. Da kunne foreldrene sjonglere med timer ved å ta fri noen timer hver uke, for så å jobbe det hele inn igjen som en ekstravakt.

En av årsakene til den positive opplevelsen av BAT kan være den omsorgsvennlige innstillingen blant kollegene. Ansatte med små barn ble møtt med forståelse hvis de kom senere enn avtalt:

«Plutselig får vi veldig mye konflikter rundt klærne, ikke sant? 'Nei, jeg vil ikke ha den gensen!' (...) Og det krever jo tålmodighet, og det krever tid. (...) Vi er allerede ferdig påkledd, og plutselig står ungen der kliss naken, for han var ikke fornøyd med antrekket. Og så er det likt som et kvarter til vi skulle vært i barnehagen. Hvordan løser vi det? Og det å ha muligheten til å være fleksibel, og jeg vet jo at de sitter ikke og trommer med fingrene i bordet på jobb her. Så hvis jeg kommer et kvarter senere enn de forventer, så er det ingen som kritiserer meg for det. Da kan jeg si noe om at det i dag var behov for å bruke litt tid» (Magnus).

Det var med andre ord en aksept for å velge omsorg i organisasjonen, som av en informant ble relatert til at den var kvinne-dominert. Kari på sin side hadde opplevd å få denne kommentaren en gang hun kom litt sent. Kollegene hadde lurt på å ringe og vekke henne, men hadde konkludert: «Nei, hvis Kari har forsovet seg i dag, med tre små hjemme – da må hun bare få sove.»

Oppsummert ser vi konturene av en arbeidsorganisasjon med et krevende og individualisert arbeid. Men blandingen av fleksibilitet og standardisert arbeidstid åpner for tilpasninger til omsorgsbehov

hjemme. Kombinert med en aksept blant kolleger og overordnede for omsorgsarbeid og akseptable økonomiske rammer, har organisasjonen en omsorgsvennlig innstilling overfor foreldre. Hva betyr forståelsen av foreldreskap og barndom for foreldres arbeids- og omsorgspraksis i denne fleksible arbeidskonteksten? Ser vi at de kjønnede tidsvalgene og praksisene blir utfordret?

Tid til barn er viktig

Samtlige arbeidstakere hadde fokus på å tilbringe tid sammen med barna. Dette var noe alle uttrykte som viktig for dem og knyttet til forståelser av eget foreldreskap. På dette punktet var det ingen forskjeller mellom mødrene og fedrene. Betydningen av å prioritere tid til barn gjaldt spesielt de aller yngste barna (0–2 år). Å prioritere tid til barna var viktig for informantene av ulike årsaker, men at dette dreide seg om moralske spørsmål, var tydelig. Mats var far til to og formulerte det slik:

«Så tenker jeg, ok, jeg setter barn til verden, når de slipper brystet, skal vi da levere dem i barnehagen sju på morgenen, hente klokken fem og så er de våkne til halv åtte, hva blir igjen da? To og en halv til tre timer om dagen med barna mine og de med meg. Hva er poenget da? Det er ikke vits å få barn da.» (Mats)

For Mats ser vi at fokuset på tid til barn henger sammen med en forståelse av å ha valgt foreldreskapet. Dette valget innebærer at man bør være sammen med barna for at det skal være meningsfullt. Tid til barn henger sammen med forståelsen av eget foreldreskap og det ansvaret som følger med. Mats formulerte det slik: «Jeg vil jo gjerne gi barna mine noe som er godt. Et godt utgangspunkt i livet. Det er å bruke tid sammen, det er ikke noen annen måte.» Dette innebar i tillegg å skåne barna for stress som foreldrenes arbeidssituasjon kunne påføre dem. Magnus var flerbarnspappa og koblet tidspraksisen sin til hvordan han forstod relasjonen til sine barn som viktig og sentralt i eget liv. Å investere tid i denne relasjonen ble dermed sentralt:

«Å bruke mye tid sammen. For det er jo sånn man blir kjent og det er sånn man blir glad i hverandre, ved å bruke mye tid sammen rett og slett. (...) Og det trenger ikke være himmelstormende lykke hele tida, eller at man gjør morsomme ting. Det kan godt være hverdag. Men det å bruke mye tid sammen, det er kanskje noe av det viktigste i hele tilværelsen.» (Magnus)

Tid til barn dreier seg også om en god barndom i relasjon til et ansvarlig og valgt foreldreskap. Hvilken barndom man ønsker å gi barna, blir gjenstand for diskusjon og refleksjon i parforholdet. Dette kommer til uttrykk i trebarnsmoren Karis uttalelser. Både hun og mannen hadde begynt å arbeide deltid, men hun mer enn han:

«Vi er ganske bestemt på at vi ikke vil jobbe i full stilling begge to når vi har tre barn. For vi synes at har en barn, må en ta konsekvensene av det på en måte. Det er viktig å bruke tid på dem, og det har vi snakket mye om. (...) Det er foreldrene som skal oppdra barna, fremfor samfunnet. At når barna har et problem, er det faktisk foreldrene de kan snakke med det om, at foreldrene er til stede.» (Kari)

Kari knytter her tidsbruk til det å være en god forelder, og bringer dermed normative aspekter inn. Hun kobler det sammen med den gode barndommen: «Den gode, trygge barndommen er å være mye sammen med foreldrene sine.»

Noen omsorgspraksiser blir dermed riktige og noen gale for foreldrene i forhold til hva de ser som best for barnet. Magnus og hans nåværende kone følte ubehag ved å sende en ettåring i barnehagen:

«Utgangspunktet er jo at vi begge synes at det er litt sånn fælt å skulle sende et barn som er ett år i barnehagen og forlate det. Det er et eller annet som (ler) kjennes litt fundamentalt galt. (...) Altså, en ettåring er veldig liten og hva slags forståelse kan han ha av at mor og far skal gå? Og han har ikke noen idé om hva jobb er for noe og hvor viktig det er.» (Magnus)

De symbolske funksjonene til tid i foreldreskapet blir viktig for å forstå dette. Å bruke tid blir et symbol på investeringen som legges i relasjonen mellom foreldre og barn, hvor viktig den er for foreldrene. Jo mer tid som brukes i relasjonen, jo sterkere (bedre) oppleves den å være. Mats fortalte blant annet at han hadde bitt seg merke i et sitat han hadde lest i et blad: «Barn staver kjærlighet slik: TID.» Samtidig gis tida mens barna er små en spesiell verdi:

«De er så verdifulle disse årene, og barna blir formet så mye. Så det er noe med at jeg gjerne vil være med å bestemme litt.» (Kari)

For Mats var det å tilbringe tid sammen med barna framfor tid på jobben også relatert til en protest mot forbrukssamfunnet. Han og kona hadde funnet ut at de ikke ønsket å jobbe fullt (kona arbeidet 50 %, han arbeidet 100 %), fordi det bare ville medføre økt forbruk

og mindre tid. Det ga ikke mening for Mats. Han opplevde det som et valg av tid til familien fremfor forbruk.

Foreldreskap, barndom og tid kan derfor forstås som knyttet til moralske rasjonaliteter for å bruke begrepene til Duncan et al. (2003). Vi ser ut fra disse foreldrenes historier at deres forståelser av hva som er det beste de kan gjøre for barna som foreldre, knyttes til tidsbruk og tilstedeværelse for barna. Å være sammen med barna og bruke tid med dem blir en viktig indikator på godt foreldreskap.

Jeg har hittil tatt opp foreldreskap uten å trekke inn kjønn. Men hvordan blir moralske rasjonaliteter kjønnnet? Forståelsene av foreldreskap i dette materialet følger på mange måter kjente kjønnete forestillinger om den gode mor og far. For mødrene var tilgjengelighet spesielt viktig. Kari hadde tre barn fra 3 til 6 år på intervjuutidspunktet. Hun beskrev den ideelle mor slik:

«... Altså, jeg stiller ganske høye krav til idealmoren. Og jeg når absolutt ikke de kravene. Men jeg ser for meg at når du er mamma, så er du tilgjengelig for barna når de har behov for det. (...) Først og fremst så er jeg en mor, og så har jeg en jobb ved siden av.» (Kari)

Kari følger dermed en ahistorisk modell for hvordan hun forstår sitt moderskap relatert til den gode barndom.

Også fedrene var reflekterte i forhold til sitt eget farskap versus sitt arbeid, men deres forståelse var knyttet til tilgjengelige forståelser av maskulinitet og farskap. De snakker ikke mye om deres rolle som forsørgere. Verken Mats eller Magnus identifiserte seg med karrieremennesker. Det var relasjonen til barna som stod sentralt i intervjuene, og det å være en god far ble knyttet til tilstedeværelse. Mats sa det slik:

«Jeg legger mye av identiteten min, tror jeg, i det å være far, kanskje fordi min far var fraværende. Det er viktigere for meg enn en Mercedes. Jeg synes helt enkelt det er godt å være sammen med barna, det er konge, leke og herje. Så hva jeg skal gjøre når de ikke gidder det lenger?» (Mats)

Analysen til nå viser ulike «gendered moral rationalities», men både mødrene og fedrene tillegger tidsbruk en sentral betydning i forhold til barn. Likevel trekker de på ulike diskurser om moderskap og faderskap. Hvordan kommer dette til uttrykk når vi kobler den bevegelige arbeidstida til omsorg?

Deltidsarbeid blant mødrene, fulltidsarbeid blant fedrene

Jeg finner at de kjønnede moralske rasjonalitetene blir sterkt uttrykt i en kjønnsdelt arbeidstidspraksis. Det viste seg nemlig at alle mødrene i materialet arbeidet deltid i den første intervjurunden, mens alle fedrene arbeidet heltid. Deltida var selvvalgt og basert på § 10-2 (4) i arbeidsmiljøloven, som gir arbeidstakerne en mulighet til å gå tilbake til 100 %-stilling. Katrine hadde gått tilbake til 100 %-stilling andre gangen jeg intervjuet henne. Karen hadde på sin side arbeidet så lenge i 80 % at organisasjonen hadde bedt henne om å velge mellom arbeid i 100 %-stilling eller å si opp 20 %. Selv om muligheten for å redusere arbeidstida som lovverket åpner for er lik for kvinner og menn, var det ingen av mennene i dette materialet som benyttet seg av rettigheten. Mats hadde en kone som arbeidet 50 % natt som sykepleier, med andre ord det Lauritzen (2005) har kalt en «kontantstøttestilling». I det andre intervjuet med Magnus hadde også hans kone begynt å arbeide deltid, mens han fortsatt arbeidet 100 %.

Vi ser at deltidarbeidet reproduseres også i en fleksibel arbeidskontekst for mødrene i materialet. Fedrene i samme arbeidskontekst og med samme mulighet til deltidarbeid i henhold til lovverket, arbeidet heltid. Forklaringene fra fedrenes side handlet om økonomi og forsørgelse. Magnus sa for eksempel: «Jeg synes ikke jeg har råd til å arbeide mindre enn heltid.»

Mødrene i materialet forklarte sitt deltidarbeid som en måte å møte alle de opplevde omsorgsbehovene på, både på jobb og hjemme, inkludert husarbeid:

«Det er mange behov overalt, det er mange behov på arbeid, det er mye som skal følges opp, og så har du mange ting hjemme, ikke sant, jeg har barn som skal passes på, det er litt styr med det, jeg har et hus og et hjem og en mann, jeg skal prøve å ta vare på han òg, så skal man ta vare på venner, det er mange roller opp i det hele: Det er en balansegang og det er så mye å balansere. I bunn og grunn handler det om prioriteringer, men man må jo arbeide, jeg føler det, da, at man må arbeide litt. Jeg føler jeg er heldig som ikke må arbeide hundre prosent stilling, da, at vi har en sånn ordning at jeg kan være litt mer hjemme.» (Kari)

Katrine koblet også deltidarbeidet til en forventning hun møtte om å sette av tid til barna, og til en opplevelse av reelt stress. Ordleggingen hennes kan tyde på at verdien av å tilbringe tid med barna blir pålagt henne utenfra som en forventning, og deltidarbeid blir en måte å møte denne forventningen på:

«Det er ofte når man har små unger i huset, ikke sant, at man på en måte får slengt i trynet, da, verdien av å være hjemme sammen med ungene, pluss at du må stresse litt for å nå barnehagen, eller, hvis du ikke da har kortet ned arbeidsdagen med den timen eller noe ...» (Katrine)

Deltidsarbeidet er koblet til en relativt tradisjonell arbeidsdeling i familiene til arbeidstakerne. Den kjønnede arbeidsdelingen hjemme underbygges av deltidsarbeidet. Mats, som hadde en kone i deltidsstilling, sa: «Det blir mer på henne, siden hun er mer hjemme, men vi deler på helgevasken.» I det andre intervjuet hadde Katrine begynt å arbeide 100 % for å bedre familieøkonomien. Hun hadde overtalt mannen sin til å betale en renholdshjelp 5–6 timer annenhver uke fordi hun følte seg alene med dette ansvaret. Hun resonnererte:

«Det koster litt, ett tusen fem hundre per måned, men hvis jeg hadde gått ned til åtti prosent, hadde vi tapt mer. Jeg synes jeg har fått mer energi. Jeg får ikke energi av husarbeid, det gjør jeg virkelig ikke.» (Katrine)

Katrine mente at hun ville brukt den tida deltidsarbeidet frigjorde til husarbeid, og det var hun ikke interessert i. Løsningen ble å «outsource» dette arbeidet fra familien.

I en kontekst der tid til barn blir en indikator på godt foreldreskap, blir deltidsarbeid i kombinasjon med fleksibiliteten BAT gir, en kjærkommen mulighet til å praktisere det som oppfattes som en god morspraksis. Kombinasjonen av deltidsarbeid og fleksibilitet gir i tillegg mødre enda større mulighet til å være fleksible for andres behov. Ved å ta hensyn til andres behov i planleggingen av arbeidet, åpner fleksibiliteten for at partnere kan jobbe 100 % og vel så det. Karens mann arbeidet mye og reiste ofte. Han pleide å gi henne en oversikt over sine reisedager før planleggingsmøtene, slik at hun kunne ta hensyn til det i sin arbeidsplanlegging. Hun opplevde dette som perfekt i forhold til BAT. Karen kunne ikke se for seg en bedre organisering av arbeidstida enn BAT kombinert med deltidsarbeid. Heltidsarbeid var utelukket for henne: «Det ville ikke ha gått sammen med hjemmesituasjonen. Med en mann som reiser mye og to barn.»

Deltidsarbeid, fleksibilitet og bruk av velferdsstatlige ordninger

Vi har sett at deltidsarbeid kombineres med bevegelig arbeidstid for å organisere omsorgen i familien for å frigjøre tid til omsorg. Det er

interessant å se at de velferdsstatlige løsningene flettes inn i denne organiseringen. Når det kommer til valg av omsorgsopplegg gjennom permisjonsordninger, hadde alle mødrene i materialet ikke uventet valgt den «tradisjonelle» løsningen som innebar at mor var hjemme maksimalt antall dager i strekk, og far tok ut fedrekvoten på slutten av permisjonstida, slik også tidligere forskning viser er vanlig (Brandth & Kvande 2002, 2003, 2005).

Fedrene var noe mer utradisjonelle. Mats hadde vært hjemme to uker lenger enn fedrekvota. Magnar og kona hadde brukt tidskonto. Han hadde hatt et sterkt ønske om å tilbringe tid med sitt nyfødte barn. Det hadde han og kona fått til i et samspill mellom BAT og tidskontoordningen. Magnus' kone hadde begynt å arbeide noen få måneder etter nedkomst:

«Og der har vi brukt bevegelig arbeidstid veldig aktivt for å få til et godt omsorgsopplegg for henne. Altså moren hennes tok tidskonto og begynte å jobbe tidlig, men hun greide å strekke permisjonen utover litt mer enn to år, med permisjon og avspasering. (...) Og det fine var at når hun hadde tidskonto og så kunne legge opp ukene og dagene, ikke sant, så kunne jeg planlegge, da, at når hun var på jobb, var jeg hjemme. (...) Hun tok all permisjonen, hele greia, så brukte jeg bevegelig arbeidstid for å være hjemme når hun var på jobb. Jeg opplevde det veldig godt å ha mye tid sammen. (...) For det var jo bare vi, vi satt bare hjemme, men det var bare vi to, og vi koste oss fryktelig.» (Magnus)

Det er interessant at tidskontoordningen som foreldrene tar i bruk, i grunnen er en deltidstilpasning som tillater en kombinasjon av lønnet arbeid og omsorg for små barn. Her ser vi at Magnar fortsetter å arbeide full tid, og det er mor som i realiteten arbeider deltid ved hjelp av denne fleksible ordningen. Likevel åpner kombinasjonen av bevegelig arbeidstid for at far i denne situasjonen tilbringer mye tid med barnet og dermed kan være til stede, slik han ønsker.

De kjønnede moralske rasjonalitetene kommer også til syne i en grensesettende bruk av barnehagen. Når foreldrene hadde en forståelse av at tid til barn var viktig i et godt foreldreskap, ble en begrenset bruk av barnehagen en naturlig konsekvens. Informantene var eller hadde vært i en situasjon hvor de prøvde å begrense eller utsette bruken av institusjonaliserte løsninger for barneomsorg, det vil si barnehage, spesielt for de aller yngste barna. Dette var i tråd med deres moralske rasjonalitet og oppfatning av hva som var best for barn. Barnehage ble betraktet som en bra løsning for litt eldre barn, fordi det representerte en sosial arena og et pedagogisk tilbud jevnfør modernitetsmodellen (Bungum 2005). Fulle

dager i barnehage for de minste barna ble ikke ansett som riktig. Barnehagen var en plass hvor barna ikke skulle tilbringe altfor lang tid, og den bevegelige arbeidstida muliggjorde innkorting av barnehagedagen for de minste ved at de kunne komme senere eller bli hentet tidligere. Også det å ha deltids plass i barnehagen var en vanlig løsning:

«Det er fordi vi ikke ønsker at de skal være borte fem dager i uka. Vi ønsker at de skal ha muligheten til å være hjemme to dager. Så det er en slik prioritering vi har gjort, og vi har faktisk muligheten til å gjøre det med arbeidsplanen vår. Det er et puslespill, men det går stort sett bra.»
(Kari)

Kontantstøtten ble brukt for å få til dette. Å ha deltids plass i barnehage i kombinasjon med redusert kontantstøtte var en vanlig strategi. En annen måte var å ha full plass, men bruke den fleksibelt. Karen hadde startet med full plass for minstemann. Hun hadde likevel ikke benyttet fullplasstilbudet, men lagt dagene opp slik det passet familien og arbeidssituasjonen og barnets behov for en gradvis tilvenning. Fleksibel bruk av en heltids plass åpnet for selv å bestemme når barnet skulle være i barnehagen. Hun slapp å måtte forholde seg til spesifikke dager, slik foreldre med deltids plass ofte er nødt til.

Arbeidstidsordningen ble aktivt brukt for å til en grensesettende barnehagepraksis. Den ga mulighet å korte inn timene barnet tilbringer i barnehagen hver dag, og til å sette av hele dager hvor man kunne være sammen. Det lot seg gjøre også fordi informantene jobbet på ugunstige tidspunkt og hadde vakter som ga dem muligheter til fri fra jobb. Å jobbe seinvakt gjorde at man kunne være sammen med barna på formiddagen, før arbeidshagens start. Et annet poeng er den rollen deltidsarbeidet spilte i dette bildet. Foreldrene ønsket å tilbringe tid med barna fordi de opplevde det som viktig i konstruksjonen av den gode barndommen. For å oppnå dette begrenset de bruken av barnehage. Likevel var forutsetningen for denne tidspraksisen mødrenes deltidsarbeid. Det virker derfor som fleksibel arbeidstid ikke var nok. Deltid kombinert med fleksibel arbeidstid var et godt utgangspunkt for å kunne være den alltid tilgjengelige mor og samtidig yrkesaktiv.

Avslutning

Jeg innledet denne artikkelen med å presentere to problemstillinger. Den første dreide seg om bevegelig arbeidstid og hvordan den

ble brukt til å forene lønnet arbeid og omsorg for barn. Så ønsket jeg å belyse om bevegelig arbeidstid utfordret deltidsarbeidet som en kvinnespesifikk omsorgsstrategi. Undersøkelsen viser bevegelig arbeidstid som en svært fleksibel arbeidstidsordning som åpner for stor valgfrihet for den enkelte arbeidstaker i hvordan arbeidsdagen og arbeidstida fordeles. Dette gjelder både fra dag til dag, men også for hele seksukersperioden. Jeg har vist at arbeidet oppleves som mentalt slitsomt og at det kan være en utfordring å være sin egen sjef, slik BAT legger opp til. Det er ofte opp til hver enkelt å sette grenser for arbeidet. Likevel beskrives «Soloppgang» som en familievennlig arbeidsplass. Kollegene var positive og forståelsesfulle overfor småbarnsforeldrene. Det er også en felles oppfatning om at man skal la arbeidet ligge på jobben ved arbeidsdagens slutt, og dette muliggjøres av skiftordningen. Bevegelig arbeidstid ble i stor grad brukt av foreldrene til å sy sammen et hverdagsliv med barna i sentrum.

Ordningen oppleves som familievennlig fordi den er fleksibel, men den er ikke et alternativ til deltidsarbeidet for mødrene. Vi ser at deltidsarbeidet reproduseres i denne fleksible konteksten for kvinnene. Fedrene arbeidet heltid og mødrene deltid. Forklaringen på dette er deres kjønnede moralske rasjonaliteter. De kjønnede moralske rasjonalitetene er knyttet til tid og tidsbruk. For mødrene i denne studien var det en forståelse av at det beste for barna var deres tilstedeværelse. Også fedrene i studien la vekt på tilstedeværelse, men i deres praksis ser vi at det kjønnede mønstret er annerledes. Mennene jobbet mer enn kvinnene. Bevegelig arbeidstid gjorde mødrenes tilpasninger av arbeidstid til familiens behov mulig. Til tross for denne fleksibiliteten arbeidet de likevel deltid, noe som gjorde mødrene svært fleksible i forhold til familiens behov. Bevegelig arbeidstid var ikke tilstrekkelig når omsorg i hjemmet var mødrenes hovedansvar. Arbeidet var i tillegg krevende. Deltidsarbeidet i kombinasjon med fleksibilitet kan derfor betraktes som mødrenes strategi for å dekke behovene fra to grådige institusjoner, arbeidet og familien (Coser 1974). I dette tilfellet er det spesielt familiens behov og forståelsen av et godt moderskap basert på åpenhet for andres behov og tilgjengelighet for barn, som blir synlig.

En slutning vi kan trekke fra denne studien, er at fleksibilitet i arbeidet ikke nødvendigvis er et alternativ til deltidsarbeid for kvinner. Fleksibiliteten i dette caset oppleves som svært familievennlig, men den brukes ulikt av kvinner og menn på grunn av de ulike kjønnede moralske rasjonalitetene. Familiene kombinerer kvinnes deltidsarbeid med fleksibilitet og velferdsstatlige ordninger for å

leve ut det tilstedeværende foreldreskapet. Likevel ser vi at det tilstedeværende foreldreskapet ikke resulterer i lik praksis for mødre og fedre. Resultatet blir derfor paradoksalt. Vi ser en styrking av mødrenes rolle som den fleksible og tilpassningsdyktige for barna og partneren. Dermed kan bevegelig arbeidstid i kombinasjon med deltid og bruk av velferdsstatlige ordninger bidra til at mennene får ennå større mulighet til å forfølge egne karrierer. På den måten reproduseres halvannenforsørgermodellen gjennom bevegelig arbeidstid i kombinasjon med deltidsarbeidet.

Ansvarliggjøringen av individet på flere plan er interessant i denne studien. Ansvarliggjøring skjer gjennom valgfrihet og de valgene som den enkelte stilles overfor. Individet ansvarliggjøres på den ene siden som arbeidstaker gjennom myndiggjøring, og får et utvidet ansvar på jobb som også omfatter tidsorganiseringen. På den andre siden ansvarliggjøres foreldrene gjennom det valgte foreldreskapet og den forståelsen som «tid til barn»-diskursen fører med seg. I et likestillingsperspektiv er det spesielt interessant at den ansvarliggjøringen foreldreskapet medfører, ikke slår ut likt for kvinner og menn. Strukturelle føringer gjør at mødre har større ansvar for at omsorgskabalen går opp, men likevel blir dette opplevd som individuelle valg. Tid til barn har et annet innhold for mødre enn for fedre. Mødrene blir sittende med hovedansvaret for å tilrettelegge realiseringen av det gode liv for familien. Da er kanskje tidsvalget enkelt?

Litteratur

- Bowen, D.E. and E.E. Lawler, III (1995): «Empowering Service Employees». *Sloan Management Review* 36(4):73.
- Brandth, B. and E. Kvande (2001): «Flexible Work and Flexible Fathers». *Work, Employment and Society* 15(2):251–267.
- Brandth, B. and E. Kvande (2002): «Reflexive Fathers: Negotiating Parental Leave and Working Life». *Gender, Work and Organization* 9(2):186–203.
- Brandth, B. og E. Kvande (2003): *Fleksible fedre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brandth, B. og E. Kvande (2005): «Valgfri eller øremerket permisjon for fedre?». I: B. Brandth, B. Bungum og E. Kvande (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*, s. 44–61. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bungum, B. (2005): «Å velge det beste for barna». I: B. Brandth, B. Bungum og E. Kvande (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Bungum, B. (under publisering): «Med nøkkelen rundt halsen. Barns opplevelser av mødres og fedres arbeidsliv». *Sosiologisk tidsskrift*.
- Coser, L.A. (1974): *Greedy institutions: patterns of undivided commitment*. New York: The Free Press.
- Daly, M. and L. Jane (2000): «The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states». *British Journal of Sociology* 51(2):281–298.
- Duncan, S., R. Edwards, T. Reynolds and P. Alldred (2003): «Motherhood, Paid Work and Partnering: Values and Theories». *Work, Employment and Society* 17(2):309–330.
- Ellingsæter, A.L. (1995): «Kjønn, deltidsarbeid og fleksibilitet i arbeidsmarkedet. Det norske eksemplet». FAFO-rapporter. Oslo: FAFO.
- Ellingsæter, A.L. (2004): «Tidskrise i familien?» I: A.L. Ellingsæter og L. Arnlaug (red.). *Velferdsstaten og familien*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A.L. and M. Rønsen (1996): «The Dual Strategy: Motherhood and the Work Contract in Scandinavia». *European Journal of Population* 12:239–260.
- Gillis, J.R. (1996): *A World of Their Own Making. Myth, Ritual and the Quest for Family Values*. Cambridge: Massachusetts, Harvard University Press.
- Gillis, J.R. (2000): «Marginalization of Fatherhood in Western Countries». *Childhood* 7(2):225–238.
- Grønlund, A. (2004): *Flexibilitetens grenser. Forandring og friksjon i arbeidsliv og familj*. Umeå: Borea.
- Gullikstad, B. og B. Rasmussen (2004): «Likestilling og modernisering av offentlig sektor». SINTEF-rapport STF38 A04501. Trondheim: SINTEF.
- Haugen, G.M. (2005): «Relations between Money and Love in Postdivorce Families: Children's perspectives». *Childhood* 12(4):507–526.
- Hochschild, A.R. (2003/1983): *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Haavind, H. (1973): *Myten om den gode mor*. Oslo: Pax.
- Jensen, A.-M. (2003): «For the children's sake. Symbolic power lost?» In: A.M. Jensen and L.M. (red.) *The Future of Childhood series, Children and the Changing Family*. New York: Routledge Falmer.
- Kitterød, R.H. (2005): «Han jobber, hun jobber, de jobber. Arbeidstid blant par av småbarnsforeldre». SSB-rapport 2005/10. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. og E.H. Nymoen (2004): «Kvinner og menn i deltidsarbeid. Fordeling og forklaringer». SSB-rapport 2004/29. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjørholt, A.T. (1994): «Institusjonalisering av barns liv – en barndom på avveier? Norsk barndom i et komparativt perspektiv». I: P. Aasen og O.K. Haugaløkken (red.) *Bærekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det nye samfunnet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

- Lauritzen, T. (2005): «Kontantstøtteelskere» og «kontantstøttehatere». I: B. Brandth, B. Bungum og E. Kvande (red.) *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- McLaughlin, K., S.P. Osborne and E. Ferlie (2002): *New public management: current trends and future prospects*. London: Routledge.
- Midjo, T. (1994): «Den nye barndommen. Individuering og subjektstatus». I: P. Aasen og O.K. Haugaløkken (red.) *Bærekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det moderne samfunnet*, s. 88–115. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Nergaard, K.K. (2004): «Atypisk arbeid: midlertidige ansettelser og deltidsarbeid i Norge». FAFO-rapport 430. Oslo: FAFO.
- Nilsen, R.D. (2000): *Livet i barnehagen: en etnografisk studie av sosialiseringprosessen*. Dr.polit.-avhandling. Trondheim, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Pedagogisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Noonan, M.C., S.B. Estes and J.L. Glass (2007): «Do Workplace Flexibility Policies Influence Time Spent in Domestic Labor?» *Journal of Family Issues* 28(2):263–288.
- Ramsdal, H. og E. Skorstad (2004): *Privatisering fra innsiden: om sammensmeltingen av offentlig og privat organisering*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rasmussen, B. (2000): «Hjemmesykepleien som grådig organisasjon». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 41(1):38–57.
- Rasmussen, B. (2004): «Between Endless Needs and Limited Resources: The Gendered Construction of a Greedy Organization». *Gender, Work and Organization* 11(5):506–525.
- Repo, Katja (2004): «Combining Work and Family in two Welfare State Contexts. A Discourse Analytical Perspective». *Social Policy and Administration* 38(6):622–639.
- Sollund, M., S.C. Trygstad og B. Johansen (2004): «Myndiggjorte medarbeidere i pleie- og omsorg – Hvorfor og hvordan? Rapportering fra et utviklings- og dokumentasjonsprosjekt». NF-rapport nr. 11. Bodø: Nordlandsforskning.
- St.mld. nr. 9 (2006–2007): «Arbeid, velferd og inkludering». Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- St.prp. nr. 63 (1997–98): «Opptrappingsplan for psykisk helse 1999–2006». Sosial- og helsedepartementet.
- Syltevik, L.J. og K. Wærnes (2004): «Det rasler i lenker – Forsørgernormer i endring?» I: A.L. Ellingsæter og L. Arnlaug (red.) *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Taylor, S. (1998): «Emotional Labour and the New Workplace». In: P. Thompson and C. Warhurst (red.). *Critical perspectives on work and organisations, Workplaces of the Future*. New York: Palgrave.
- Trygstad, S. (2004): Fra rettighet til nytte? Det kommunale bedriftsdemokratiet møter New Public Management. Dr.polit.-avhandling. Trondheim, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Vike, H. (2004): *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Oslo: Akribe.
- Vike, H., R. Bakken, A. Brinchmann, H. Haukelien og R. Kroken (2002): *Maktens samvittighet: om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wærnes, K. (1978): «Kvinnekultur og husmorrolle». I: R. Grenness (red.). *Hvis husmoren ikke fantes*. Oslo: Pax.
- Zelizer, V.A. (1994): *Pricing the priceless child: the changing social value of children*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Øgård, M. (2005): New Public Management – Fornyelse eller fortapelse av den kommunale egenart? I: H. Baldersheim og L.E. Rose (red.) *Det kommunale laboratorium. Teoretiske perspektiver på lokal politikk og organisering*. Bergen: Fagbokforlaget.

Artikel 3

[A]Day care, flexible workers and the combination of work and childcare

Birgitte Johansen

[C]Introduction

Time has become the focus of attention since both mothers and fathers, more than previously, have to divide their time between vital caring liabilities and their responsibility to earn a living in a flexible work life. Together, the ‘stacked’ responsibilities are often regarded as constituting a time bind, particularly for women (Hochschild, 1997). Publicly funded day care is depicted as a solution to this situation (Fraser, 1994; Carnoy, 2002; Esping-Andersen, et al., 2002; Gornick and Meyers, 2003), a solution within reach for most Norwegian parents. Accordingly, this chapter will explore the situation of parents participating in the new work life using day care for their children. Important questions that will be discussed are how such parents experience the combination of a flexible work life and the use of day care, and whether day care resolves their likely time bind.

These questions are actualized by contradictory research on the temporal consequences of work life ‘flexibilization’ for caring during the last decade (Brannen, 2005; Jacobs and Gerson, 2004). On the one hand, flexibility in work life, particularly more flexible work hours, is regarded as a solution for combining caring and working and is frequently seen in organizational work-life balance policies (Perrons, et al., 2005; Fleetwood, 2007), for example in combination with day care (Gornick and Meyers, 2003). Often work time flexibility is compared with standardized work time, ignoring different temporal outcomes of flexibility. Part-time work as care-friendly flexibility is, however, criticized by feminists as a

gendered work-time strategy which reproduces a gendered economical inequality (Kitterød, 2007).

On the other hand, flexibility can produce temporal obstacles for carers. Flexible work hours become employer-led (Rubery, et al., 2005; Fleetwood, 2007) and expand through work life intensification. We witness a situation of general individualization of the responsibility for handling the risks and insecurities produced by flexible labour markets for workers (Brown, et al., 2003; Beck, 2000). Workers' abilities to be flexible and to answer to the needs of the labour market and work organizations thus become an important investment asset for the individualized career and mere survival in the flexible labour market (Crompton, 2006; Carnoy, 2002). Consequently, a 'flexibilization' of family policy arrangements, such as parental leave, has been questioned because it opens for adapting care to the temporal demands of work life (Brandth and Kvande, 2009).

Flexible work time is potentially both greedy and generous regarding the opportunities it may provide for combining care and work. Yet day-care opening hours in Norway remain standardized. The sector has abandoned the short-time offers of the post-war period (Korsvold, 2008), but the opening hours of day care centres in Norway have not followed the potential 24 hours of work time. Day-care centres normally close between 1630 and 1700 hours. User adaptability to the issue of opening hours in Norwegian public documents has focused on adapting part-time places to the cash-for-care arrangement (St. meld. nr. 27, 1999-2000). Against this backdrop I will present a qualitative analysis of interviews from an empirical study conducted with parents working in jobs representative of the flexible labour market, such as freelancers and knowledge workers in different professional fields. I argue that flexible labour markets produce risk and insecurity that interacts with different positions

and strategies of parents. This process generates differing types of flexible work hours. The varying types of work time flexibility represent differing potentialities and limitations for the organization of care and also the use and need of day care. The analysis encourages the discussion of the suitability of day care for flexible parents and their children in the context of flexible labour markets lacking responsibility with respect to the provision of care.

[C]Time, work and day care

The analyses focus on different temporal outcomes of flexibility with different potentialities and limitations for the organization of care in the data; I therefore apply the concept *temporal opportunity structure for caring*. This is a hybrid concept merged by 'structure of opportunities' used by Ellingsæter (2006, p. 122) for family policy and Adam's (2004) concept of *timescape*. Part time work produces a different temporal opportunity structure for caring, such as delivering and picking-up children in day care, compared to full time work. The temporal organization of day-care centres in terms of opening hours produces yet another temporal opportunity structure for caring. In Norway this is rather set and standardized.

The temporal dimension of opportunity structures for caring build on the works of Barbara Adam on timescapes (Adam, 2004). Timescapes offers a sociological way of conceptualizing time and the integration of time in social analysis derived from the landscape metaphor. Time, as a landscape, has different dimensions and Adam (ibid., p. 144) separates them and turns them into empirical operational notions suitable to analysis: *time expansion* (operationalized as duration, continuity), *time past, present and future* (operationalized as understandings of time horizons), *tempo* (operationalized as pace and intensity), and *time sequence* (operationalized as rhythm and periodicity). The dimensions of timescapes show how temporality is integrated in work life flexibility and the production of temporal opportunity

structures for caring through the durations of workdays, the tempo of tasks to be solved, the rhythm of careers in terms of job shifts. Likewise, the integration is shown in the need to invest time in the present to reduce insecurity and risk in the future. The different dimensions of temporality might vary and enable a study of different temporal outcomes of work life flexibility, hence also for the temporal opportunity structures for caring.

Adam (2004) perceives the present day work time as a 'public industrial timescape' where time is woven into power relations through its commoditization rooted in a 'time is money rationality'. Economically irrational use of time, such as unpaid care, is valueless according to this rationality. Acker (2006) understands the 'time is money' rationality in terms of a gendered substructure of labour markets producing the normal, model worker as a non- carer. The model worker is gendered since care responsibilities are defined as female (ibid., 2006), which suggests a gendering of temporal opportunity structures for caring. As competition increases the model workers are those who never sleep, consume or have children (Carnoy, 2002, p. 143). The model worker must be understood on the backdrop of neoliberal rationalities permeating advanced liberal democracies where a privatization of the responsibility for risk management is central (Rose, 1996). Individualized risk management of self-provision through the labour market is best handled by the 'model individual' of neoliberalism, which has the attributes and interests of a male entrepreneur. The model worker is globally dispersed by competition in the globalized economy (Connell 2000, p. 51). The analysis will discuss the model worker related to the temporal opportunity structures for caring and the use of day care.

[C]Method

To explore and understand the temporal opportunity structures for caring and the role of day care for parents working in flexible labour markets, I analyse material consisting of in-depth interviews with 11 parents working in jobs representative for the 'new work life'. The aim has been to study the combination of paid work and care by parents working in segments of the labour market that experience a high degree of individualized responsibility for self provision in a situation implying individualized risk taking. Knowledge work and individualized risk are traits of the new work life described in general terms (see Beck, 2000), however this is more articulated among freelancers and/or contract workers. In terms of time use, independent workers have the longest work days in Norway (Bø, et al., 2008). Yet previous findings on female freelancing also suggest it to be a strategy to handle caring and work (Parker, 2004). Freelancers are therefore an interesting case.

I made a strategic selection (Hammersley and Atkinson, 1995) of freelancers anticipating the processes of competition, insecurity and risk being evident. Based on previous research in the field of advertising (Rasmussen and Johansen, 2005), I wanted to interview freelancers in advertising. I understood them to be a critical case (Cresswell, 1998) that would enable the extension of a logical generalization. Yet, it was hard to find freelancing parents with young children using day care. Musicians and a journalist entered the material for this reason and by the snowball method of recruiting (Cresswell, 1998). For the same reason, some also informed retrospectively about their experiences of having children in day care, having somewhat older children (first or second grade class, that is, age five to seven years) at the time of the interview.

Themes in the interviews were the parents' careers, their experiences of working, of becoming parents, the combination of care and work, and the use of day care. Evidently, their careers

were marked by frequent job-shifts, alternating between or combining freelancing and employment. There were different work life experiences to consider, not only those of freelancing.

Through analysis, the material was coded in order to reflect on and explore the data (Coffey and Atkinson, 1996). A within and cross case analysis (Miles and Huberman, 1994) enabled the identification and explanation of three types of work time flexibility (*regular long hours*, *irregular hours* and *flexible part-time*) of which the risk generated by the flexible labour market stood central. Some parents had worked under all three types of work time flexibility. These three types were in turn defined along a dimension of greedy/generous, inspired by Coser's (1974) metaphor 'the greedy institution'. The three types of flexibility produced different temporal opportunity structures for caring, framing the parents' encounters with day care differently. The analysis presents each type of work time flexibility together with a related section where the parents' experiences with day care are elaborated. A name with the initial 'M' indicates the informant is a musician, while those with the initial 'A' worked in advertising, and 'John' was a journalist.

[C] Greedy flexibility: regular long hours and use of day care

Regular long hours is the first type of work time flexibility in the material. As time expansion it represents long durations of work hours over an extended period of time. Long working days are the rule. The concept of regular long hours displays a 'greedy flexibility' consuming parents' time, rendering the temporal opportunity structure for caring limited.

Regular long hours were generated by different factors. The work process itself, such as coming up with a good idea, could be unpredictably time consuming. Also the pleasure

gained from the work sometimes resulted in long hours being worked. Yet much of the regular long hours are rooted in insecurities and the possibilities produced by flexible labour markets wherein the parents make their living. It was vital to avoid a non-income situation. The parents applied different strategies to reduce the risk of ending up jobless and to generate future income in a competitive and shifting market, for example using time to make good products, and becoming and remaining visible and available to clients or colleagues, as well as by networking. The future in terms of possible contracts and income sources had to be constantly borne in mind. These efforts resulted in long hours and were understood as vital to make a living, to reduce risk and to grasp or create opportunities. The long working hours can be regarded as 'time rules of the game' and consequently not questioned by the parents in the interviews. There was a general understanding of the 'way it works here'. As an example, the problematic of being away for longer periods of time was affirmed as something one simply adapted to. This resembles the time norms Epstein, et al. (1999) found in organizations employing professionals where working long hours was the sign of a serious and committed employee. In their study, part timers became time deviants in the organizations and accordingly cut off from career opportunities. For the parents in this study, the general norm of extensive time use is directly related to being a successful market operator. According to this, 'time is money' rationality, renouncing on time investments positions market players as 'risk-deviants' as they set themselves apart from the most rational thing to do in order to reduce risk, namely investing time in working. Central in the parents' stories is taking a personal responsibility to make a living, earn money, and continue to make a living selling one's services directly to a client or to a firm. To be a family provider is part of this picture.

The element of risk and provision and how to handle this was articulated by Miranda. She had worked as a freelance jazz singer for years, having started as a music student, before she had

children. She had invested time and effort into minimizing risk by generating commissions and income. Being visible, alert, available, and taking initiative are central and time consuming elements in her story, which in many ways is a 'success story' since she was a known singer. Miranda described her feeling of insecurity as a 'new' freelancer:

Then you become like [...] you are drifting without anchorage in the ocean. It takes time to get used to that feeling. [...] That is the feeling I was so afraid of in the beginning. I took everything I could get, I mean EVERYTHING. I think that I was about to work myself to death, I just didn't realize it. [...] I don't know how many per cent I worked, but I was teaching in five different places and played in three different bands. I was constantly thinking that if I don't go for it all the time, I will not have anything to eat next month, so I was never at ease. You become more at ease after a while working as a freelancer. [...] It is about positioning. And before you get a position, you stress around. And I see now the market is becoming more and more saturated. I have the luxury that many people know who I am.

Apparently, the reduction of future risk related to building oneself as a brand. There is also a link to the relationship between the job and work as an identity project (Giddens, 1991). Freelancers' personal identities are strongly linked to their work, and regular long hours enable them to produce themselves as serious players in the market and good enough to be employed. There is an understanding, particularly among musicians, that freelancing is the only way of making a living based on your personal musical interests. This strengthens the tolerance for long hours and simultaneously confirms them as purchasable actors in the market. Miranda was no longer in an underprivileged position and she was in demand. Still,

as a freelancer, it is not smart to rest on one's laurels, and the phone soon stops ringing if one says 'No' too many times.

Regular long hours are also worked by parents who are permanently employed in advertising and/or design agencies. Similarly, the element of personal responsibility for the result is apparent here, but as an organizational strategy to handle competition by increasing the tempo and workload on the one side and structuring of career paths on the other. Adele, who was married to a graduate engineer, had a higher education in the arts from abroad. In her interview she was expecting her second child. Adele had moved between advertising agencies abroad and those at home in Norway. She had been working regular long hours for several years before she became pregnant for the first time. In her previous job she had worked as an art director. She explained:

No one cares about every hour you use. You just have to deliver [...] [Making] creative suggestions [to a customer] is in itself hard to do from eight in the morning to four in the afternoon, always. The industry has been pressured very hard during the last five years. So there is a tendency to do more than one necessarily has to do, or to expect oneself to do more.

Interviewer: Because of the competition in the market?

Yes, or to say 'Yes' to all the demands of the customer, like 'OK. Can this be finished by tomorrow?' – 'Yes'. Only that we don't really have the capacity to do so, we have four large commissions to run already, but we just have to solve it [...] and this becomes a vicious circle because everybody underbids the others in a relatively small

market [thereby] contributing to pressure. [...] And it is not calculated into working hours. [...] so, in a way, you get fewer and fewer hours to do more and more work.

Thus, the tempo of work in terms of intensity and pace is raised in order to be able to do more in a shorter time, maximizing economically useful time. However, the standard for the product remains unchanged. To deliver good products is important both for the firm but also for the worker since it plays a role of door opener for further contracts:

The jobs I have done in my career are the references to secure contracts today. So you depend upon them to be good enough to show to potential clients. You therefore put in extra effort to make it into something special. And it can be hard to predict the time it takes for you to have a good idea. [...] there is no set answer as to when something is finished; it's when you think it is yourself. That is a matter of experience. (Adele)

The product's quality can be experienced as a personal responsibility because the work result is tied personally to the worker, a well-known strategy used by organizations to control workers (Rasmussen and Johansen, 2005). The result represents the workers' abilities almost in moral terms, and this generates long hours for the employee, yet which are profitable for the employee at the same time:

It is individualized, because it is the project of the agency, and it is the project of the customer, but how good I am becomes very evident. [...] When, for example, I design a cool milk container, then people know that I did it. (Adele)

Regular long hours are greedy in terms of time left for caring. Especially advertising markets operate within a strong ‘time-is-money’ rationality. The person fitting the normal player in these markets is not a carer but a person with the attributes and interests of the male entrepreneur (Connell, 2000). The temporal opportunity structure for caring becomes limited, but still forms the contexts for the parents’ encounters and experiences regarding the use of day care, as will be discussed in the following section.

[D]Rushing to reach day-care centres

The limited temporal opportunity structure for caring frames care in general and the parent’s encounter with day-care centres in particular. Having a child represents a dramatic change in one’s organization of time and this is particularly felt when the period of paid leave ends and the combination of care and work is about to be practiced. From being able to answer to the demand for extensive hours both from organizations and from the market for freelancing, the opening hours of day-care centres come to represent a challenging temporal limit for parents. When acting in accordance with the needs of children and the standardized opening hours of day-care centres, parents become less flexible and more rigid in the face of demands for regular long hours:

The largest transition is time – that you are not that flexible on the time anymore. [...] then you have to dare say [to talkative colleagues], ‘You know what? I just have to leave for the day-care centre’, because they could easily sit there till eight in the evening. It was hard to combine this with fetching my child in day care. (Adele)

The limited temporal opportunity structure created by regular long hours conflicts with the day-care centres’ standardized opening hours; they are not synchronized. This is particularly

the case in the afternoon and evenings, the period of the day when the work day often is extended. Day care is vital in combining work and care but often work days extend the opening hours of day-care centres. Mathew was a lone father and claimed that he seldom worked less than 60 hours a week as an event organizer. He questioned the tempo of work and the consequences for his son:

What worries me now is that he, at the age of five, has, to a certain degree, to follow me and my pace. We have determined now that it is not good. There are quite simply too many days each week I pick-up my son at day care and I say to him: 'You and I, the two of us, we're going to stop by Daddy's office'. Then we spend a rather long time there. [...] In the worst case, he maybe gets too little sleep because I have to bring him with me to work as I do not have anyone who can relieve me, to put it like that. If my baby sitter can't come or my neighbour has gone, and things like that, then I have to bring him with me to work and the clock will be eight, rather than six, before we go home. Then he will be too late in bed, and maybe I have a meeting in the morning so that we have to wake up at six – this is the worst case, however, it is not normal, but it might happen. That exhausts him.

In Matthew's case the provider and care responsibility, in combination with regular long hours, intensified the work-care dilemma. The limited temporal opportunity structure for caring is clear. On the one hand, he had sole care responsibility and no family to help him, and on the other hand, he felt that he had to stick to his job even if it created a limited temporal opportunity structure for caring. Working part time was not an option for him because, firstly, he did not see how the work tasks could be shared due to the organization's

budget and, secondly, he needed the money from a full-time position. When the care assistance from day care ended, his workdays continued.

The age at which children are supposed to start in day care is synchronized with the paid leave arrangement, approximately one year. This can be a problem for parents working in a competitive situation where presence is weighted or necessary, or as in the case of Agatha, they return early to work of economical reasons. Agatha loved her job. She was working as a freelance engineer in advertising, focusing more on programming than designing. She had worked freelance nearly her entire career, and had three children who at the time of the interview ranged in age from early twenties to early primary school age. For long periods of time she had been a single mother and she stressed the provider element of parenting. At the time when Agatha unexpectedly became pregnant with her third child, she was already divorced. She did not live together with the expected child's father. Due to her late response to the organization of leave for independent workers, she was denied sufficient paid leave that would enable her to financially support her family. Her freelance work meant she had a good income for her family, enabling her to afford high-cost home loan. She had become dependent on this income; she was a 'provider mum'. The additional child meant a situation of reduced wage income and also the absence of day care since the child was too young. The situation forced her to continue working for provision:

It was stressful because of the uncertainty of whether I would be able to cope with the situation. I just had to decide I was going to make it. The child should be allowed to come. So I went some rounds with myself. I made a deal with my present agency that I was to come and go as I pleased, bringing the child with me. And the boss there, he gave me the largest office, a baby cradle, a baby chair, you name it. Everything was

ready for me. [...] I think it is all about attitude. I am normally an optimistic person.
(Agatha)

When the child reached the age of 7.5 months Agatha hired a private nanny (*dagmamma*). Firstly, this exceptional case shows us the importance of day care for work organizations portraying a situation without this offer at hand. Secondly, it exemplifies the need for a care offer for babies if parents are to be model workers of the flexible labour market, since long absences turn them into 'risk deviants'. Public day care releases organizations from the responsibility for caring. This supports Ellingsæter and Solheim's (2002) argument that welfare state arrangements might keep the care-work dilemma out of the work sphere, thereby reproducing what Acker (2006) calls a labour market's non-responsibility towards caring.

[C]Greedy and generous: irregular work hours and day care

The second type of work time flexibility is *irregular work hours*. Here the time sequence of working time is more varied, as parents work periodically long hours, oscillating between periods with greedy flexibility and generous flexibility. Accordingly, the temporal opportunity structures also shifts between being both limited and extended towards caring. Muriel described it as follows: 'From time to time it feels like I work a lot. Then again in periods it is calmer.' In periods with much work parents with irregular work hours experienced similar challenges towards caring as those who work regular long hours. Still, there are some particularities with this flexibility which I will focus on in the following.

Those in a situation of irregular hours periodically had fewer commissions as freelancers, particularly the musicians. Their situation was marked by a higher degree of insecurity and unpredictability regarding income and work. They had to jump at chances more when they

occurred, as it was a buyers' market; examples included commissions involving touring which could suddenly obtain public funding or an event that needed entertainment. Combining different sources of income, such as conducting, singing at funerals, or teaching music at a public music school for children, was a strategy for handling the risk produced by the flexible market. Practising such multiple activities resembles what Beck (2000) has described as a 'Brazilianized' work situation. For Muriel, the unpredictable situation in terms of economy was hard to combine with responsible parenting and the provider role. She had become a freelancer before she had children, but concluded:

I do not think I would have chosen the same [job], having children. Because having such an insecure and unstable economy and at the same time knowing that you have the responsibility for children, yes, I think that would have been a totally different situation.

Despite much work in periods, the temporal shifts open for 'Holes other than summer holidays', as Margaret, a singer, described them, thus pointing to the double edge of work life flexibility related to care. This type of flexibility is organized more around the pendulum of greedy and generous. Michael, a father of two girls, explained the generosity/greediness as follows:

Like today, I have this day, I am my own man, you can come here and interview me, and afterwards I can be home receiving a serviceman. Otherwise, I will use my day practicing and then I will make dinner for my family. Of course, that is family friendly? But, then again, I might be touring. For example, this February I will be away for weeks on end.

In this case, the model worker of irregular work hours is also the non-caring entrepreneur. The period where the work time was generous towards caring was not a result of a care-friendly market, but a market where such workers are not in demand. Irregular work hours produced a particular temporal opportunity structure for caring characterized by both limitations and possibilities following the rhythm of variable workloads.

[D]Shifting needs of day care

The temporal opportunity structure for caring frames the organization of care and parents' use of day care. In periods, the flexibility is generous in relation to time for caring and how parents made use of day care. The extended opportunity structure for caring opens for spending time with children, slowing down the tempo of everyday life. Muriel had combined an extended temporal opportunity structure for caring with a combination of cash-for-care and part-time day care, thereby reducing the hours her children spent in day care. In this situation, the opening hours of day-care centres were not a problem. However, when the pendulum swung towards regular long hours, evening work or periods involving parents touring work limited the temporal opportunity structure for caring. Then, organizing care appeared more like a jigsaw puzzle where day care could be a part of or actually not fitting with the needs at all, as Muriel said:

There has never, for us, been enough of the public care service, precisely because we have flexible jobs. We have always had to organize with a private nanny, with my mother-in-law, my mother, or an aunt [...] a person that has travelled with us or stayed here with the children. As the children have grown older we have also sent them to an aunt who is a housewife and lives in the countryside. We have been totally dependent on private people giving us a hand.

Travelling shows us how parents' need for assistance in the form of care is unsynchronized with the opening hours of day-care centres. This actualizes a 24-hour day-care service. Yet, when faced with this issue, the parents said they preferred using family, friends and nannies to cope with the situation. The idea challenged their understanding of day care as a supplement to informal care. Thus, an offer of this kind would lead to an unwelcomed extension of the institutionalization of their children's lives.

[C]Generous flexibility: flexible part-time and day care

The last, type of work time flexibility is *flexible part-time* where work hours have a shorter duration compared to the normal work day. The time sequence of flexible part-time, shown through its rhythm, is adapted to care responsibilities. This is a generous flexibility related to caring, producing an extended temporal opportunity structure for caring. It is not standardized in the sense of having one day off each week.

In contrast to the other two types of flexibility described, this is a work time flexibility driven by the care needs of the family. It is important to have in mind the Norwegian contexts on part-time work. Part-time work is a common strategy used by Norwegian mothers to combine care and work (Bø, et al., 2008). The possibility to adapt work hours to care responsibility is institutionalized by law. Despite the legal regulation of part-time work, in Norwegian knowledge-based organizations part-timers can become 'time deviants'. This was the experience of Adele, who did not even consider working part-time as an option in the organization in which she worked. Hence, she chose to become a freelance designer as a way of 'exiting' (Hirschman, 1970) a situation marked by regular long hours and a limited temporal opportunity structure for caring:

There are many girls who start their own sole proprietorship and I think it has something to do with the everlasting time pressure. There are surely many girls that cannot handle both that and a family. (Adele)

In this way, freelancing became an individualized strategy for moulding an extended temporal opportunity structure for caring flexible to shifting care-tasks. This happened by reducing one's availability for clients:

When I don't have anybody expecting me to be somewhere at a given point of time, that is the way I become flexible. Or that is the way I become available for caring. (Miranda)

Thus, from the study sample it was evident that freelancing for women working in advertising became the 'mummy track', a second-rate way for women to establish their own business compared to men. As they do not fit into the entrepreneurial model worker of advertising, they apply this strategy to be able to combine care and work. For men, entrepreneurship signaled initiative and creativity when starting up a competing agency with its own 'look', which often resulted in a situation of regular long hours. This was confirmed by Axle's and Andrew's stories. Hence, freelancing as a part-time strategy came at a cost, namely the risk of being positioned as second best, as part-time workers renounced their availability and visibility, thereby breaking with the expectations based on the model worker. Thus, by working part-time they became 'risk deviants' according to the 'time is money' rationality. However, this risk was outweighed by having a partner to share the risk with. Having a partner with a remunerable income enabled the mothers to take such risks as their family

would still be provided for if commissions failed. This enabled Agatha to consider: 'Once in a while, I just halt, reflecting on how it works with the relation between living and working, and I will reconsider taking a job or not.'

Hence, the mothers working flexible part-time diverge from single parents for whom the theme of provision is more outspoken. It is harder for sole providers to work part-time than for those whose risk can be shared. In the light of Acker's (2006) gendered substructure, we can see that using time to care is problematic for parents earning a living in flexible labour markets. Because care practices are gendered, this becomes a specific problem for women. Some, capable of risk sharing, can choose caring and a part-time path that is already defined as normal for women.

Flexible part-time affects the frames in which mothers can define their motherhood in terms of time use. Andrea, for example, worked flexible part-time as a freelance designer in what she reckoned to be a 70 per cent position. For her, motherhood and time use was closely interwoven with the moral question of deciding to have children and, not least, being responsible for them.

I reason like this: I myself have chosen to have children, so then I have to spend time with them, not work long hours, like 'Monday I work over time, Tuesday it is your turn'. [Those kinds of families,] they are hardly together. I know couples who live like that, but it is not my cup of tea.

This form of motherhood differs from the 'provider mum' represented by Agatha. Agatha however, neither had the financial opportunity nor the wish to position herself as a 'time-for-

children mum'. Still, a generous flexibility led to an extended temporal opportunity structure for caring that framed the use of day care.

[D]Slowing down the tempo of everyday life

Flexible part-time generates an extended temporal opportunity structure for caring. Among the informants, released time was used for caring, in a broad sense also affecting the use of day care. Organizing everyday life to avoid friction, being at home with ill children, shopping, making dinner, cleaning, and organizing children in the mornings was part of this. Adele stressed that it also gave her time on her own. Central was the issue of slowing down the tempo of everyday life, especially for their children, exemplified by enabling them to sleep longer and eat breakfast at home as well as being picked-up early. This affected the use of day care in temporal terms, as the parents used flexible part-time working as a means to reduce the hours their children spent in day care. A full-time position was often paid for, but used flexibly:

We never deliver the children before eight o'clock. I think that is early enough. I am rather set on that. And I fetch them from the day-care centre no later than four in the afternoon. But earlier on, we delivered at eight and picked them up at quarter to three or twelve thirty, and last year mostly at one thirty, but that was rather short. [...] I think that from seven in the morning till four or half past four in the afternoon is too long. (Andrea)

Comparing this temporal opportunity structure to the others already described, having time to care becomes somewhat a token of surplus, a kind of extravagance compared to those not having the possibility to choose caring for economic reasons. It is striking that this child-

oriented and female-practiced flexibility is the only one falling into the standardized opening hours of day care centres.

[C]Concluding discussion

This chapter started with the question of whether day care can ease the inherent temporal dilemma between participating in flexible labour markets and caring for children, in a Norwegian context. The analysis has shown three types of work time flexibility in the study sample, generating different temporal opportunity structures for caring and use of day care that can shed light on the question: regular long hours, irregular hours and flexible part-time. There are different processes generating the types of flexibility, but they are in one way or another linked to the risk produced by flexible labour markets and the strategies and possibilities to handle the risk. A central theme in the analysis has been the individualized responsibility for handling provision and caring in a work life whose model worker is a person without care responsibilities: the non caring entrepreneur.

The first two types of flexibility generate a temporal opportunity structure for caring that is not synchronized with the opening hours of day-care centres. So, the dilemma of working and caring is eased, but not resolved by day care. Only the mothers in flexible part-time work have an extended temporal opportunity structure for caring that coincides with the opening hours of day-care centres. This was due to their ability to share risk with a partner and follow the normalized work time practice of a part-time work for working mothers in Norway. Day-care centre's opening hours are clearly synchronized with standardized work time. The focus has been on the parents. However, it would be of interest to study the temporal opportunity structures for caring as frames for modern childhood more profoundly. Further studies on the relation between work life flexibility and the timescapes of childhood should be carried out.

The analysis presented here has been based on a small sample of working parents. Yet the practices of the parents in the study sample represent a general trait linked to the neoliberal rationalities permeating advanced liberal democracies: the privatizing of risk and responsibility (Rose, 1996) and the 'individual' of neoliberalism having the attributes and interests of a male (or non-caring) entrepreneur (Connell, 2000). Such model workers are globally dispersed by competition in the globalized economy and are therefore interesting as a general phenomenon. Against this backdrop, the analysis has demonstrated the challenges facing welfare states in tailoring a family policy fitting the model player in the flexible labour market. This is a model player without care responsibilities, generating an everlasting need for removal of care loads by day-care centres. A solution could be to extend day-care centre's opening hours to a 24 hours service and to receive infants. A relevant question concerns whose interests that would serve. No doubt the beneficiaries of the market would gain, including the welfare state itself. More questionable is the parent-child relationship and the well-being of children. The unit of change in this solution comprises day care, parents and children, not the market or work organizations. A non-responsibility for care in market standards would be reproduced. It therefore seems like the heart of the problem lies within the workings of markets and their non-responsibility towards caring. Central questions are how welfare states could enable parents with care responsibilities to work less without turning them into 'risk deviants' and also how this could be approached on a policy level.

[C]References

- Acker, J. (2006) *Class Questions: Feminist Answers* (Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.).
- Adam, B. (2004) *Time* (Cambridge: Polity Press).
- Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work* (New York: Polity Press).
- Brandth, B. and Kvande, E. (2009) 'Free choice or gentle force? How can parental leave change gender practices?' in A. T. Kjørholt and J. Qvortrup (eds) *The Modern Child and the Flexible Labour Market. Child Care Policies and Practices at a Crossroads?* (London: Palgrave).
- Brannen, J. (2005) 'Time and the Negotiation of Work Family Boundaries. Autonomy or Illusion?', *Time and Society*, 14, 1, 113 – 131.
- Brown, P., Hesketh, A. and Williams, S. (2003) 'Employability in a Knowledge-driven Economy', *Journal of Education and Work*, 16, 107 – 126.
- Bø, T. P., Kitterød, R. H., Køber, T., Nerland, S. and Skoglund, T. (2008) *Arbeidstid- mønstre og utviklingstrekk (Worktime patterns and developments)*, Report 2008/12 (Oslo: SSB).
- Carnoy, M. (2002) *Sustaining the New Economy. Work, Family and Community in the Information Age* (New York: Russel Sage Foundation).
- Coffey, A. and Atkinson, P. (1996) *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies* (Thousand Oaks: Sage).
- Connell, R. W. (2000) *The Men and the Boys* (Cambridge: Polity Press).
- Coser, L. A. (1974) *Greedy Institutions: Patterns of Undivided Commitment* (New York: The Free Press).
- Cresswell, J. C. (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing Among Five Traditions* (Thousand Oaks: Sage).

- Crompton, R. (2006) *Employment and the Family. The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Ellingsæter, A. L. (2006) 'The Norwegian Child Care Regime and it's Paradoxes' in A. L. Ellingsæter and A. Leira (eds) *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States* (Bristol: The Policy Press).
- Ellingsæter, A. L. and Solheim, J. (2002) 'Makt, kjønn og arbeidsliv: teoretiske landskap' (Power, gender and work life: Theoretical landscapes) in A. L. Ellingsæter and J. Solheim (eds) *Den usynlige hånd. Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv* (The invisible hand. Gender power and modern work life) (Oslo: Gyldendal Akademisk).
- Epstein, C. F., Carol, S., Oglensky, B. and Saute, R. (1999) *The Part Time Paradox. Time Norms, Professional Life, Family and Gender* (New York: Routledge).
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijk, A. and Myles, J. (2002) *Why We Need a New Welfare State* (Oxford: Oxford University Press).
- Fleetwood, S. (2007) 'Why Work-life Balance Now?', *International Journal of Human Resource Management*, 18, 387 – 400.
- Fraser, N. (1994) 'After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State', *Political Theory*, 22, 591 – 618.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge: Polity Press)
- Gornick, J. C. and Meyers, M. K. (2003) *Families that Work. Policies for Reconciling Parenthood and Employment* (New York: Russell Sage Foundation).
- Hammersley, M. and Atkinson, P. (1995) *Ethnography. Principles in Practice* (New York: Routledge).
- Hirschman, A. O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States* (London: Harvard University Press).

- Hochschild, A. R. (1997) *The Time Bind. When Work becomes Home and Home becomes Work* (New York: Metropolitan Books).
- Jacobs, J. A. and Gerson, K. (2004) *The Time Divide. Work, Family and Gender Inequality* (Cambridge: Harvard University Press).
- Kitterød, R. H. (2007) 'Fremdeles et tosporet foreldreskap? Mors og fars yrkesarbeid i barnefasen' (Still a two tracked parenthood? The work life participation of mothers and fathers during childhood years) in E. Kvande and B Rasmussen (eds) *Arbeidslivets klemmer. Paradokser i det nye arbeidslivet*. (Feeling the pinch. The paradoxes of the new work life) (Bergen: Fagbokforlaget).
- Korsvold, T. (2008) *Barn og barndom i velferdsstatens småbarnspolitik. En sammenlignende studie av Norge, Sverige og Tyskland* (Children and childhood in welfare states' child-policies. A comparative study of Norway, Sweden and Germany 1945-2000) (Oslo: Universitetsforlaget).
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994) *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook* (Thousand Oaks: SAGE).
- Parker, S. C. (2004) *The Economics of Self-employment and Entrepreneurship* (New York: Cambridge University Press).
- Perrons, D., Fagan, C., McDowell, L., Ray, K. and Ward, K. (2005) 'Work, Life and Time in the New Economy: An introduction', *Time and Society*, 14, 1, 51 – 64.
- Rasmussen, B. and Johansen, B. (2005) 'Trick or treat? Autonomy as Control in Knowledge Work' in R. Barrett (ed.) *Management, Labour Process and Software Development* (New York: Routledge).
- Rose, N. (1996) 'Governing "advanced" liberal democracies' in A Barry, T. Osborne and N. Rose (eds) *Foucault and Political Reason. Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government* (London: UCL Limited Press).

Rubery, J., Ward, K., Grimshaw, D. and Beynon, H. (2005) 'Working Time, Industrial Relations and the Employment Relationship', *Time and Society*, 14, 1, 89 – 111.

St. meld. nr. 27 (1999-2000) Barnehage til beste for barn og foreldre (Day care in favour of children and parents) (Oslo: Barne- og Familiedepartementet).

Artikkel 4

Førskolelærere om barns oppholdstid i barnehagen

Birgitte Johansen Norsk senter for barneforskning/ISS, NTNU, Trondheim, Norge

Abstract: Norway is facing full day care coverage and most children have full time places. The local authorities responsible for the day care sector are framed by New Public Management principles of governing urging for more efficient and user oriented day care services. Full time day care is vital for adult worker families. Yet, historically there is evidence for scepticism towards full time day care in Norway, also among preschool teachers. There is little knowledge about present perceptions amongst preschool teachers of the best time for children to spend in day care. This is relevant to explore given the importance of expertise and knowledge in the government of parents and parental choices. The article analyses textual data from a survey and interview data and explores Norwegian preschool teachers' understanding of the best period of time for children to spend in day care. The analyse is framed by day care organisation discourses and Norwegian discourses of family, childhood and parenting. It discusses the apparent ambivalence on the issue among the preschool teachers linked to their position as professionals in relation to parents.

Keywords: Preschool teachers, children's time in day care, new public management, working parents

INNLEDNING

Denne artikkelen utforsker og diskuterer hvordan norske førskolelærere forholder seg til barns oppholdstid i barnehagen. En norsk tradisjon for skepsis mot lange barnehagedager i møte med endringer i arbeidsliv, familie, barndom samt i barnehagen selv, aktualiserer temaet. Barnehagen er blitt et nærmest universelt velferdsstatlig tilbud til barn og foreldre i Norge (Ellingsæter & Gulbrandsen, 2003). De fleste barn får barnehageplass og barn tilbringer mer tid i barnehagen enn tidligere. I 2008 hadde 89 prosent av alle barn med barnehageplass i Norge heldagsplass i barnehagen¹. Barnehagen er sentral i barns hverdagsliv. Den er også en grunnstein i foreldres organisering av hverdagslivet i spennet mellom betalt arbeid og omsorg og en kur mot foreldres tidsklemme. Gitt barnehagens betydning er det svært interessant å se hvordan førskolelærere forholder seg til spørsmålet om barns oppholdstid i barnehagen i dag. Førskolelærere tilhører en profesjon som står i en nær relasjon til dobbeltarbeidende foreldre og det er grunn til å tro at deres syn vil kunne være blant de forhold som påvirker foreldres omsorgsprak-

siser. Dette er særlig relevant sett i lys av den sentrale rollen kunnskap og ekspertise spiller i styring av befolkningen i moderne, liberale og demokratiske samfunn (Miller & Rose, 1990; Rose & Miller, 1992).

Førskolelærerne i Norge har tidligere uttrykt skepsis til heldagsbarnehagen. Skepsisen har vært forankret i vitenskaplig legitimerede praksiser og historiske måter å organisere familien på (Korsvold, 2005). Førskolelæreres egne erfaringer med barns "slitenhetssymptomer" har også skapt mistro til heldagsbarnehagen (Nafstad, 1974). Jeg har ikke vært i stand til å finne nyere studier som aktualiserer førskolelæreres synspunkter på barns oppholdstid, tross for utviklingen som har skjedd. Fokus i forskningen har i stor grad ligget på foreldres bruk og tilnærming til offentlige omsorgsordninger (f.eks. Johansen, 2007; Bungum, 2005; Stefansen & Farstad, 2008). Ellingsæter (2007) argumenterer for en svekkelse av den norske familietradisjonalismen som ledd i moderniseringsprosessen, noe som reflekteres i en styring av foreldres positive holdninger til barnehagen. Foreldre foretrekker barnehagen framfor andre typer tilsyn for sine barn

(Ellingsæter & Gulbrandsen, 2003). Spørsmålsstillingen i dag sentrerer ikke rundt bruk av barnehagen eller ikke for foreldre, men heller når barna skal begynne i barnehagen og hvor lange dager de skal ha (Stefansen & Farstad, 2008; Ellingsæter & Gulbrandsen, 2003). Likevel viser samfunnsdebatten at heldagsbarnehagen fremdeles problematiseres. Simen Tvetereids debattbok *Hva skal vi med barn* (Tvetereid, 2008), skapte storm i Norge. Tvetereid viste bl.a. til forskning om barn og stress i barnehagen, og diskuterte barns plass i samfunnet og familien. Ekspertene uttalte seg også i saken. Med utgangspunkt i Bowlbys tilknytningsteori hevdet eksempelvis professor i psykologi Lars Smith i *Aftenposten.no* i mars 2009² at det var skadelig for de yngste barna å være i barnehagen.

Bildet nyanseres ytterligere gjennom organisasjonsmessige endringer i barnehagesektoren. Kommunene har blitt pålagt et høyt utbyggings-tempo de senere årene innenfor stramme økonomiske rammer. For å håndtere krav om effektivitet og kvalitet har kommuner i Norge latt seg influere av *New Public Management*, NPM (Ramsdal & Skorstad, 2004). NPM defineres som et knippe organisasjonsprinsipper hvor bl.a. kvalitet relateres til brukerretting av tjenester og brukermedvirkning (Sørhaug, 2003). Den kraftige satsingen på effektivisering og kvalitet i form av brukerrettede tjenester i barnehagesektoren på 2000-tallet må sees i lys av dette. Spesielt har kvantifisering og måling av kvalitet samt konsekvenser av denne utviklingen for pedagogikken og barnehageledelse blitt belyst (f.eks. Dahlberg, Moss, & Pence, 2002; Gulbrandsen & Sundnes, 2004; Kvistad & Søbstad, 2005). Hvordan dette legger rammer for førskolelæreres tilnærming til barns oppholdstid i barnehagen er imidlertid uklart. Jeg skal med dette som bakgrunn, på grunnlag av tekstmateriale fra et spørreskjema og et intervjumateriale, utforske hvordan førskolelærere forholder seg til spørsmålet om barns oppholdstid i barnehagen. Hvilke forståelser om barns oppholdstid finner vi dag blant førskolelærere, og hvilke konsekvenser kan drøftes for foreldre og barn?

AMBIVALENTE SAMFUNNSDISKURSER OM HJEM, BARN OG BARNEHAGE

Meninger om den norske barnehagen, også blant førskolelærere, må sees på bakgrunn av norske samfunnsforståelser av hjem, familie, barndom og foreldreskap. Marianne Gullestad

har påpekt den sterke hjemmesentreringen i det norske samfunnet. Hjemmet representerer en særegen og sentral symbolikk. Det oppfattes, i lys av familielivets påvirkning av velferdsstat og marked, som de menneskelige verdiers siste skanse (Gullestad, 2002, s. 236). Hjemmet styrkes som enhet i det norske samfunnet på grunn av svekkingen av nabolaget som nettverk. Det er hjemme man lever sine egentlige liv, og kan være seg selv, i motsetning til hva hverdagslivet i institusjoner åpner for. Hjemmesentreringen har skjedd til tross for kvinners økte yrkesdeltaking (ibid., s. 237). Slik sett kan hjemmet i Norge forstås som *Heaven in a heartless world* (Lasch, 1977).

Barndom, tidsnormer og tidspraksiser

Den kulturelle hjemmesentreringen i Norge gjør den tradisjonelle, ideelle, norske barndommen meningsfull. Den har blitt betraktet som fri, rolig og beskyttet, tilhørende hjemmets primæromsorg med mor i sentrum. Den skal ikke leves i institusjoner (Midjo, 1994; Kjørholt, 1994). Den ideelle barndommen representerer med andre ord særegne tidsnormer (Epstein, Carol, Oglensky, & Saute, 1999) både for barn og foreldre. Tidsnormer er kulturelle og moralske forståelser som legger føringer på hva som ansees som riktige og mulige tidspraksiser (ibid.). Tidspraksis som begrep åpner for å fokusere på den tidsmessige dimensjonen av praksis, eksempelvis varighet. En mentalitet som verdsetter hjemmet som barns plass tilsier at en grensesettende tidspraksis i bruken av barnehagen er moralsk rett.

Hjemmebarndommen utfordres av en nyere barndomsdiskurs som vektlegger og verdsetter barns deltakelse på ulike arenaer, mangfoldige relasjoner og barns behov for ulike inntrykk i barndommen (Ellingsæter, 2004). Barnehagebarndommen (Nilsen, 2000) oppvurderes, og det forstås som bra for barn å være i barnehagen, spesielt i lys av vekten som legges på livslang læring (Kjørholt & Qvortrup, 2010). Kjørholt argumenterer for at barnehagen er bra for barn, men vektlegger betydningen av kvalitet, der gode mellommenneskelige relasjoner står sentralt (1994, s. 133). I lys av Ellingsæters (2007) moderniseringsargument, skulle man anta at dette er en barndomsforståelse i fremmarsj i Norge. Det ville i så fall utfordre hjemmebarndommens tidsnormer og tidspraksiser. Forankret i en slik forståelse vil riktige og gale tidspraksiser bli definert ut fra kvaliteten på tilbudet.

Likevel er det samtidige forståelser, forankret i diskurser om foreldreskap og barndom som trekker barna mot familien og foreldrene. Ellingsæter (2004) har påpekt at hvor mye tid foreldre bruker på barna sine kan bli målestokk på det gode foreldreskapet. Tidsbruk som målestokk støttes av Johansen (2007, 2010) som viser at spesielt mødrene arbeidet deltid for at i sær de yngste barna skulle ha korte dager i barnehagen og for å frigjøre tid til samvær, det Bungum (2005) betegner som barneorienterte begrunnelser for god omsorg. Mødrenes deltids-tidspraksis var en viktig del av deres foreldreskap og av hva de opplevde som bra for barna. Moderne konstruksjoner av kjønnete foreldreskap og barndom legger føringer på hva som oppleves som riktige og gale tidspraksiser, rammet inn av en tidsklemmediskurs, beskrevet av Ellingsæter (2004), som definerer familien som rammet av en tidskrise og tidsklemme.

Spørsmålet om barns oppholdstid i barnehagen må forstås på bakgrunn av generelle, kulturelle forståelser som definerer barndom og foreldreskap som forståelsesramme for norske førskolelærere. Definisjonene danner grunnlag for ulike tidsnormer for riktige og gale tidspraksiser for barns oppholdstid i barnehagen. Samtidig har spørsmålet om barns oppholdstid i barnehagen en barnehageorganisatorisk side.

BARNEHAGEN, KOMMUNEN OG NEW PUBLIC MANAGEMENT (NPM)

En viktig side ved barnehagen som organisasjon er at den befolkes av førskolelærere med fagutdanning, et fag som har vært gjenstand for profesjonsbygging (Glaser Holthe, 2003). Vi kan forvente å finne forståelser av spørsmålet rammet inn av faglige diskurser. Jeg er imidlertid interessert i å utforske hvordan sentrale endringer i kommunesektoren legger føringer på førskolelærernes vurderinger. Norske kommuner har fått et særskilt ansvar for utbyggingen av barnehager (Kunnskapsdepartementet, 2006). Kommunenes tjenesteorganisasjoner har vært gjennom moderniseringsprosesser etter organisasjonsprinsipper hentet fra privat sektor. New Public Management har blitt tolket som del av en neoliberal styringsrasjonalitet i vårt samfunn (Sørhaug, 2003). NPM er en styringsrasjonalitet som har bedriften som mal for handling og mening (Burchell, 1996). Mer konkret beskrives NPM som effektiviserende organisatoriske prinsipper hvilende på budsjettstyring og en kvali-

tetsforståelse knyttet til brukerretting (Sørhaug, 2003). Effektiviseringen skjer ved at ansvar individualiseres. Vike (2004) og Rasmussen (2004) beskriver hvordan effektivisering i offentlig sektor i tråd med NPM-prinsipper fører til et sprik mellom tilgjengelige ressurser og eksisterende forventninger til tjenesten (både fra brukere og fra ledelse). Dette kan gjøre arbeidet grådige og utmattende for arbeidstakerne som har ansvar for å produsere omsorg og "levere varene" i møtet med brukerne og egne faglige standarder (ibid.). To arbeidsmiljøundersøkelser blant norske førskolelærere reflekterer dette gjennom dokumentasjon av opplevd tidspress og urealistiske forventninger (Utdanningsforbundet, 2007; Enehaug, Gamperiene & Grimsmo, 2008).

Samtidig er kvalitetsforståelsen i NPM sterkt koblet til brukerretting av tjenestene; kvaliteten defineres ut fra graden av brukerretting (Sørhaug, 2003). Jo mer brukertilpasset en tjeneste er, jo bedre er den. Brukerretting av tjenester kan utfordre fag og profesjon. Utfordringen ligger i den sterkere styringen som skjer i kunnskapsproduksjon gjennom brukerevalueringer og kvalitetsmålinger som profesjonene må ta hensyn til. Samtidig bidrar brukerrettingen til at faglige vurderinger og erfaringer fra fagfolk som førskolelærere, kan møte konkurrerende forståelser og ønsker fra brukerne; ønsker som forstås som likestilte med faglige vurderinger. Brukerretting problematiseres derfor av Kvistad og Søbstad (2005) som en mulig vei mot en "kunden har alltid rett"-mentalitet. En slik mentalitet omdefinerte barnehagen til en serviceinstitusjon i større grad en tidligere (ibid.) og et mulig utfall vil være at profesjonsmessige betraktninger underordnes brukernes eller ikke formidles.

Når det gjelder spørsmålet om oppholdstid for barn, er to forhold viktig. En rasjonalitet som verdsetter brukerretting vil gjøre fagfolks holdning til spørsmålet om barns oppholdstid irrelevant og derfor mulig å utdefinere fra profesjonens meningsmessige nedslagsfelt. Det interessante er hva brukerne definerer som deres behov, ikke hva førskolelærerne måtte mene. På den andre siden kan barnehagedriften bli effektivisert på en slik måte at det går ut over de ansattes mulighet til å møte brukernes behov. Et utgangspunkt for å problematisere barnas oppholdstid i barnehagen blir da barnehagens kvalitet. Til sammen former dette et interessant paradoks.

I sum kan spørsmålet om barns oppholdstid i barnehagen tilnærmes ut fra ulike og potensielt

konkurrerende diskurser, både familiediskurser og barnehageorganisatoriske diskurser som inkluderer faglige vurderinger. Ulike tidsnormer for barnas oppholdstid og tidspraksiser kan igjen genereres fra disse forståelsesrammene. På denne bakgrunnen skal problemstillingen utforskes gjennom en analyse av et kvalitativt materiale, etter en kort metodepresentasjon.

EMPIRISK MATERIALE OG ANALYTISK TILNÆRMING

Problemstillingen belyses gjennom en analyse av tekstmateriale og et intervjumateriale fra førskolelærere i en norsk kommune. Alle kommunens førskolelærere fikk i 2006 tilsendt et spørreskjema som søkte innblikk i deres arbeidsdag innenfor rammene av de allerede skisserte endringene i feltet (NPM). Av disse svarte 75 førskolelærere³. Materialet hadde sterke begrensninger i forhold til kvantitative tolkninger, men var desto mer interessant i kvalitativ forstand fordi det indikerte sprikende syn på hvilken oppholdstid som var bra for barn. Disse synspunktene kunne førskolelærerne fremme i et spørsmål hvor barna var delt inn i aldersgruppe 1–3 år og 3–6 år og det var gitt en rekke valgalternativer som reflekterte antall timer per dag, i kombinasjon med antall dager i uka de mente var den beste oppholdstida for barn. For eksempel, av de 68 førskolelærerne som hadde uttalt seg om hvor lenge barn mellom 1–3 år burde være i barnehagen svarte cirka 40 at 6 timer hver dag var best. 12 førskolelærere svarte at antall timer ikke hadde betydning. For 3–6 åringerne argumenterte flere for lengre oppholdstid.

I etterkant av spørsmålene i spørreskjemaet var det et åpent spørsmål hvor førskolelæreren ble bedt om å begrunne svarene sine. Disse 111 spissformulerte begrunnelsene (1–5 linjer) ble analysert. Argumentene lot seg kategorisere fordi ulike argumenter gikk igjen i spørreskjemaene. Det var mønster i argumentene selv om samme argument kunne brukes til å begrunne ulike avkryssede svar. En relativ likhet i argumentasjonen lettet kategoriseringen. Utfordringen var likevel at noen tekster presenterte ulike typer argumenter, f.eks. kombinasjonen av at barn ble slitne av barnehagen og at de trenger mer tid med familien. En nærmere analyse av tekstene og kategoriene førte til at kategorier ble slått sammen til større kategorier eller tema, eksempelvis sammenslåingen av kategoriene ”6-timersdagargumentet” og ”familietidargumentet”.

”. Viktigst er likevel at tekstmaterialet reflekterte ulike rasjonaliteter og genererte nye spørsmål.

Fire av de 14 førskolelærerne⁴ som hadde sagt seg villig til å bli intervjuet i spørreskjemaet, ble intervjuet for å oppnå bedre forståelse og en drøfting av problematikken. Seleksjonskriteriet var at de hadde oppgitt forskjellig syn på barns oppholdstid. Metoden fikk således preg av abduksjon (Alvesson & Skjoldberg, 1998).

Dybdeintervjuene på ca 1 time ble utført med et spesifikt fokus på barns oppholdstid, men likevel gjennomført med en relativ åpen intervjuguide. Målet var å få førskolelærerne til å reflektere sammen med intervjueren over sitt oppgitte svar og kategorier generert fra spørreskjemaets tekster, med andre ord et halvstrukturert livsverden-intervju (Kvale, 2001). Intervjuene var nyttige. De ga utdypende og mer nyanserte forståelser av de problematikkenes spørreskjemaets tekster indikerte, blant annet om forståelser av riktige og gale tidspraksiser, men også innblikk i ambivalens over temaet. De ulike oppfatningene i spørreskjematekstene og selv-motsigelser i det transkriberte intervjumaterialet åpnet for en diskursiv innfallsvinkel (Magnusson, 2001).

Analysen struktureres ved at kategorier generert av begrunnelsestekstene i spørreskjemaet, blir utdypet, nyansert og diskutert ved hjelp av datamaterialet fra dybdeintervjuene. Unntaket er argumentet om barnehagens kvalitet som bare ble funnet i intervjudata. De ulike argumentene kobles i analysen til de to overordnede kategoriene: Barnehageargumenter og Familieargumenter.

BARNEHAGEARGUMENTER

I barnehageargumentene relateres tidsnormer om barnas oppholdstid til forståelser om barnehagen sett som pedagogisk tilsynsorganisasjon for barna og foreldrene. Både indre organisatoriske spørsmål, men også barnehagen relatert til felt utenfor den selv aktualiseres.

a. Slitne barn

Det mest gjennomgående argumentet i spørreskjematekstene hos førskolelærere som argumenterte for en barnehagedag som var 6 timer eller kortere, eller en kortere barnehageuke, refererte til at barna ble slitne av å være i barnehagen. Forholdene i barnehagen i form av høyt aktivitetsnivå var en grunn til at barna ble slitne.

Dette ble i tekstene ofte knyttet til barnas alder og utviklingstrinn og forstått som en sentral grunn til at barna blir slitne. Slitenhetssymptomer blant barn var for øvrig samme argument mot lange dager som Nafstad (1974) fant blant førskolelærere i 1974. En typisk tekst som reflekterer slitenhetsargumentet i de åpne spørsmålene for 1–3 åringer er:

Jeg mener 8 timer hver dag blir for slitsomt for de minste barna. Det er ofte mange inntrykk og et høyt tempo, derfor mener jeg at 6 timer er det beste.

Det samme argumentet brukes også for 3–6 åringene, selv om de presenteres som mer robuste og med andre behov, ut fra alder og utvikling, i forhold til å håndtere barnehagehverdagen:

Større barn har etter hvert større behov for å være sammen med andre barn. I samspill med andre lærer barna svært mye. Lange dager hver dag (8–9 timer) ser ut til å gjøre barna slitne.

Spørreskjembegrunnelse definerer lange barnehagedager som slitsomme for barn. Det forholdet at barna blir slitne forstås, slik jeg tolker det, som negativt for barna, og argumentet støtter en grensesettende tidspraksis. For de yngste barna er alderen viktig i begrunnelsen. De yngste barna forstås som for unge til å klare en hel barnehagedag. Henvisningen til alder og tilhørighet til en alderskategori tolker jeg som forankret i en utviklingspsykologisk referanseramme med et tilhørende fokus på det individuelle barnet og hvor det befinner seg i en psykologisk utviklingsprosess (James, Jenks, & Prout, 1999). I så måte bygger argumentet også på førskolelærernes faglige basis. Tidsnormer som dikterer en begrensning av barnehagedagen, spesielt for de yngste barna, ser ut til å kunne forankres i en slik type kunnskap blant disse førskolelærerne.

Dybdeintervjuene reflekterte imidlertid mer mangfoldige tilnærminger til slitenhetsargumentet, som ikke entydig talte for kortere dager.

Frode ble intervjuet fordi han i spørreskjemaet mente at 6 timer var beste oppholdstida. Han hevdet i intervjuet at barna ofte ble slitne av å gå i barnehagen, men poengterte at dette ikke nødvendigvis var et problem. Han så det som at barnehagen hadde klart å tilby barna gode og varierte opplevelser og inntrykk. Spesielt turer kunne gjøre barna slitne. For Frode var dette var

en positiv slitenhet, en konsekvens av en vellykket pedagogisk praksis. Etter turene hendte det at barna sovnet i bussen på vei tilbake til barnehagen. Enkelte foreldre hadde også fortalt at barna var så utslitte at de sovnet ved middagsbordet. Frodes positive fokus på varierte opplevelser og inntrykk knytter han til barndomsdiskursen som oppvurderer dette, også i en barnehagesetting. I denne rammen får barnas slitenhet et positivt fortegn. At barna ble slitne forstås her ut fra den pedagogiske organiseringen av barnehagedagene og trenger ikke nødvendigvis å være uheldig for barna eller begrunne en begrensende tidsnorm for barns oppholdstid i barnehagen. Tvert imot blir barnas slitenhet et tegn på innholdsrike og varierte dager som barna slett ikke burde gå glipp av, og som resultat av pedagogisk planlegging og tenking. Frode slo derfor fast på et tidspunkt i intervjuet at om han kunne svart på nytt i spørreskjemaet, ville han argumentert for lengre oppholdstid.

Frøydis representerer en annen oppfatning. I følge henne var barnas oppholdstid i barnehagen et irrelevant spørsmål, også når det kom til barnas slitenhet fordi barnehagebarndommen i utgangspunktet var god. Hun mente at slitne barn var uheldig, men at problemet var av pedagogisk og organisatorisk art, et spørsmål om hennes arbeidsinnsats. Hun stilte seg kritisk til de som var skeptiske til barnehagen og ønsket å begrense barnehagedagen ut fra et slitenhetsargument:

– Det er klart, jeg mener også at barna kan bli slitne av å være i barnehagen, men det er da min jobb som pedagog å klare å legge til rette for ro og hvile, mindre grupper, de kan legge seg og hvile, vi kan lese og lytte, roe ned. Men da må vi jobbe med barna, ikke bare sitte og passe på dem. Det handler om at man er nært nok barna. Da klarer man å roe dem ned.

Frøydis argumenterte i intervjuet innenfor rammen av en barndomsdiskurs som verdsetter barnehagen som arena for barn. Barnehagen ga barna noe de ikke fikk hjemme, både i form av aktiviteter og relasjoner. Problemet, slik Frøydis ser det, ligger i barnehagens organisering av tiden og aktiviteter (ro og hvile) gjennom dagen, med andre ord i *barnehagens tidspraksiser*. Så lenge hun tok faglig ansvar og organiserte en barnehagedag som ikke var preget av stress var barnas oppholdstid uinteressant. Frøydis aktualiserer dermed barnehagens tidspraksiser i for-

hold til slitenhetsargumentet. Hennes ansvar som fagperson og pedagog er tydelig for henne.

Årsakene til og ansvaret for at barna ble slitne, plasseres i både Frodes og Frøydis tilfelle dermed innenfor "barnehageporten" og på pedagogen og skiller seg fra en utviklingspsykologisk tilnærming til spørsmålet om barns slitenhet. Det kan samtidig forstås innenfor rammene av den ansvarliggjøring av ansatte som er et uttalt trekk ved styringsprinsipper innenfor NPM og omtales ofte som *empowerment* (Bowen & Lawler, 1995). En tolking kan være at en slik ansvarsdefinisjon veves inn i egen oppfatning av rolle som pedagog. Den sterke ansvarliggjøringa av ansatte i kommunale settinger kan bli problematisk for ansatte i situasjoner hvor de økonomiske rammene effektiviseres, mens ansvaret for oppgavene utvides (Rasmussen, 2000).

b. Vennskap og læring

Barns sosiale relasjoner og ikke minst vennskap med andre barn ble også brukt for å argumentere for synet på barns oppholdstid i skjemamaterialet. Hovedvekten lå på argumentet om barnas vennsapsrelasjoner. Det konkrete pedagogiske opplegget og barns læring var lite nevnt i spørreskjemaets svarstekster. Både vennskap og læring reflekterer viktige pedagogiske felt for førskolelærere og ble kategorisert som et pedagogikkargument. Interessant nok ble disse utsagnene gitt for å argumentere for ulike avkrysningsalternativer i spørreskjemaet. De ble likevel oftest brukt til å argumentere for at barna burde ha fulle dager i barnehagen; en ekspanderende tidspraksis. Noen argumenter for lang oppholdstid som førskolelærerne presenterte i sine svar i spørreskjemaet var:

De trenger å være sammen med andre barn og delta i barnehagens planmessige arbeid med ulike pedagogiske mål.

Vi ser at heldagsbarna "scorer" best mht. lekerelasjoner og venner.

I hovedsak omhandler pedagogikkargumentet at barna trenger en tidsmessig kontinuitet i oppholdstida. Å ha en sammenhengende tidspraksis forstås i tekstene som viktig for å utvikle gode relasjoner med andre barn og voksne i barnehagen. At barna bør være i barnehagen flere dager i strekk og i barnehagens kjernetid, ble påpekt i flere begrunnelser. For korte dager og for oppstykket ukeoppholdstid svekker kontinuiteten,

tryggheten og relasjonene til både voksne og barn. Vennskap og rollelek mellom barna oppgis som grunn til lang oppholdstid. Spesielt ser dette ut til å gjelde for barn mellom 3–6 år som forstås å ha en annen type lek enn yngre barn i tråd med en utviklingspsykologisk referanseramme.

Barnas vennskap ble diskutert av førskolelærerne i dybdeintervjuene og relatert til tid. Det var i likhet med argumentene fra spørreskjemaetekstene viktig at barna fikk tid til å bygge vennsapsrelasjoner. Derfor var det viktig at de tilbrakte tid i barnehagen, i hvert fall i begynnelsen, til de ble bedre kjent med de andre barna. Et allerede bestående vennskap talte bedre fravær og kortere dager enn relasjoner "in spe" på begynnelsen av barnehageåret. Frode frarådet derfor foreldrene å velge deltids plasser til barnet. Deltids plasser var spesielt uegnet for 5-åringene som burde bygge vennskap å ta med seg inn i skolen. Han opplevde at foreldrene fulgte dette rådet. For de yngre barna var ikke det så viktig:

– En treåring kan gå greit gjennom et år med en halv[tids]plass, men etter hvert som barna blir større blir det viktigere å knytte relasjoner, få venner som du... når du kommer i barnehagen, at du kjenner dem godt og glir lett inn i leken. Hvis du er her annenhver dag mister du det.

Frøydis på sin side hevdet betydningen av vennskap for de yngste barna. Helt fra 2–3-årsalderen hadde barna venner fra barnehagen på besøk hjemme. I dette perspektivet ble det et problem at barna kom sent på formiddagen, Frode gjer et eksempel:

– Det er et større problem med dem som kommer for sent, enn at de har lange dager. Fordi frokosten i barnehagen kan være ganske magisk. Da prater barna sammen om hva de skal holde på med etterpå. De starter allerede ved frokostbordet å planlegge leken.

Tidsbruk gis en spesiell symbolsk posisjon i forhold til relasjoner og som en sentral investeringsfaktor i barnas relasjonsbygging i barnehagen. Interessant nok er det den samme oppfatningen av tid som relasjonsmessig investeringsfaktor som foreldre begrunner egne barneorienterte tidspraksiser og grensesettende bruk av barnehagen med (Johansen, 2007).

Frode hevder at det var uheldig at barna hadde korte dager eller regelmessig fri fordi det var i konflikt med den tidsmessige organiseringen av den pedagogisk virksomheten i form av temaarbeid og prosjektarbeid. Den var ikke tilpasset en situasjon der barna kom og gikk mer fritt eller hadde delplasser:

– Vi jobber med tema. Da har vi intensive perioder der vi f.eks. jobber med solsystemet, og hvis du da har halv[tids]plass, så mister du deler av det.

Dette var likevel ikke entydig. Frøydis mente på sin side at nettopp prosjektarbeid gjorde systemet mer fleksibelt i forhold til barnas skiftende oppholdstider. Prosjektene løp over lengre tidsrom og det var ikke så lett for barna å gå glipp av aktiviteter, de flyttet det bare til en annen dag:

– Nå varer prosjektene lenger, det man ikke gjør i dag kan man gjøre i morgen, ... noe står fram lenger, ... holder mer på med ting over tid, da blir det ikke så problematisk.

Hovedinntrykket er at pedagogikkargument fungerer som argument mot kortere dager, delte plasser og en fleksibel bruk av barnehagen. En tidspraksis som fremmer kontinuitet og stabilitet i relasjoner fremheves som barns beste både for foreldres bruk av barnehagen, men også for arbeidet internt i barnehagen. Dette er interessant sammenlignet med vektleggingen av brukertilpasning i materialet.

c. Brukertilpasning

En del førskolelærere i spørreskjemamaterialet mente at oppholdstiden ikke hadde betydning. Det viste seg at et brukertilpasningsargument oftest ble brukt for å begrunne svaret. Brukertilpasningsargumentet i spørreskjematekstene utdefinerer relevansen til spørsmålet om barnas oppholdstid av tre grunner. For det første er det snakk om individuelle preferanser og tilpasninger:

Antall timer gir nødvendigvis ingen indikasjon på hva som er riktig for barna i barnehagen. Barnets og familiens behov er individuelle, og så oppholdstiden.

For det andre blir oppholdstida uinteressant å mene noe om for førskolelærerne fordi det er

opp til foreldrene å bestemme ut fra deres behov for tilsyn, slik som:

Umulig å svare på, foreldrene må finne ut hva som passer dem.

For det tredje er oppholdstid irrelevant så lenge barnehagen tilbyr et brukerrettet tilbud. Kvaliteten avhenger av grad på den individuelle tilpasningen og så lenge kvaliteten er god, er ikke oppholdstid et problem:

Hvis barna er i en trygg og god gruppe preget av omsorg og får dekket sine behov på alle måter, kan barnet være i barnehagen så lenge familien har behov.

Argumentet setter barnas og foreldrenes individuelle behov i fokus. Fordi det er brukerne som bestemmer, sidestilles ulike valg som likeverdige. Dette argumentet kan derfor støtte ulike tidspraksiser i forhold til foreldrenes bruk av barnehagen. Det skjer derfor en relativisering i holdningene til tidspraksisene knyttet til bruken av barnehagen. I lys av en neo-liberal styringsrasjonalitet som sidestiller preferanser (Sørhaug, 2003) gir en slik holdning mening. Fokuset ligger på hva "kunden" etterspør og ikke i samme grad på moralske eller faglige overveielser ut fra barnet.

I diskusjonen om brukertilpasning var spesielt Frøydis og Fredrikke tydelige på eget ansvar for å legge til rette for at hele barnehagedagen ble bra som ledd i deres faglige rolle og ansvar. Dette kom til uttrykk i Frøydis' tilnærming til barnas slitenhet som allerede er analysert. Brukertilpasning ble likevel problematisert i forhold til barnas hvile i barnehagen. Mange foreldre ønsket ikke at barna (ofte barn i alderen 3–5 år) skulle sove i løpet av dagen fordi kveldsstellet ble sent. Dette bidro til at barna ble slitne på slutten av barnehagedagen. Å unngå soving var et ønske de i brukerrettingens navn etterfulgte, med slitne barn som konsekvens. Spørsmålet synliggjør foreldre og barns ulike interesser, noe også dette tekstsitatet fra et spørreskjema viser:

Synes 6 timer er det ideelle, men tviler på at det er realistisk. For å være brukertilpasset, så må man ta utgangspunkt i foreldrenes arbeidstid. Men enkelte ganger så synes jeg at barna som er yngre, burde ha hatt kortere dager.

Materialet viser dermed et språk mellom tilsynsoppdraget som barnehagen har og faglige vurderinger. Brukertilpassning kan være et svar på dette, som vi har sett, men produserer likevel dilemma med hensyn til hvem fagpersoner skal betrakte som brukere. Foreldres behov for brukertilpassning kunne gå på bekostning av barns ulike behov.

En annen form for brukertilpassning, beskrevet av Fredrikke, var en fleksibilisering av barnehagens tidsorganisering av aktiviteter og en mer imøtekommende holdning til foreldre som leverte og hentet barn mer ulikt. Foreldres heterogene tidspraksiser så hun som resultat av endringer i arbeidslivet. At arbeidslivet registreres som en premisleverandør for fleksible tidspraksiser er et interessant poeng sett i lys av vekten på tilstedeværelse og kontinuitet i pedagogikkargumentet. Frode mente den brukertilpassede og utvida åpningstida i første rekke gagnet foreldrene og arbeidsgivere, ikke nødvendigvis barna.

I lys av neo-liberale styringsrasjonaliteter løfter brukertilpassningsargumentet fram en interessant diskusjon i forhold til førskolelærernes meningsmessige "nedslagsfelt" som fagpersoner. Spørsmålet om hva førskolelærere skal ta ansvar for å mene noe om aktualiseres, illustrert med Fredrikkes utsagn i forhold til oppholdstidsproblematikken: "– Det er opp til foreldrene å sette grensene". Brukertilpassningsargumentet definerer oppholdstid-spørsmålet ut av førskolelærernes meningsradius, det gjør førskolelærerne ikke-ansvarlige i dette spørsmålet, men foreldrene ansvarliggjøres. Resultatet blir en utdefinering av dette åpenbart ambivalente spørsmålet ved å gjøre det irrelevant for profesjonen. Førskolelærerne ser ikke det som sitt ansvar å formidle sine meninger til foreldrene. En annen tenkelig konsekvens av at førskolelærerne gjøres ikke-ansvarlige i dette spørsmålet, som kanskje er mer sannsynlig gitt førskolelærernes rolle som rådgivere for foreldre, kan være at førskolelærerne tilbyr alternative forståelser, men overlater ansvaret for å velge til foreldrene. Denne tolkingen støttes av at de intervjuede førskolelærerne posisjonerte seg i en rådgivings- eller veilederfunksjon for foreldrene som foreldres samtalepartnere. De ble spurt om råd av foreldrene om ulike tema f.eks. grensesetting og følte at foreldrene i stor grad fulgte rådene de ga. Samtidig aktualiserer brukertilpassning foreldres valg situasjon og betydningen av hvilket kunnskapsgrunnlag som foreldre tar avgjørelser ut fra,

blant annet hvordan de vurderer kvaliteten i tilbudet til barna.

d. Barnehagens kvalitet

I lys av brukertilpassningsargumentet er kvalitetsargumentet interessant. Dette er et argument for kortere oppholdstid i barnehagen som førskolelæreren Frid lanserte. Det ble *ikke* funnet i spørreskjematekstene.

Frid relaterte sitt grensesettende syn på barnas oppholdstid ut fra konsekvensene av ytre, økonomiske og organisatoriske rammer for den kommunale barnehagen hun jobbet i. Hun fortalte at kommunen hadde effektivisert tjenesten gjennom å øke antallet barn fra 18 til 20 på avdelingen hennes, uten tilsvarende økning i personalressurser. I tillegg hadde barnehagen fått utvidet åpningstid. Lengre åpningstid var etter spurt av foreldrene, og åpningstida ble utvidet som ledd i kommunens brukerretting. Også utvidelsen hadde skjedd uten påfølgende personalressurser. Dette er i tråd med effektiviseringsstrategiene NPM åpner for (jf. Vike, 2004; Rasmussen, 2000). Resultatet var lange perioder på dagen med lav bemanning, spesielt på begynnelsen og slutten av dagen.

Fordi mange barn hadde lengre oppholdstid enn tidligere, fikk situasjonen konsekvenser for barna. Det ble større fokus på gruppe og mindre på individuell oppfølging av hvert enkelt barn. I tillegg beskrev hun mye gruppeaktiviteter og venting for barna. Frid følte at dette forringet hennes relasjoner med barna. Den individuelle dialogen med hvert enkelt barn ble skadelidende, og samtalene kunne bære preg av å "trekke kølapp". Hun opplevde ofte at hun ikke klarte å følge opp tema barnet hadde vist interesse for i barnehagen. Derfor hadde hun oppfordret foreldrene til selv å føre slike samtaler med barna hjemme. Hun hadde med andre ord "outsourcet" dette til foreldrene ved flere anledninger, som en strategi for å håndtere denne tilkortkommenheten.

Frid viste og til måltiden. Hun ønsket at alle barna fikk spist ferdig før de skulle gå ut. Det hendte likevel ofte at barna som spiste sakte måtte ta med brødkiva ut i garderoben og spise ferdig der fordi personalet trengtes til påkledning før utetid. De hadde ikke mulighet til å la en ansatt sitte igjen med to barn når resten av barnegruppa trengte hjelp med påkledning. På denne måten viser Frid at barnehagens tidspraksiser påvirkes av et ytre, pålagt krav til effektivisering av tjenesten. Samtidig oppleves disse tids-

praksisene som gale og brudd på faglige tidsnormer for organisering av barnehagedagen. Det oppstod et språk mellom faglig standard og daglig praksis. Frid slo fast at foreldrene nok hadde et for positivt bilde av hvordan barnas dag var:

– Alle barnehagene i kommunen vår i dag, har en knapp bemanningsressurs, så vi når ikke alle barna. Vi får ikke dekket behovene som veldig mange foreldre tror og ønsker at barna får dekket, som vi også ønsker å dekke selv. --- Det blir en lang dag, da. Veldig mye fram og tilbake. Det er klart at med flere voksne, så har vi kunnet møte barna bedre. Og da tror jeg ikke dagen ville vært så anstrengende. Jeg tror at mange foreldre tenker at det er mer ideelt enn det er. --- Jeg ønsker ikke å svartmale, men jeg tenker at det er langt fra det man tenker på som barnehage ut fra mål i rammeplanen, utdanningsinstitusjonen og det ideelle og slik som det blir med den dårlige økonomien i kommunen. Jeg har ikke villet ha barnet mitt her hele dagen.

Frid konkluderer med at barnehagedagen burde være kortere for barna fordi tilbudet til barna er for dårlig. Begrunnelsen er at den kommunale styringen i form av en kombinasjon av brukerrettede av åpningstider og en effektivisering av tjenestens personalressurser legger uholdbare rammer for driften. Frids barnehage fikk likevel høy score på brukerundersøkelser:

– Vi får veldig gode tilbakemeldinger, vi har jo slike brukertilfredshetsundersøkelser. Og vi gjør det bra. Men det måler ikke, jeg tror at mange av de skjemaene som skal måle det ene og det andre ikke fanger opp det som er vanskelig for det enkelte barn.

Sitatet belyser problemer med kvalitetsmålinger. For det første kan man spørre hva som måles og for det andre er det problematisk at foreldres svar skal representere barnehagens kvalitet for barna. Dette er interessant i lys av hvor viktige disse dataene er i den kommunale styringen slik Hammer (2008) har vist, men også fordi de kan brukes i politisk argumentasjon.

Ut fra Frids erfaringer blir ønsket om å begrense barnehagedagen for barna gjort til et spørsmål om barnehagens tilbud til barna. Begrunnelsen om å begrense barnehagedagen er ikke forankret i en oppvurdering hjemmebarn-

dommen. Den kan leses som en kritikk reist innenfor barnehagens gjerder mot rammene for barnehagedrift i lys av NPM-inspirerte organisasjonsprinsipper. Frid produserer dermed en kritikk av en neoliberal styringsrasjonalitet i kommunen som uttrykkes gjennom effektivisering og ansvarliggjøring av de ansatte vis a vis barna og foreldrene. Sitatene antyder også en lojalitet til kommunen ved at dette i liten grad formidles til foreldrene som ansvarliggjøres innenfor en brukerrettingsdiskurs.

FAMILIEARGUMENTER

Familie er den andre hovedkategorien som argumentene om barns oppholdstid i barnehagen er forankret i. Disse argumentene finner sin mening innenfor familiediskurser som reflekterer (moralske) forståelser av familie, foreldreskap og hjem, inkludert hvordan barnehagen som institusjon relateres til familiens hverdagsliv.

a. Borte bra men sammen best

Spørreskjemaene tilkjennega argumenter for kortere oppholdstid, helst 6 timer, som dreide seg om barnas behov for å være sammen med foreldrene, gjerne i kombinasjon med slitenhetsargumentet. Likevel ble det ikke argumentert for å velge bort barnehagen. Oppfatningen er at opphold i barnehagen er bra, men at samvær med foreldre er det beste. Tekstene formidler en begrensning av barnas oppholdstid i barnehagen som et middel til å frigjøre tid som barn og foreldre kan bruke til samvær. Spesielt gjelder dette for de yngste barna, som i mange av tekstene forstås som mer avhengige av foreldre eller primæromsorgspersoner enn de eldre barna hvor vennsksapsrelasjoner er mer sentrale. Familiensamvær uttrykkes mer eller mindre eksplisitt som et gode som blir tatt for gitt, for både foreldre og barn. Eksempler fra spørreskjematekstene er:

Det kan være godt for foreldre og barn å ta det med ro og være sammen.

Foreldre er primæromsorgspersoner og bør få være mer sammen med barna sine.

Barna er små, de trenger tett omsorg fra foreldrene ennå. Barnehagen er tøff.

Argumentet åpner for ulike tolkinger. På den ene siden kan argumentet forstås i en tilknyt-

ningsteoretisk referanseramme hvor især de yngste barna forstås å ha spesielt behov for å være sammen med foreldrene. I følge Midjo (1994) er Bowlbys teorier om barns behov for tilknytning, til tross for kritikk, sterkt befestet i vårt samfunn. Den hviler også på en forståelse av at noen relasjoner er overordnet, sterkere og mer betydningsfulle enn andre, spesielt relasjonen mellom foreldre og barn. Argumentet kan likevel også tolkes som veid inn i den norske forståelsen av hjemmet som symbolsk verdifullt slik Gullestad (2002) viser til; som den plassen der livet egentlig leves. Dette omfatter også representasjoner av den gode barndommen som hjemmebarndommen preget av ro, fred og kos jf. Midjo (1994). Intervjuene gir en dypere forståelse av hva dette dreier seg om. De forteller hvordan moderne familiediskurser, som gir mening til gode barndoms- og foreldreskapsforståelser, rammer inn moralsk aksepterte tidspraksiser for foreldre, sett med førskolelæreres blikk. Dette var veldig uttalt i intervjuet med Frode.

Frode refererte til eget foreldreskap i sine refleksjoner om barnas oppholdstid, noe som viser betydningen av familiediskurser. Han hadde selv to små barn i barnehagealder og fortalte at det føltes riktig de dagene han gikk tidig fra jobb og hentet barna:

– Jeg er veldig glad for at de ikke blir hentet halv 5. Det handler ikke bare om det at de blir sliten, men hvilken tid jeg har sammen med dem fra jeg kommer hjem fra jobb og til de skal legge seg. [...] jeg synes det hadde vært litt stusselig å se dem to timer på ettermiddagen og i helgene. [...] samtidig mener jeg jo at de skal gå i barnehagen. Det er bra å gå i barnehagen. Men hvis de ikke er sammen med foreldrene annet enn at de spiser frokost og middag... Jeg kunne ikke ha tenkt meg det som forelder selv, å være så lite sammen med barna.

Det er interessant i seg selv at Frode bruker egne erfaringer og forståelser av rette og gale tidspraksiser i sine uttalelser som førskolelærer. Dette illustrerer flyten mellom feltene og kraften i de norske familiediskursene. Disse forståelsene vever seg inn i hans profesjonelle utenfra blikk på foreldreskapet og barndom. For Frode er foreldreskapet valgt, og det fører med seg noen barnesentrerte forpliktelse om tidsbruk:

– Jeg synes at hvis man har barn, så skal man legge opp både helger og ferier rundt barna. Hvis du velger å få barn vil man jo at de skal få en positiv barndom, og hvis at du da reiser to sammen til syden i 14 dager uten barna, lik-som, det synes jeg blir litt, ja, det blir litt egoistisk da, [...]Man må sette seg selv i andre rekke, det synes jeg. Man skal ofre litt.

Vi har allerede sett at Frode argumenter ut fra en pedagogisk posisjon for at barna burde være lenge i barnehagen. Han vektlegger altså i det samme intervjuet at barna også burde tilbringe mer tid sammen med foreldrene og gjerne spise frokost sammen, men ut fra forståelser forankret i familiediskurser. Det framstår som en selv-motsigelse, men kan forklares ved at forståelser forankres i ulike diskurser (Magnusson, 2001). Resultatet er imidlertid en synlig ambivalens i dette spørsmålet for Frode. Barna burde både spise frokost hjemme og i barnehagen.

På bakgrunn av argumentet ”borte bra men sammen best” var det likevel ikke entydig hvilke konkrete tidspraksiser som var rette eller gale. Diskusjonen om hva som var gyldig grunn for å ha barna i barnehagen og om henting illustrerer dette. Alle førskolelærerne i intervjuene understreket at foreldres behov for tilsyn på grunn av deltakelse i arbeidslivet var uproblematisk på grunn av behovet for forsørgelse. Det opplevdes likevel som galt og dermed som brudd på en tidsnorm at foreldre som hadde muligheten til å hente barna tidligere i barnehagen, likevel prioriterte egne behov, for eksempel ved å dra hjem og slappe av før de hentet barna. Det var uenighet om det var rett eller galt å la barna være i barnehagen for at foreldrene skulle kunne handle og gjøre ærender før henting på ettermiddagen. Diskusjonene og uenighetene gir innblikk i spenninger i forståelsene av barnehagens oppdrag. Spesielt ser det ut til at tilsynsdelen av oppdraget er særlig problematisk. Det kan se ut som om at en definisjon av barnehagen som tilsyn for fulltidsarbeidende foreldre støter mot andre definisjoner av barnehagens oppgaver og oppdrag, men også hvordan barnehagen skal defineres i forhold til moralsk aksepterte familiepraksiser. Tidspraksisen i bruken av barnehagen berører grensegangen mellom hjem og barnehage. Igjen er Frode tydelig. For han var det viktig at barna visste ”hvor de hørte hjemme”, og han var tydelig på at barnehagen ikke er ”hjemme”. Barnehagen skulle for eksempel ikke se ut som hjemme, men være en annen arena:

– Jeg har jo hørt om barn som har kommet etter juleferie og bare ”endelig tilbake i barnehagen” ikke sant, for at de har så mye tid sammen med de voksne i barnehagen slik at de som jobber i barnehagen nesten føler at de er ja, i hvert fall like viktig for dem som foreldrene. Det er kanskje ikke helt bra når du er 1,5 år. At du på en måte er hjemme og har juleferie og lengter tilbake til barnehagen, for at det er der du har tilbrakt mesteparten av tida di.

Frode reproducerer her dualismen mellom hjem og barnehagen og en forståelse av familiens eierskap til barna (jf. Kjørholt, 1994). Barnehagen er underordnet familien og det blir feil når supplementet truer foreldrenes rolle. Frid definerte grensegangen ved å vektlegge foreldrenes hovedansvar for den følelsesmessige kontakten med barnet, men poengterte at denne kontakten kunne forringes av at barna ble slitne av barnehagedagen.

Frøydis opplevde at foreldre ofte følte et press for å tilbringe tid sammen med barna. Enkelte foreldre ble stresset hvis de ikke tilbrakte tid med barna:

– Men det kan jo like mye være mors behov eller fars behov at de vil ha barna hjemme. Men hvis de har dette behovet, så er det det beste for barnet og. Det tror jeg. De blir ikke så stresset som de blir hvis de får for lite tid sammen med barnet, synes jeg mange ganger. Det er ringvirkninger med det.

Foreldre kunne altså bli stresset hvis de ikke kunne svare på krav som å tilbringe tid sammen, når de bryter tidsnormen som definerer et vellykket foreldreskap ut fra tidsbruk. Å tilbringe tid sammen med barna oppleves som riktig tidspraksis foreldre kan ”leve ut” en forståelse av godt foreldreskap gjennom. Slik vevs tidspraksiser inn i konstruksjonen av foreldreskap. En grensesettende tidspraksis i forhold til barnehagen kan derfor genereres av moralske forestillinger, ikke av barnas reelle behov for å tilbringe tid med foreldre.

Utsagnene til førskolelærerne er interessante av flere grunner. For det første viser de hvilke foreldretidspraksiser som forstås som akseptable av førskolelærerne og at disse forståelsene på langt nær er entydige. Forståelsene av de riktige tidspraksisene kobles til et definert foreldreansvar for å skape og forvalte fullgode barndommer (Mayall, 2002). Her er det barndom hvor

tid sammen er en viktig faktor, det er også oppofrelse, og å sette seg selv i andre rekke. Slike forståelser finnes i materialet og er moralske fordi at førskolelærerne knytter foreldres tidspraksiser til foreldrenes evne eller vilje til å skape gode barndommer for sine barn. Utsagnene omhandler oppfatninger om hva som er rett og galt i tema som barndom og foreldreskap, men den sier også noe om grensegangen som gjøres mellom barnehagen og familien når det kommer til barna. Forhold som ro og kos hjemme sammen er sentralt i den tradisjonelle hjemmebarndommen. På samme tid defineres barnehagen som et gode og viktig. Det er snakk om ”både og”-forståelser. Argumentet ”borte bra men sammen best” illustrerer en slags hybrid form av den gode barndommen som en blanding av elementer fra den tradisjonelle hjemmebarndommen og en mer moderne barndomsdiskurs som oppvurderer barnehagen som arena for barn. I basis ligger likevel hjemmet som en særegen symbolsk enhet. Denne barndomsforståelsen legger føringer på hva som er noen av førskolelærernes vurderinger av foreldres tidspraksiser. Det blir riktig å ha en barnesentrert omsorgspraksis (jf. Bungum, 2005) som innebærer å prioritere barna og tid til dem framfor jobb og egen karriere. Argumentet støtter at barna skal gå i barnehagen, men ikke være der for lenge.

b. Borte bra og hjemme stress

Analysen har til nå reflektert en representasjon av familien og hjemmet som en symbolsk overordnet plass, som er preget av ro og kos i motsetning til barnehagedagen. Argumentet ”borte bra og hjemme stress” i datamaterialet gir et annet bilde av familien. Familien betraktes her som preget av stress og dårlig tid. Dette gjør barnehagen, sammenlignet med hjemmet, til en god plass å være. I spørreskjemaene kommer dette til syne gjennom slike sitater:

Barna har generelt for liten tid sammen med foreldrene sine hver dag, etter min mening

Det ideelle er 6 timers arbeidsdag for alle!

... slik som familielivet er nå, er det å ha barna i barnehagen et godt tilbud. Her får de læring, venner og mat.

Spesielt i intervju materialet ble denne familierepresentasjon vektlagt og relatert til foreldrenes arbeidsliv, jf. tidsklemmediskursen (Ellingsæter,

2004). Dette kom til syne i beskrivelser av familiens fritidspraksis. Frid sa:

– Familier i dag er veldig flinke. Foreldrene er effektive, de kommer syklende, de sørger ofte veldig godt for å realisere seg selv. At de har egne treninger til og fra barnehagen. De skal på turer og de ønsker å gi barnet sitt det de opplever som best. At barna får mange inntrykk og at de er med på ting på ettermiddagene. Og der synes jeg at vi i barnehagen skal bli flinkere til å fortelle at det ofte er for mye barnet skal gjøre.

Frid beskriver en familietype som ikke er preget av fred og ro hjemme. Tvert imot beskrives et høyt aktivitetsnivå for både voksne og barn utenfor hjemmets fire vegger som relateres til et ideal hvor barn burde tilbys ulike inntrykk og innpass på ulike arenaer, ikke nødvendigvis sammen med foreldrene. Det er praksisen til "fritidsfamilien" Frøydis beskriver:

– Jeg ser det er noen som sliter. Foreldrene begynner jo allerede i barnehagen å kjøre barna fra aktivitet til aktivitet. All idrett, ski, dans. Jeg tenker med meg selv, at hvis jeg skulle hatt det slik når jeg kom hjem... men nå er jo jeg i barnehagen og hatt barn rundt meg hele dagen. Men skulle jeg fulgt barnet mitt på det ene og det andre allerede fra barnehagen av, for jeg synes at tida, jeg vil ikke kalle det kvalitetstid heller, det er så forslitt, men bare det å få være litt sammen, gjøre bare vanlige ting. Det er med på å gjøre en god barndom og.

Dette kan forstås som en kritikk hverdagslivet til de effektive og aktive middelklasseforeldrene som Stefansen (2009) har beskrevet. Mange fritidsaktiviteter tolkes som uttrykk for at foreldre tar ansvar for struktureringen av barnas barndom (jf. Mayall, 2002) og illustrerer hvordan foreldre møter en forventning om å skape optimale, heterogene og varierte barndommer gjennom praksis. Det interessante her er at dette ikke nødvendigvis oppleves som barns beste fra førskolelærernes side, men at slike foreldre snarere trenger en korreksjon fra ekspertisen.

Fredrikke hadde på sin side registrert det hun forstod som familiens hastverk og gjennomorganisering av hverdagen som også innbefattet foreldres (mødres) dobbeltarbeid, det som Hochschild (1997) har beskrevet som resultat av en taylorisering av familien. Hun mente derfor at

barnehagen kunne profilere seg på å tilby noe annerledes: Ro og god tid. På denne måten blir representasjonene snudd på hodet og barnehagen blir en *heaven in a heartless world*, i form av en plass å være hvor god tid rå, hvor barna kan bruke tid på å kle på seg selv. Synspunktet hviler likevel på at barn trenger ro og kos i en idealisert familiesetting. Når forståelsen er at familien ikke kan tilby dette til barna, og at barna kanskje må beskyttes fra et slikt familieliv, underbygger argumentet "borte bra og hjemme stress" lange dager for barn i barnehagen.

OPPSUMMERING OG DISKUSJON

Artikkelens mål var å utforske forståelser og argumenter om barns oppholdstid i barnehagen og diskutere konsekvenser. Analysen viser at det er ulike meninger om hvilken oppholdstid som er bra for barn. Førskolelærerne argumenterer for både grensesettende, ekspansive og relativiserte tidspraksiser. Det er slående hvor bredspektret argumentene er for ulike tidspraksiser og hvordan de virker gjennom å definere noen tidspraksiser som gode og noen som dårlige. Dette viser at tid må forstås i en sosial og kulturell ramme, tilknyttet moral, makt og politikk (f.eks. Epstein et. al., 2001) også når man forsøker å forstå førskolelærernes tilnærming til barns oppholdstid i barnehagen. Artikkelen har begrenset seg til å utforske forståelser. Det er fremdeles uvisst hvor utbredt slike forståelser er, og hvilke som er hegemoniske.

Flere konsekvenser kan drøftes. Det er tydelig at spørsmålet om barns oppholdstid berører svært ulike diskursive felt og oppfatninger som i sin tur kan konkurrere mot hverandre og produsere ambivalens og spenninger for den enkelte førskolelærer. For eksempel antyder spesielt tekstdata fra spørreskjema at tilknytningsteoretiske og utviklingspsykologiske referanser brukes for å argumentere for grensesettende tidspraksis, spesielt for de yngste, jf. slitenhetsargumentet. Kunnskapen veves inn i førskolelærernes fagkunnskap. På den andre siden er også kontinuitet og lengre oppholdstid viktig for å imøtegå andre viktige pedagogiske aspekt som vennskap og deltakelse i det pedagogiske opplegget. Ambivalens opptrer også i forholdet mellom barnehagens tilsynsoppdrag for foreldre i (fleksible) heltidsjobber og deler av førskolelærernes faglige tilnærminger på den ene siden og de familiediskursene de relateres til på den andre. Det oppstår dermed et sprik mellom heldagsoppholdet

som den vanligste foreldrepraksisen og problematiseringen av dette fra førskolelærernes side.

Dette gir grunnlag for å diskutere førskolelærernes rolle som "eksperter" og deres forhold til foreldre. Et Foucault-inspirert perspektiv vektlegger kunnskap som virksom og produktiv. Kunnskap som virksom maktform spiller en sentral rolle i styring av individer i governmentality-studier (se f.eks. Miller & Rose, 1990; Dean, 1999; Rose, 1999). Ekspertise forstås også å ha et disiplinierende blikk på individet og befolkningen (Foucault, 1980). Det er grunn til å spørre hvilket disiplinierende blikk på dobbeltarbeidende foreldre som produseres i dette spenningsfeltet. Mangfoldet i synspunkter blir aktualisert når foreldre posisjoneres som velgere av omsorgspraksiser. Det er symptomatisk for vår tid at det er langt mellom de stabile og varige sannhetene, men kort mellom imperativene foreldre kan orientere sin foreldrepraksis ut fra i byggingen av fullgode barndommer for sine barn (Mayall, 2002). De ulike synspunktene kan fort bidra til en "damn if you do and damn if you don't"-situasjon for foreldrene, samtidig som foreldrene blir ansvarliggjort av sin posisjon som velgere.

I en slik situasjon er en mentalitet som åpner for relativiserte tidspraksiser spesielt spennende. Relativiseringen kan tolkes som neo-liberal i sin karakter og aktualiserer ansvarsforholdet mellom foreldre og førskolelærere. Analysen viser mange ulike oppfatninger av rette og gale praksiser, men når valget skal tas, overlates ansvaret for å ta stilling til riktige og gale tidspraksiser til foreldrene. Førskolelærerne gjøres ikke-ansvarlige i dette temaet, noe som belyser profesjonens rolle når relativisering blir rådende. Ansvarliggjøringen av foreldre derimot, aktualiserer kunnskapsgrunnlaget avgjørelser tas på. Hydle (2003) har beskrevet hvordan norske pasienter gjennom en neoliberal styringsrasjonalitet overlates til selv å forvalte informasjon om egen helse. Tidligere var denne informasjonen entydig og sentralt styrt fra staten og forvaltet av legene. Nå kommer disse opplysningene fra mange steder på samme tid og er sprikende, i likhet med hva oppfatninger av den beste oppholdstida for barn. Pasienten ansvarliggjøres for å ta de rette valgene og blir *risikant* i forhold til egen helse (Hydle, 2003). En neo-liberal styringsrasjonalitet overlater til foreldrene å orientere seg i de heterogene oppfatningene av hva som er den beste oppholdstid for i barnehagen.

Ansvarliggjøring av foreldre er særdeles aktuelt i forhold til dokumentasjon og brukerundersøkelser i barnehagesektoren. Foreldre er selv med å forme denne kunnskapen, men bruker den også i sine valg. Vi har sett at det kan være et språk mellom dokumentasjonen og hva som skjer. Uheldige forhold i barnehagen formidles ikke nødvendigvis til foreldrene og foreldrenes opplevelser trenger ikke være gyldige for deres barn. Det er også slått fast at foreldres klassebakgrunn legger føringer på omsorgsvalg som tas (Stefansen & Farstad, 2008). I lys av analysene her gir det grunn til å diskutere kunnskap og ekspertise som produktiv maktform i utforming av omsorgspraksiser i et klasseperspektiv. Kanskje treffer og virker kunnskapen ulikt også langs klassemessige skillelinjer?

Relativiseringen av tidspraksiser er til slutt interessant på bakgrunn av foreldrenes deltakelse i arbeidslivet. Selvforsørgelse er et krav fra velferdsstaten til borgerne, jf. den norske arbeidslinja. Selvforsørgelse bringer foreldre inn i et avhengighetsforhold til barnehagen som tilsynsinstitusjon. Arbeidslivet blir derfor en viktig kontekst for å forstå foreldres omsorgsvalg. Signaler om at en relativisert tidspraksis i bruken av barnehagen er ok, passer godt til en fleksibilisering av den tidsmessige organiseringen av arbeidslivet. Relativiserte tidspraksiser kan være nyttige for arbeidende foreldre i møte med arbeidslivets krav om fleksibilitet. Samtidig ser vi at en fleksibel bruk av barnehagen ikke nødvendigvis oppleves av førskolelærerne som bra for barna. Spørsmålet blir om man kan forstå barn som bærere av risikoen for foreldrenes valg. Hvordan kan førskolelærerne som fagpersoner forholde seg til en slik situasjon?

NOTER

1. <http://www.ssb.no/emner/04/02/10/barnehager/>
2. <http://www.aftenposten.no/foreldreogbarn/article2960664.ece>
3. I alt 340 spørreskjema ble sendt ut. En frafallsanalyse viste imidlertid at de som hadde svart ikke skilte seg ut på viktige forhold (alder, erfaring, hvilken type barnehage de arbeidet i, kjønn) sammenlignet med populasjonen.
4. Informantene er anonymisert og gitt navene Frødis, Frid, Frode og Fredrikke.

REFERANSELISTE

- Alvesson, M., & Skjoldberg, K. (1998). *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metode*. Lund: Studentlitteratur.
- Bowen, D. E., & Lawler E. E. (1995). Empowering service employees. *Sloan Management Review*, 36(4), 73–84.
- Bungum, B. (2005). Å velge det beste for barna. I B. Brandth, B. Bungum, & E. Kvande (Red.), *Valgfrihetens tid: Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet* (1. utg., sid. 138–157). Oslo: Gyldendal.
- Burchell, G. (1996). Liberal government and techniques of the self. I A. Barry, S. P. Osborne, & N. Rose (Red.), *Foucault and political reason: Liberalism, neoliberalism and rationalities of government* (sid. 19–37). London: UCL Press.
- Dahlberg, G., Moss, P., & Pence, A. (2002). *Fra kvalitet til meningsskapning: Morgendagens barnehage*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and rule in modern society* (1. utg.). London: Sage.
- Ellingsæter, A. L. (2004). Tidskrise i familien? I A. L. Ellingsæter, & A. Leira (Red.), *Velferdsstaten og familien* (1. utg., sid. 128–156). Oslo: Gyldendal.
- Ellingsæter, A. L. (2007). "Old" and "new" politics of time to care: Three Norwegian reforms. *Journal of European Social Policy*, 17 (1), (49–60).
- Ellingsæter, A. L., & Gulbrandsen, L. (2003). *Barnehagen: Fra selektivt til universelt velferdsgode*. (NOVA-rapport 24/03). Oslo: NOVA.
- Enehaug, H., Gamperiene, M., & Grimsmo, A. (2008). *Arbeidsmiljøet i barnehagen: En casestudie i 4 barnehager i offentlig og privat sektor*. (AFI-NOTAT 9/2008). Oslo: AFI.
- Epstein, C. F., Carol, S., Oglensky, B., & Saute, R. (1999). *The part time paradox: Time norms, professional life, family and gender*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (1980). The Eye of Power. I C. Gordon (Red.), *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977 by Michel Foucault* (sid.146–166). Essex: Pearson Education Limited.
- Glaser Holte, V. (2003). *Profesjonalisering av barneoppdragelsen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulbrandsen, L., & Sundnes, A. (2004). *Fra best til bedre? Kvalitetssatsing i norske barnehager: Statusrapport ved satsingsperiodens slutt*. (NOVA-rapport 09/04). Oslo: NOVA.
- Gullestad, M. (2002). *Det norske sett med nye øyne: Kritisk analyse av norsk invandringsdebatt* (1. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammer, S. (2008). Styring, statistikk, subjektivitet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49(1), 73–103.
- Hochschild, A. R. (1997). *The time bind: When work becomes home and home becomes work* (1. utg.). New York: Metropolitan Books.
- Hydly, I. (2003). Regjering av helse: Fra pasient til risikant. I I. B. Neuman & O. J. Sending (Red.), *Regjering i Norge* (1 utg., sid. 154–176). Oslo: Pax.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1999). *Den teoretiske barndom*. København: Gyldendal.
- Johansen, B. (2007). Fleksibilitet som utfordrer til mødres deltidsarbeid? I E. Kvande & B. Rasmussen, (Red.), *Arbeidslivets klemmer: Paradokser i det nye arbeidslivet* (1. utg., sid. 196–217). Oslo: Fagbokforlaget.
- Johansen, B. (2010). Day care, flexible workers and the combination of work and care. I A. T. Kjærholt & J. Quortrup (Red.), *The modern child and the flexible labourmarket: Child care policies and practices at a crossroads?* (1. utg.). Hampshire: Palgrave.
- Kjærholt, A. T. (1994). Institusjonalisering av barns liv: En barndom på avveier? Norsk barndom i et komparativt perspektiv. I P. Aasen & O. K. Hauglækken (Red.), *Bærekraftig pedagogikk: Identitet og kompetanse i det nye samfunnet* (sid. 115–137). Oslo: adNotam Gyldendal.
- Kjærholt, A. T., & Quortrup, J. (Red.) (2010). *The modern child and the flexible labour market: Child care policies and practices at a crossroads* (1. utg.). Hampshire: Palgrave.
- Korsvold, T. (2005). *For alle barn* (2. utg.). Oslo: Abstrakt forlag.
- Kunnskapsdepartementet. (2006). ...og ingen stod igjen: Tidlig innsats for livslang læring (Stortingsmelding nr. 16 (2006–2007)). Oslo: Statens Forvaltningstjeneste.
- Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju* (1. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Kvistad, K., & Søbstad, F. (2005). *Kvalitetsarbeid i barnehagen*. Oslo: Cappelen.
- Lasch, C. (1977). *Haven in a heartless world: The family besieged*. New York: Basic Books.
- Magnusson, E. (2001). Studier av konsistens og foranderligheter i kønsinnebønder: Att jobba med dubbla analytiska utgangspunkter. I H. Haavind (Red.), *Kjønn og fortolkende metode: Metodiske muligheter i kvalitativ forskning* (1. utg., sid. 220–260). Oslo: Gyldendal.
- Mayall, B. (2002). *Towards a Sociology of Childhood: Thinking from children's lives*. Buckingham: Open University Press.

- Midjo, T. (1994). Den nye barndommen: Individuering og subjektstatus. I P. Asen & O. K. Haugaløkken, (Red.), *Bærekraftig pedagogikk: Identitet og kompetanse i det moderne samfunnet* (1. utg., sid. 88–115). Oslo: adNotam Gyldendal.
- Miller, P., & Rose, N. (1990). Governing economic life. *Economy and Society* 19(1), 1–31.
- Nakstad, H. E. (1974). *Hva slags daginstitusjoner trenger barn? Rapport fra undersøkelsen om det norske daginstitusjonspersonalets vurderinger av våre daginstitusjoner*. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet, Familie- og forbrukeravdelingen.
- Nilsen, R. D. (2000). *Livet i barnehagen: En etnografisk studie av sosialiseringprosessen*. Doktorgradsavhandling, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Pedagogisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Ramsdal, H., & Skorstad, E. (2004). *Privatisering fra innsiden: Om sammensmeltingen av offentlig og privat organisering*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rasmussen, B. (2000). Hjemmesykepleien som grådig organisasjon. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 41(1), 38–57.
- Rasmussen, B. (2004). Between endless needs and limited resources: The gendered construction of a greedy organization. *Gender, Work and Organization*, 11(5), 506–525.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul: The shaping of the private self* (2. utg.). London: Free Association Books.
- Rose, N., & Miller, P. (1992). Political power beyond the State: Problematics of government. *British Journal of Sociology*, 43, 173–205.
- Stefansen, K. (2009). Et uendelig ansvar: Om foreldreskap i middelklassen. I B. P. Bø & B. C. R. Olsen, (Red.), *Utfordrende foreldreskap* (1. utg., sid. 27–51). Oslo: Gyldendal.
- Stefansen, K., & Farstad, G. (2008). Småbarnsforeldres omsorgsprosjekter: Betydningen av klasse. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49(3), 344–372.
- Sørhaug, T. (2003). Fra plan til reformer: Det store regjeringsskiftet. I I. B. Neuman & O. J. Sending, (Red.), *Regjering i Norge* (1. utg., sid. 44–81). Oslo: Pax.
- Tvetereid, S. (2008). *Hva skal vi med barn?* Oslo: Kagge Forlag.
- Utdanningsforbundet. (2007). *Arbeidsmiljøet i barnehagen: En undersøkelse om førskolelærernes arbeidsmiljø*. (Rapport 2007/01). Oslo: Utdanningsforbundet.
- Vike, H. (2004). *Velferd uten grenser: Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Oslo: Akribe.

Forfatteren ønsker å takke Norges forskningsråd og Velferdsprogrammet for finansiering av prosjektet. En stor takk også til Berit Brandth, Randi Dyblie Nilsen, Anne Trine Kjørholt, Tonje Lauritzen og Monica Seland for kommentarer på utkast til artikkelen.

Manuscript received in March 2009

Sent to reviewers in May 2009

Accepted for publication in October 2009